

Entistä Keminkylää

Savukosken kulttuuriympäristöohjelma

Tiina Elo
Sirkka-Liisa Seppälä

SUOMEN YMPÄRISTÖ 20 | 2012

Entistä Keminkylää

Savukosken kulttuuriympäristöohjelma

Tiina Elo ja Sirkka-Liisa Seppälä

Helsinki 2012

YMPÄRISTÖMINISTERIÖ

Ympäristöministeriö
Miljöministeriet
Ministry of the Environment

SUOMEN YMPÄRISTÖ 20 | 2012
Ympäristöministeriö
Julkaiseva osasto

Taitto: Tiina Elo
Kansikuva: Tiina Elo

Sisäsivujen kuvat: Kuvan yhteydessä mainitaan kuvaaja tai kuvan oikeudet omistava arkisto tai yksityishenkilö. Merkintä LKYT kuvan yhteydessä tarkoittaa, että kuva on Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen kuva-arkistosta.

Julkaisu on saatavana myös internetistä: www.ymparisto.fi/julkaisut

Edita Prima Oy, Helsinki 2012

ISBN 978-952-11-4030-3 (nid.)
ISBN 978-952-11-4031-0 (PDF)
ISSN 1238-7312 (pain.)
ISSN 1796-1637 (verkköj.)

ESIPUHE

Lappi on laaja maakunta, ja sen alueelle mahtuu monenlaista kulttuuriympäristöä. Savukoskella kulttuuriympäristölle ominaista ovat asumisen lisäksi erilaiset eränkävyn, poronhoitoon ja savottaperinteeseen liittyvät rakennelmat ja niiden jäänteet. Myös sotahistoria näkyy merkittäväällä tavalla Savukosken kulttuuriympäristössä.

Kulttuuriympäristön merkitys on huomattu kuntien identiteetin, ajankohtaisten kehittämistavoitteiden, elinkeinoelämän ja matkailun sekä opetustoiminnan aloilla. Erityisesti maankäytön suunnittelussa kulttuuriympäristön tuntemus ja arvostus on korostunut lainsäädännön, valtakunnallisten ohjelmien ja valtioneuvoston päätösten kautta. Valtakunnallisten tavoitteiden mukaisesti kulttuuriympäristöohjelma tulisi laatia jokaiseen kuntaan. Näihin tavoitteisiin Savukosken kulttuuriympäristöohjelma omalta osaltaan vastaa.

Savukosken kulttuuriympäristöohjelma on myös eräänlainen kotiseutukirja. Se kertoo, miksi Savukosken kulttuuriympäristö on sellainen kuin se on ja mikä siinä on arvokasta. Kulttuuriympäristöohjelma kertoo myös kulttuuriympäristön tilasta ja sen tavoitteena on auttaa huomioimaan tekemisissämme menneen ja turvaamaan myös tuleville sukupolville monikerroksisen kulttuuriympäristön ja sen maisemaan kirjoitetut tarinat.

Kulttuuriympäristöllä on suuri merkitys paikan – ja siinä asuvien ihmisten – identiteetille. Siihen vaikuttavat niin valtakunnallisesti merkittäviksi valikoituneet kulttuuriympäristöt kuin vaatimattomamminkin, paikallisille tärkeitä paikat ja niihin liittyvät muistot. Ympäristön arvostus on alueellisen kilpailun tärkeä vetovoimatekijä. Tieto kulttuuriympäristön arvoista lisää myös halua huolehtia niiden säilymisestä. Tämä ohjelma toivottavasti tarjoaa keinoja ja avaimia näiden arvojen tiedostamiseen ja oman elinympäristön hoitamiseen. Ohjelman tavoitteena on antaa tietoa myös niille, jotka joutuvat tekemään päätöksiä kaavoitukseen, maankäyttöön ja kulttuuriympäristön säilymiseen liittyen.

Vaikka Savukoskesta ei varsinaista kuntahistoriikkaa ole vielä kirjoitettu, on tarjolla onneksi ollut monenlaista lähdetietoa, niin kirjallista kuin suullistakin. Niinpä tätä julkaisua ei ole tarvinnut kirjoittaa kaikkea uutena, vaan julkaisuun on kerätty paljon jo ennestään tunnettua tietoa. Haluan esittää lämpimät kiitokseni ohjelmaa varten kootulle työryhmälle sekä Riitta ja Martti Lönnströmille arvokkaista tiedoista ja aktiivisesta mukanaolosta.

Lisäksi kiitän Simo Oinasta ja arkeologi Sirkka-Liisa Seppälää heidän työpanoksestaan hankkeessa. Kiitokset myös ohjelman kartat tehneelle Riku Elolle, kuvat käsitelleelle Hannu Lehtomaalle ja Savukosken vanhasta rakennuskulttuurista kirjoittaneelle maakuntamuseotutkija Päivi Rahikaiselle.

Rovaniemellä 9. päivänä toukokuuta 2012

Tiina Elo

SISÄLLYS

Esipuhe	3
Johdanto	9
Toteutus	9
Rakenne	9
Käsitteet	10
Tehdyt selvitykset ja inventoinnit	10
Valtakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY)	10
Lapin kulttuuriympäristöohjelma	12
Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hanke (2004–2005)	12
Luonnonhistoria ja maisemakehitys	13
Kallioperä, maaperä, ilmasto ja kasvillisuus	13
Urho Kekkosen kansallispuisto	13
Maisema	14
Valtioneuvoston periaatepäätös valtakunnallisista maisema-alueista	15
Maisemamaakuntajako	16
Perinnebiotoopit	18
Perinne- ja kulttuurimaisemat	18
Maiseman kokeminen	19
Savukosken luonnonsuojelualueet	20
Arkeologinen kulttuuriperintö	22
Mitä on arkeologinen kulttuuriperintö	22
Muinaisjäänökset ja arkeologiset löydöt ovat suojeltuja	22
Maastosta muinaisjäänösrekisteriin – tietoa arkeologisesta kulttuuriperinnöstä	24
Savukosken arkeologiset kenttätutkimukset	28
Asutushistorian arkeologiset pääpiirteet	30
Muinaisia meloimia	30
Metallia idästä	31
Keminkylän saamelaisten jäljillä	32
Asutus- ja elinkeinohistoria	38
Asutuksen kehitys	38
Mäkituvat ja kruununmetsätorpat	38
Isojako	39
Elinkeinojen kehitys	39
Maanviljely	39
Maaseutumaiseman muutos	40
Poronhoito	40
Kalastus	41
Metsästys	42
Uitto- ja savottakulttuuri	42
Suur-Sodankylästä itsenäiseksi kunnaksi	43
Tiestön kehitys	44
Sotavuodet ja jälleenrakennus	45

Savukoski nyt ja tulevaisuudessa	46
Elinkeinorakenne.....	46
Väestönkehitys	47
Matkailu	47
Savukosken kulttuuriympäristön ominaispiirteitä	49
Arkeologinen kulttuuriperintö	49
Savukosken vanhaa rakennuskulttuuria	50
Jälleenrakennusajan rakennusperintö	50
Rintamamiestalotyyppi.....	50
Savukosken jälleenrakennus	51
Poronhoitoon liittyvä rakennusperintö	53
Poroaidat	53
Rakennukset.....	54
Savotta- ja uittorakentaminen	55
Historiaa.....	55
Rakennukset	56
Metsien rakennusperintö.....	59
Kohteita kylittäin	60
Kylät	61
Kirkonkylä	62
Esiteltävät kohteet	63
Kiurujärven kylä	70
Esiteltävät kohteet	70
Kuuskun kylä	72
Esiteltävät kohteet	73
Lunkkauksen kylä	74
Esiteltävät kohteet	74
Martin kylä	75
Esiteltävät kohteet	76
Nousun kylä	79
Esiteltävät kohteet	79
Seitajärven kylä	79
Esiteltävät kohteet	80
Värriön kylä	82
Esiteltävät kohteet	82
Yksittäisiä pihapiirejä	83
Teemakohteet	90
Kirkollinen rakentaminen	90
Esiteltävät kohteet	90
Koulurakentaminen	92
Esiteltävät kohteet	94
Seurantalot	97
Esiteltävät kohteet	98
Metsästysseurat	98

Palovartijan majat	99
Esiteltävät kohteet	99
Poronhoitokohteita	101
Esiteltävät kohteet	101
Sotahistoriakohteet	109
Esiteltävät kohteet	109
Savotta- ja uittokohteet	114
Esiteltävät kohteet	114
Rajavartiointi	119
Esiteltävät kohteet	119
Savukosken kulttuuriympäristön tila	122
Arkeologinen kulttuuriperintö	122
Rakennettu kulttuuriympäristö	125
Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus.....	125
Rakennetun ympäristön tila	125
Kulttuuriympäristön käyttö ja hoito	128
Lainsäädäntö	128
Kansainvälisiä sopimuksia	130
Toimijat	131
Maankäyttö ja rakentaminen	131
Kaavoitus ja muu suunnittelu	131
Metsänkäsittely ja arkeologinen kulttuuriperintö	132
Rakennusjärjestys	133
Kansalaisen vaikuttamismahdollisuudet	133
Rakennusperinnön hoito	134
Korjaushanke	134
Viisas kiinteistönpito.....	134
Puitteet korjauksille.....	134
Järkevä korjausjärjestys.....	135
Korjausten teettäminen.....	135
Korjausneuvontaa ja avustuksia	136
Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito	136
Maiseman hoito	137
Lähteet.....	140
Arkistolähteet	142
Elektroniset lähteet.....	142
Julkaisemattomat lähteet	142
Kuvailulehti	143
Presentationsblad	144
Documentation page	145

Johdanto

Toteutus

Lapin ympäristökeskus toteutti vuosina 2004–2008 Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankekokonaisuuden, jossa Lapin läänin alueella inventoitiin yli 4800 kohdetta ja yli 10 400 yksittäistä rakennusta. Hanke toimi Itä-Lapin alueella vuosina 2004–2005. Savukoskea kartoitettiin kesällä 2005, jolloin inventoitiin 141 kohdetta ja 175 yksittäistä rakennusta. Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen rahoitti Euroopan aluekehitysrahasto, Euroopan sosiaalirahasto ja kansallisina rahoittajina toimivat Lapin ympäristökeskus ja Lapin TE-keskus. Jo tuolloin heräsi toive siitä, että inventointiaineiston pohjalta päästäisiin tekemään kulttuuriympäristöohjelmat Lapin kuntiin.

Savukosken kulttuuriympäristöohjelma on tehty Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen, Ympäristö-vastuualueen (ent. Lapin ympäristökeskuksen) alueidenkäyttöyksikön hallinnoiman Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen toimesta yhteistyössä Savukosken kunnan kanssa. Hankkeen on rahoittanut EU:n aluekehitysrahasto EAKR siihen liittyvine kansallisine rahoituksineen.

Työn ovat toteuttaneet projektipäällikkö Tiina Elo, arkeologi Sirkka-Liisa Seppälä ja maakuntamuseotutkija Päivi Rahikainen. Lisäksi kenttätyöntekijänä koko Itä-Lapin alueella on toiminut Simo Oinas. Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen ohjausryhmään ovat kuuluneet Riitta Lönnström (Lapin liitto), Johanna Forsius (Museovirasto), Matti Vatiola (Ympäristöministeriö), Minna Heljala (Tornionlaakson maakuntamuseo), Päivi Rahikainen (Lapin maakuntamuseo), Tarmo Jomppanen (Saamelaimuseo Siida), Tapio Pukema (ent. Lapin ympäristökeskus nyk. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus) ja Juhani Karjalainen (Metsähallitus). Ohjausryhmän asiantuntijana arkeologian osalta on toiminut Pirjo Rautiainen Metsähallituksesta.

Savukosken kulttuuriympäristöohjelman laatimiseen on Savukosken kunnan osalta vaikuttanut asiaa varten perustettu yhteistyöryhmä, jonka jäseninä ovat olleet Jarmo Ahtinen, Marja Ekdahl, Esa Hietala, Jari Leskisenoja ja Esko Savukoski. Kokouksiin on osallistunut lisäksi maakuntamuseotutkija Päivi Rahikainen Lapin maakuntamuseosta.

Arkeologista osuutta ovat kirjoitusvaiheessa ohjausryhmän lisäksi kommentoineet Kaarlo Kattiskoski Museovirastosta, Hannu Kotivuori Lapin maakuntamuseosta sekä arkeologit Mika Sarkkinen ja Christian Carpelan.

Rakenne

Kulttuuriympäristöohjelman alussa käsitellään Savukosken luonnonhistoriallisia olosuhteita ja maisemakuvan kehitystä nykyiseen muotoonsa. Sen jälkeen perehdytään Savukosken arkeologiseen kulttuuriiperintöön ja asuin- ja elinkeinojen historiaan. Tämän jälkeen käsitellään Savukosken kulttuuriympäristön ominaispiirteisiin, jonka jälkeen seuraa osio, jossa esitellään kulttuuriympäristökohteita Savukoskelta. Kohteiden valinnan perusteena on käytetty Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen inventoinnin yhteydessä tehtyä kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arviointia. Kyllittäin esitetyjen kohteiden jälkeen esitellään teemakohteina kirkollista rakentamista, Savukosken koulurakennuksia, seurantalaja, palovartijanmajoja, poronhoitokohteita, sotahistoriakohteita, savotta- ja uittokohteita ja rajavartiointiin liittyviä kohteita. Vaikka ohjelmassa esitellään paljon Savukosken arvokkaita kulttuuriympäristöjä ja -kohteita, on selvää että ohjelman ulkopuolelle – ja näin esitellyä vaille – jää paljon kohteita, jotka ovat kulttuurihistoriallisesti arvokkaita ja säilyttämisen arvoisia.

Kohteiden esittelyn jälkeen seuraa Savukosken kulttuuriympäristön tilan arviointia niin arkeologisen kuin rakennetun kulttuuriympäristön näkökulmasta. Ohjelma päättyy kappaleeseen kulttuuriympäristön käyttö ja hoito, jossa esitellään keinoja, tapoja ja mahdollisuuksia hoitaa kulttuuriympäristöä: arkeologista kulttuuriperintöä, rakennusperintöä ja maisemaa.

Savukosken kulttuuriympäristöohjelma on laajuudeltaan yksi Suomen laajimpia. Tässä tapauksessa voisi puhua jopa kulttuuriympäristöselvityksestä. Varsinkin ohjelman arkeologista kulttuuriperintöä koskeva osuus on laajempi kuin mihin kulttuuriympäristöohjelmien kohdalla yleensä on totuttu. Vaikka ohjelma perustuu Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa (2004–2008) tehtyyn inventointiin, sisältää se vain osan tästä inventointitiedosta ja toisaalta se perustuu myös Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeessa vuosina 2008–2010 koottuihin ja päivitettyihin tietoihin. Arkeologisessa osuudessa on inventointihankkeessa kootun muinaisjäännettietokannan ohella käytetty Museoviraston ja Lapin maakuntamuseon arkiston arkeologisia tutkimuskertomuksia sekä Museoviraston ylläpitämää valtakunnallista muinaisjäännesrekisteriä.

Kulttuuriympäristöohjelma ei ole tieteellinen tutkimus ja koska lähteinä on käytetty Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen aikana vuonna 2005 kerättyjä inventointitietoja ja lukuisia erilaisia kirjallisia lähteitä, ei kaikkia ohjelmassa esiteltäviä yksityiskohtia ole pystytty tarkistamaan. Näin ollen lukijoilta pyydetään ymmärrystä kirjassa mahdollisesti esiintyviä virheitä koskien.

Käsitteet

Kulttuuriympäristö on yleiskäsite, johon kuuluvat arkeologinen kulttuuriperintö, rakennettu ympäristö ja kulttuurimaisema. Sillä tarkoitetaan vuosituhansien aikana ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksessa muotoutunutta ympäristöä. Kulttuuriympäristö kertoo monin tavoin ihmisen suhteesta ympäristöönsä eri aikoina: siihen on jäänyt jälkiä niin elinkeinoista, asumisesta, uskomuksista kuin liikkumisestakin.

Rakennettu ympäristö muodostuu eri-ikäisistä ihmisen tekemistä rakenteista, kuten rakennuksista, teistä, silloista, kanavista, puistoista ja puutarhoista. Siihen kuuluvat niin vaatimattomat talusrakennukset kuin kirkotkin. Rakennetun ympäristön rikkaus perustuu juuri sen monimuotoisuuteen. Jokaisella rakennuksella on oma tarinansa kerrottavanaan ja vaatimattoman rakennuksen tarina voi olla aivan yhtä mielenkiintoinen kuin

kartanonkin. Rakennettuun ympäristöön tulee koko ajan uusia ajallisia kerrostumia, jotka kertovat oman aikansa arkkitehtuurista ja elämäntavasta.

Arkeologinen kulttuuriperintö on osa vanhinta ja herkintä kulttuuriympäristöämme. Siihen sisältyvät kaikki vuosituhansien aikana maankamarassa ja vedessä säilyneet merkit varhaisemmasta asutuksesta. Arkeologian menetelmillä on mahdollista tutkia monenlaisia ilmiöitä esihistoriallisista leiripaikoista keskiaikaisiin kaupunkikerroksiin tai sota-ajan hylkyihin. Arkeologista perintöä halutaan säilyttää myös jälkipolville ja kiinteät muinaisjäännekset ovat suojelukohteita.

Kulttuuriympäristöohjelma kokoaa yhteen tietoa ja selittää nykypäivän ympäristön kehityshistoriaa. Kulttuuriympäristöohjelman tarkoituksena on antaa tietoa kulttuuriympäristöstä ja koordinoida kulttuuriympäristön hoitoon, säilyttämiseen ja kehittämiseen kohdistuvia toimenpiteitä. Ohjelma on myös apuna päätöksenteossa ja ohjeena kuntien kulttuuriympäristöön kohdistuvien maankäytön hankkeiden suunnittelussa. Ohjelma toimii työkaluna ympäristössä tapahtuvien muutosten hallintaan.

Kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin tarkoituksena on määrittää alueen, kohteen tai rakennuksen kulttuurihistoriallinen arvo ja merkitys, mutta ei ottaa kantaa kohteen säilyttämiseen tai suojeluun. Merkittävyyden arviointi on objektiivista kulttuurihistoriallista analyysia. Kohteen kulttuurihistoriallisen arvon suhde muihin tarpeisiin ja arvoihin punnitaan vasta varsinaisessa suunnittelussa ja päätöksenteossa.

Tehdyt selvitykset ja inventoinnit

Valtakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY)

Valtioneuvosto on päätöksellään (2000) hyväksynyt valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet (VAT, MRL 22–24 §) osaksi Maankäyttö- ja rakennuslain mukaista ohjausta. Tavoitteet on ryhmitelty koskemaan valtakunnallisesti merkittäviä kokonaisuuksia, joista yhtenä Kulttuuri ja luonnonperintö, virkistyskäyttö ja luonnonvarat. Tavoitteet koskevat erityisesti maakuntakaavoitusta, mutta kulttuuriperintöä koskevat tavoitteet ovat erityistavoitteita ja koskevat suoraan myös yleis- ja asemakaavoitusta. Merkittävää on, että valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita, rakennettuja ympäristöjä ja arkeologisia kohteita koskevat inventoinnit tulee ottaa huomioon alueiden suunnittelun lähtökohdaksi. Valtakunnallisia alueidenkäyttötavoitteita

koskeva valtioneuvoston päätös on tullut voimaan 30.11.2000 ja sen tarkistus 1.3.2009.

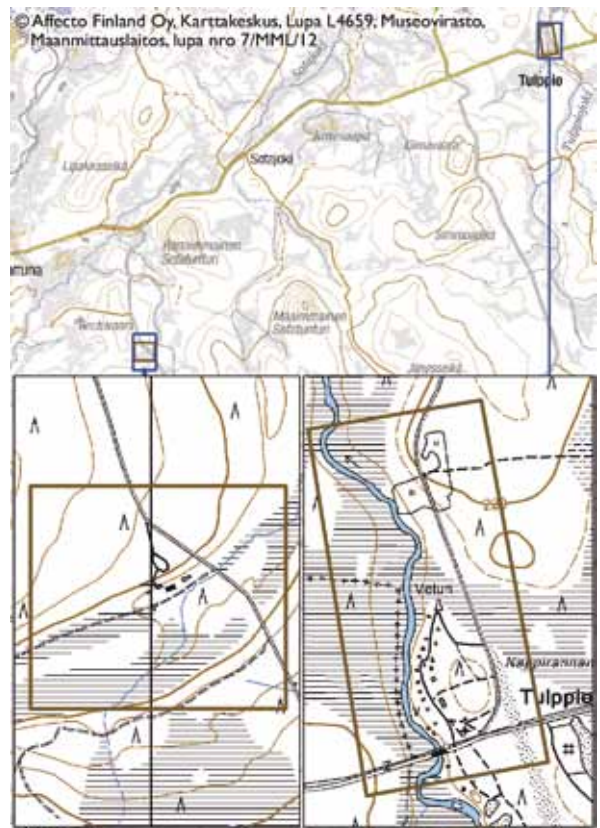
Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden kulttuuri- ja luonnonperintöä koskevien erityistavoitteiden mukaan alueidenkäytössä on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöjen ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit otetaan huomioon alueidenkäytön suunnittelun lähtökohtina. Näillä alueilla alueidenkäytön on sovelluttava niiden historialliseen kehitykseen.

RKY on Museoviraston viranomaisten laatima valtakunnallinen inventointi, joka on valtioneuvoston päätöksellä 22.12.2009 otettu maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamaksi inventoinniksi rakennetun kulttuuriympäristön osalta 1.1.2010 alkaen. Lisätietoja RKY -inventoinnista saa Museoviraston ylläpitämältä internet-sivustolta www.rky.fi.

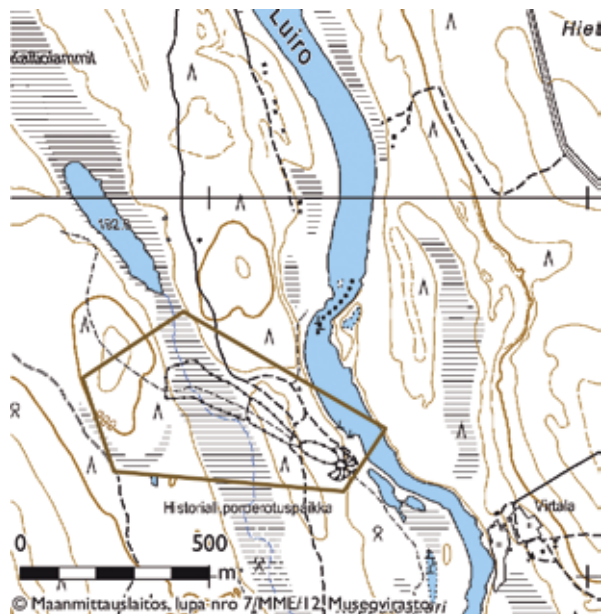
RKY sisältää 1260 kohdetta koko Suomessa. Tarkistustyön tavoitteena on ollut uusiin selvityksiin perustuva, ajantasainen inventointi, joka perustuu valtakunnallisesta näkökulmasta tehtyyn arviointiin. Tarkistuksen tavoitteena on ollut myös rakennusperinnön monimuotoisuuden ja Suomen historian olennaisten teemojen huomioiminen alueellisesti ja ajallisesti. Kohteet ovat yleensä laajempia alueita kuin yksittäisiä rakennuksia ja ulottuvat joskus yli kuntarajojen. Samaa ilmiötä edustavat kohteet on yhdistetty teemoiksi. Valtakunnalliseen inventointiin valitut kohteet antavat alueellisesti, ajallisesti ja kohdetyypeittäin monipuolisen kokonaiskuvan maamme rakennetun ympäristön historiasta ja kehityksestä.

Savukosken valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ovat:

- Lapin uitto- ja savottatukikohdat, joihin Savukosken osalta kuuluvat Reutuvaaran savottakämpä ja Tulppion konesavotta.
- Poroerotuspaikat ja -aidat, joihin Savukosken osalta kuuluu Saarivaaran poroaita.
- Salpalinja, johon Savukosken osalta kuuluu Sarvilammella olevat Salpalinjan jäänteet.

Kartta 1. RKY: Reutuvaaran savottakämpä ja Tulppion konesavotta

Kartta 2. RKY: Saarivaaran poroaita

Kartta 3. RKY: Sarvilammella olevat Salpalinjan jäänteet

Lapin kulttuuriympäristöohjelma

Jarmo Lokion vuonna 1997 kokoamassa Lapin kulttuuriympäristöohjelmassa on Savukoskelta esitelty seuraavat kohteet:

- Tulppion konesavotta ja Jänesojan punppuasema
- Saarivaaran poroerotuspaikka
- Martin kylä
- Seitajärven kylä
- Kuosku
- Reutuvaaran savottakämpä, Pyhäjoen alatammi ja kämpä, Kotaseljän pirtti ja Kuusikko-ojan pirtti
- Moskun porokämpä

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hanke (2004–2005)

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa inventoitiin Savukoskella vuonna 2005 yhteensä 141 kohdetta ja 175 yksittäistä rakennusta. Inventoijina toimivat Jari Leskisenoja ja Risto Reinvo. Itä-Lapin työsuunnittelijana toimi Simo Oinas (2004–2005). Kiinteistä muinaisjäänneksistä koottiin hankkeessa tietokanta, jonka toteutuksesta vastasi arkeologi Mika Sarkkinen.

Soklin kaivoshankkeen tiimoilta on tehty selvitys myös alueen kulttuuriperintökohteista.

Kuva 1. Tiina Elo 2010.

Luonnonhistoria ja maisemakehitys

Kallioperä, maaperä, ilmasto ja kasvillisuus

Savukoski sijaitsee suurelta osin Itä-Lapin jyrkkäpiirteisellä tunturi- ja vaaraseudulla. Kunnan länsiosissa levittäytyvät laajat Aapa-Lapin suoalueet. Suoalueiden reunoilla kohoavat vaarat ja tunturit harvempina ja hieman loivapiirteisempinä kuin idempänä. Kunnan itäosissa on suoalueita enää hyvin vähän, sillä tunturien ja vaarojen väliin jää vain kapeita jokilaaksoja, jotka paikoitellen kuristuvat kapeiksi kuruiksi. Kemijoki saa alkunsa Savukosken pohjoisissa osissa useasta pienestä haarasta ja sivujoesta. Haaroista isoimmat ovat Värriö- ja Kairijoki. Savukosken kylän kohdalla Kemijokeen yhtyy kaakosta Tenniöjoki, ja Kemijoki muuttuu leveäksi uomaksi. Järviä Savukosken kunnassa ei juurikaan ole. Savukoskella on vain muutamia pieniä järviä (Kiuru-, Ara, Värriö-, Iso Akanjärvi)

Kasvillisuudeltaan Savukoski kuuluu pohjoisboreaaliseen melko karuun vyöhykkeeseen. Ylempänä tunturialueilla kasvillisuus muuttuu jo tunturikoivoksi ja joillakin lakialueilla on jopa puutonta paljakkaa. Jokilaaksot ovat viljeltyjä ainoastaan kylien kohdalla ja yksittäisasutusten tienoilla.

Geomorfologisesti mielenkiintoinen seutu on Tenniöjokivarsi Sallan Saijasta aina Kuoskun kylän luoteispuolelle saakka. Tenniöjokea reunustaa jääkauden aikana jäätikön sulamisvesien kerrostamasta sorasta ja hiekasta kerrostunut jyrkkäpiirteinen harjujakso. Harjujakson profiili on paikoin varsin terävä.

Urho Kekkosen kansallispuisto

Urho Kekkosen kansallispuisto on yksi maamme suurimpia luonnonsuojelualueita. Laajalle levittyvän puiston luontoon kuuluu niin mahtavia tuntureita ja laajoja soita kuin metsäisiä kairojakin. Poronhoidolla ja eränkäynnillä on alueella pitkät perinteet. Näistä toimista puiston alueella ovat muistona peurahaudat, poroaidat, kämpät ja en-

tisöidyt kolttakentät. Poronhoito on nykyisinkin alueen keskeinen elinkeino. UKK-puisto sijoittuu Inarin, Sodankylän ja Savukosken kuntien alueelle.

Kokonaan Savukosken kunnassa sijaitseva Itäkaira on Urho Kekkosen kansallispuiston erämaisin osa, joka ulottuu laajahkoina luonnontilaisina sirpaleina myös Urho Kekkosen kansallispuiston eteläpuolella Uittipiekan–Sovortantuntureille ja siitä itään Kemijoelle. Kansallispuiston kaakkosimmasta reunasta Nuorttijoelta alkava Törmäojan komean kurun kautta Nuorttitunturille ulottuva erämaakaistale liittyy itäreunastaan Sodankylän ja Sallan kuntien rajalla sijaitsevaan Värriön luonnonpuistoon.

Itäkairan pohjoisosa on koko Lapinkin huomioon ottaen metsäerämaana varsin laaja. Se on vieläkin edustava kappale Itä-lapin suur metsien luonnosta ja samalla näyte entisen suuren Itäkairan mahtavuudesta. Itäkairaa luonnehtii matala, loivasti kumpuileva metsämeri, josta ympäristöään selvästi korkeammalle kohoavat metsäiset vaarat. Soita on juotteina ja laajoinakin aukeina jokien varilla.

Itäkaira on vedenjakaja-alueita, jonka koillispuolelta pikkujoet ja purot virtaavat Venäjälle. Vedenjakajan toisella puolella Kemijoen latvan viuhkamainen jokiuomasto virtaa lounaaseen. Kemijoen latvavesistöön kuuluvat lännestä itään luoteltuina Kemihaara, Liittohaara, Peskihaara, Keskihaara ja siihen liittyvät Manto-oja, Vierihaara ja Naltiohaara. Jokiviuhkan haarat yhtyvät toisiinsa, kunnes Kemihaaran rajavartioaseman tienoilla kaikki ovat yhdessä uomassa. Tästä kohtaa, kansallispuiston rajan tuntumasta, alkaa varsinainen Kemijoki. Vastaavanlaista jokiviuhkaa ei Suomessa ole toista. Jokia reunustavat usein suot. Järviä ei itäkairan kansallispuiston puoleisessa osassa ole. Lukuisat pikkupurot sekä erilaiset lähteet ja niistä kumpuavat puroset ovat alueelle tyypillisiä. Itäkairan eteläpuoliskon metsät ovat pääosin männiköitä, kun taas pohjoispuolen korkeat maat ja vedenjakajaseudut ovat kuusivoittoisia. Koivua

on kaikilla metsätyypeillä sekapuuna havupuiden joukossa. Koska Itäkairan metsät ovat vanhoja erämaametsiä, kuivuneiden ja kuolleiden puiden osuus on suuri.

Itäkairassa on useita maisemallisesti erilaisia osia. Savukosken puolen suurista vaaroista on läntisin Auhtijoen ja Liittohaaran välinen pitkä vedenjakajamaa, Peskiselät. Tämä mahtava kuusikko kasvava selänne kohoaa pohjoisosissaan yli 400 metrin korkeuteen. Peskiselät ovat yhteispituudeltaan 12 kilometriä. Itäkairan itäisimmät osat ovat laajoja, kuusivaltaisia murustamaita, joiden pinta-ala on tällä seudulla suuri. Alueen koillisimmassa osassa Ison Kolsanmurustan pohjoispuolella on Korvatunturinmurusta. Se on Itäkairaa vilmillään. Sen kivikkoisesta pohjoispäästä aukeaa hieno maisema kohti valtakunnanrajalla sijaitsevaa Korvatunturia. Tämä etäinen, salaperäinen, Joulupukin kotipaikaksikin nimetty tunturi on kolmihuippuinen ja muodoltaan jyhkeän vuorimainen. Se on Itäkairan korkein tunturi, ja ylin huippu kohoaa runsaan 480 metrin korkeuteen.

Aivan kansallispuiston eteläosassa Kemihaaran vartiolle johtavan tien varressa on yksi Itäkairan merkittävimpiä nähtävyyksiä, Tikkasen Vieriharju. Vierekkäiset harjujonot ovat korkeita, ja niiden välissä päilyy pitkänomaisia lampareita. Tikkasen Vieriharjulta avautuu ympäröiville pienille soille kauniita vuodenaikojen mukaan väriään vaihtavia näkymiä, jotka tien läheisyydestä huolimatta vaikuttavat hyvin erämaisilta. Tikkasen Vieriharjun pohjoispäässä on vanha, hieno männikköalue. Siellä on mahtavia aihkipetäjiä, jotka muodostavat korkean vankkaoksaisen ylispuuston.

Nuorttijoki on Itäkairan komein nähtävyys. Nuorttijoien paras osa on kansallispuiston alueella, joskin pitkät matkat jokea on myös puiston ulkopuolella. Joki alkaa Venäjältä ja saapuu Suomen valtakunnanrajalle nimikkotunturinsa Nuorttitunturin lähellä. Sen jälkeen se saa lisävesiä varsinkin pohjois- ja koillisosan metsistä ja soilta ja kiertää kainaloonsa ennen vankkamännikköisen porojen suosiman Maskaniemen. Urho Kekkonen kansallispuistoon se virtaa rauhallisesti Kärekeojan kohdalla. Tyynet suvannot ja villit koskiosuudet vuorottelevat ja antavat Nuorttille sen oman erikoisen ilmeensä. Lähellä rajavyöhykettä on Nuortin komein osa, suuri kanjonirotko, jossa seinät nousevat jopa yli sadan metrin korkeuteen joen pinnasta jyrkkinä rakkarinteinä, jonne sammalkaan ei ole juurtunut. Nuorttijoien laaksossa kasvillisuus on huomattavasti rehevämpää kuin muualla Itäkairassa. Vaikka Nuorttijoien jylhin maisemanähtävyys onkin sen mahtava rotkolaakso, sisältyy jokivarteen hyvin monennäköisiä ja monenlaisia maisemia. Retkeilijän ja kalastajan on helppo viih-

tyä Nuortilla, koska sinne on rakennettu ja entistetty kämppejä ja yöpymiseen ja ruokailuun sopivia laavuja. Nuorttijoki on Urho Kekkonen kansallispuiston tunnetuin kala-aitta. Ennen se oli kuuluisa lohijoki, koska merilohi pääsi nousemaan sinne Jäämerestä Tulomajoen ja Nuorttijärven kautta.

Talkkunapää on Savukosken korkein maastonkohta ja samalla kunnan pohjoisin piste. Paikka on merkittävä koska se on toiminut neljän eri rajan linjana: valtion, kunnan, paliskunnan ja pohjoisen ja etelän paasilinjan rajana.

Talkkunapäähän liittyy myös Paasilinja, joka on viime vuosisadan alussa maastoon raivattu karttoituslinja. Savukoskella linjaa kutsutaan Aarnetin paasilinjaksi, koska perimätiedon mukaan Halosen Aarnetti eli Sau-Aarnetti pantiin Sorvortantunturille tulenpitoon, kun linjaa tähdättiin Talkkunapäästä. Aarnetin paasilinja erottuu vielä jotenkuten maastosta. Nykyinen poroaita on rakennettu paasilinjalle Kortumaojalta Peskiselän yli ja sen vieressä on kulkemista helpottava mönkijäura. Myös muualla linjalle on muodostunut heiveröinen poropolku. Parhaiten linja erottuu Jaurun varresta Pienen Pittivaaran kohdalta katsottuna Auhtiselkään. Uusiin karttoihin linjaa ei ole enää merkitty.

Urho Kekkonen kansallispuiston lisäksi Savukosken alueelle sijoittuu Kemihaaran erämaa-alue ja Tuntsan erämaa-alueen luoteisosa sekä Värriön ja Maltion luonnonpuistot.

Maisema

Maisema on sanana varsin monimerkityksinen. Maisema-sana tuo meille mieleen näköalan, silminnähtävän osan ympäristöä. Näköhavaintoon painottuva "maisema" on siis riippuvainen näkijästä, subjektiivinen. Lisäksi siihen liitetään herkästi subjektiivisia arvolatauksia (kaunis, ruma yms.), joita ei pystytä mittaamaan tai osoittamaan objektiivisesti. Subjektiivinen käsite muuttuu ajan myötä ja olosuhteiden muuttuessa sekä vaihtelee kokijan mukaan. Maisemaa käsiteltäessä ainoa luotettava tapa on tarkastella sitä kokonaisuutena, joka muodostuu ekologisista perustekijöistä sekä niiden vuorovaikutussuhteista. Maisema on luonnonlakien mukaan toimiva elävä ja kehittyvä, dynaaminen ympäristökokonaisuus. Fyysinen maisema on alue, jossa luonnon elementit kuten korkeussuhteet ja kasvillisuus, ohjaavat näkymän visuaalista sisältöä.

Maiseman tarkastelu, analysointi, aloitetaan tutkimalla maisemarakenne ja sen kehityshistoria. Maisemarakenteen perusta on maastorakenne sekä siinä toimivat luonnonprosessit. Ihmisen vaikutus, kulttuurihistoria, on oleellinen tarkastelukulma.

Maisemassa kohtaavat niin luonnon- ja kulttuurihistoriallisten prosessien jättämät jäljet kuin eri aikakausien ja yhteisöjen arvot. Maiseman merkityksen olemassaolo riippuu siitä, mitä eri kulttuurit ovat kulloinkin halunneet maisemaan liittää ja mitä siinä on milloinkin haluttu nähdä.

Maisemakuva on maisemarakenteen silmin havaittava ilmiasu. Useimmat suomalaiset tarkoittavat maisemakuvaa silloin, kun puhuvat maisemasta. Maisemakuva on lopputulos, maisemarakenteen osatekijöiden näkyvä osa, jonka tarkastelu ei pelkästään riitä.

Maisema-alue on fyysinen kokonaisuus, joka yhden tai useamman perustekijän osalta on yhtenäinen tai toimii yhtenäisenä (esim. vesistöalue).

Valtioneuvoston periaatepäätös valtakunnallisista maisema-alueista

Valtioneuvosto teki vuonna 1995 periaatepäätöksen valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittamisestä. Päätökseen liittyy selvitys maaseudun kulttuuri- ja perinnetähtäisiä edustavista arvokkaista alueista: Maisema-alueityöryhmän mietintö, osa II Arvokkaat maisema-alueet. Päätöksessä korostetaan maisemallisia arvoja ja elinvoimaisen maaseudun merkitystä kulttuurimaisemien hoitamisessa ja vaalimisessa. Maisemanhoitoon sopivina menettelytapoina tuodaan esille mm. avointen viljelymaisemien turvaaminen, rakennussuojelun toimenpiteet, maankäytön suunnittelu, tiedotus, neuvonta ja koulutus.

Valtakunnallisiin maisema-alueisiin liittyvän selvityksen suoritti ympäristöministeriön vuonna 1986 asettama maisema-alueityöryhmä. Ympäristöministeriö jatkoi työryhmälle vuoden 1988 loppuun asetettua määräaikaa 31.3.1992 saakka.

Savukoskelta valtakunnallisesti arvokkaisiin maisema-alueisiin kuuluu Kuoskun kylä.

Kuva 2. Kuoskun valtakunnallisesti arvokasta maisemaa. Tiina Elo 2010.

Maisemamaakuntajako

Valtakunnallisten maisema-alueiden inventoinnin tarkoituksena oli etsiä maamme arvokkaimmat kulttuurimaisema-alueet. Inventoinnissa tähdättiin maakunnallisesti ja paikallisesti omaleimaisten ja tyypillisten maisema-alueiden kartoittamiseen. Tavoite merkitsi edustavan, monipuolisen ja kat-

tavan aluevalikoiman etsimistä. Alueiden edustavuuden tarkastelua varten oli tarpeen määritellä yhtenäiset kriteerit. Tätä varten laadittiin koko maata koskeva maisemamaakuntajako. Savukosken kunnan alue jakautuu kolmeen eri maisemamaakuntaan: suurin osa kunnasta kuuluu Itä-Lapin tunturi- ja vaaraseutuun, kunnan pohjoisosa Metsä-Lapin tunturiseutuun ja länsiosa puolestaan Aapa-Lapin seutuun.

Itä-Lapin tunturi- ja vaaraseutu

Itä-Lapin tunturi- ja vaaraseutu poikkeaa yleisilmeeltään niin paljon varsinaisesta Aapa-Lapista, että se on erotettu omaksi seudukseksi – joskin raja näiden kahden välillä on hyvin liukuva. Seutua luonnehtivat jyrkkäpiirteiset vaara- ja tunturimaat. Maasto on jyrkintä ja vaaraisinta itäosissa, valtakunnan rajan tuntumassa. Länttä kohti muodot loivenevat, vaarat vähenevät ja maa tulee hieman alavammaksi. Samalla myös soiden määrä alkaa lisääntyä. Seudun itäosissahan soita on hyvin vähän. Aapa-Lapin kairat työntyvät seudulle kielekkeenä Savukosken kohdalla Tenniöjokivartta pitkin, missä Joutsenaavan suot levittäytyvät laajana kokonaisuutena lähes maan itärajalle saakka.

Värriön luonnonpuistosta alkaa etelään jatkuva tunturiketju: Värriötunturit – Tuntsan tunturit – Sorstatunturi. Tunturiluontoa on myös lännemmässä Maltion luonnonpuistossa. Varsinaisten tunturialueiden ulkopuolella maasto on enimmäkseen jyrkän vaaraista. Vaarojen ja tunturien välissä luikertelee jokia ja jyrkät jokilaaksot ja kurut ovat tavallisia.

Järviä ei alueella juurikaan ole. Suot ovat yleensä vaarojen välisiä ja jokivarsien verraten pienialaisia Peräpohjolan aapasuojuotteja. Kasvillisuus on pohjoisboreaalista. Metsät ovat melko karuja ja harvoja, yleensä mäntyvaltaisia. Laaksoissa ja alavilla mailla kasvaa kyllä kuusivaltaisiakin metsiä. Ylempänä tuntureilla alkaa olla jo koivuvaltaisia tunturikoivikkoja ja lakialueilla puutonta paljakkaa.

Asutus on yleensä erittäin harvaa. Elantoa on hankittu lähinnä poronhoidolla, karjanhoidolla, eränkävynillä ja kalastuksella. Alueen eteläosassa on harvaa yksittäisasutusta ja joitakin talorykelmiä – pieniä kyliä; täällä vähäiset viljelymaat sijaitsevat eteläosissa Kemijoen (Tenniöjoen) latvoilla ja pika-asutuksen yhteydessä raivatuilla soisilla kairamailla.

Metsä-Lapin tunturiseutu

Metsä-Lapin tunturiseutua luonnehtivat vaihtelevat, jyrkkäpiirteiset ja erämaiset tunturimaat ja kumpuilevat lakialueet. Tärkeimmät tunturialueet ovat Saariselkä, Hammastunturin – Appistunturin alue ja Viipustunturien – Maarestatunturien alue. Nämä ns. horstit, jotka kiertävät kaarena Inarin vajoama-allasta, jatkuvat Pohjois-Lapin tunturiseudulle. Tälle seudulle luonteenomaisimpia ovat kallioiset tunturiselännealueet. Tunturien muodot loivenevat länttä kohti, missä ne paikoin ovat hyvinkin loivakaartoisia. Tunturit ja vaarat ovat usein moreenin tai louhikkoisen rakkakivikon peitossa.

Järviä on paikoin kohtalaisesti. Yleensä ne ovat pieniä ja kirkasvetisiä. Tunturien ja vaarojen välissä on koskia jokia ja puroja. Suota on vähän laaksoissa ja loivilla rinteillä ja ne edustavat pienialaisia Metsä-Lapin aapasoi- ta.

Seutu kuuluu pohjoisboreaaliseen kasvillisuusvyöhykkeeseen. Kasvillisuus on karua. Vaarojen ja tunturien yläosissa metsä on tunturikoivikkoa ja lakialueilla on puutonta paljakkaa. Tunturikoivikon suhteellinen määrä metsäalasta kasvaa länteen päin. Alempana rinteillä ja laaksoissa on karua, usein jäkälikköistä harvahaiko mäntymetsää. Kuusta on enää vähän suojaisissa laaksoissa. Koivua on sen sijaan puuston joukossa melko runsaasti.

Seutu on jokseenkin asumaton. Harvat yksittäisasumukset ja talorykelmät sijaitsevat laaksoissa, yleensä vesien äärellä.

Seutu on alkuperäistä saamelais- ja poronhoitoaluetta. Kiinteä asutus ei ole kuulunut 1800-luvulle saakka koko Tunturi-Lapissa porotalouden varassa kehittyneeseen elämänmenoon, vaan kyläkunnilla on ollut useita eri vuodenaikoina käytettyjä asuinpaikkoja. Nyttemmin kiinteiksi muodostuneiden kylien taloryhmit ovat hyvin hajanaisia. Päärakennukset ovat pieniä ja talousrakennukset moniosaisia. Lisäksi on ollut muun muassa erillisiä poroerotuspaikkoja, porokämppejä ja kausiluontoisesti käytettyjä kalakenttiä.

Poronhoitoon liittyen elantoa on hankittu metsästämyllä ja kalastamalla. Nykyään harjoitetaan myös jonkin verran metsätaloutta. Matkailun merkitys on viime aikoina kasvanut, tämä on osittain seurausta seudun huomattavien luonnonsuojelualueiden, Urho Kekkosen ja Lemmenjoen kansallispuistojen perustamisesta.

Aapa-Lapin seutu

Aapa-Lapin seutu on nimensä mukaisesti soiden maata. Seutua luonnehtivat mittaamattomat suo- ja metsäkairat. Vaarojen välisille laajoille tasaisille alueille on kehittynyt jopa silmäkantamattomia avoimia aapasoita. Maasto on ympäröiviin seutuihin verrattuna melko tasaista. Erityisen laakeita pinnanmuodot ovat alueen itäpuoliskossa, missä vaarat kohoilevat harvoina yksittäisinä muodostumina tai pieninä ryhminä muun seudun ylle. Etelä-, länsi- ja luoteisosissa vaaroja ja vaararyhmiä on enemmän ja pohjoisessa alkaa olla joitakin yksittäisiä tuntureita (Puljutunturi, Kätkäntunturi, Korsatunturi ja vähän etelämpänä Kumputunturi). Maaperä on vaihtelevaa moreenimaata ja moreenipeitteistä kalliota. Suurimpien jokien varsilla on hienojakoisia jokikerrostumia. Muutamia katkonaisia harjuksoja kulkee alueen poikki. Alueella on hyvin vähän järviä ja yleensä ne ovat pieniä. Seudun kulttuurimaisemille joet ovat tärkeä elementti. Lännessä kulkeva Ounasjoki muodostaa paikoin myös seudun länsirajan. Keski- ja itäosion poikki luikertelee Kitinen ja siihen yhtyvä Luirajoki.

Suota on Aapa-Lapissa paljon: lähes kaikkialla yli 50 % maapinta-alasta. Suot ovat laajoja, rimpisiä ja jänteisiä. Peräpohjolan (ja pohjoisosissa Metsä-Lapin) aapasoita. Aapasuot ovat täällä luonteenomaisimmillaan. Laajimmat yhtenäiset suoalueet ovat idässä, Koitelaisenkairan ja Pomokairan tienoilla. Seudun kasvillisuus edustaa kokonaisuudessaan pohjoisboreaalista vyöhykettä. Kasvillisuus on keskimäärin karua. Metsien puusto on harvempaa ja matalampaa kuin etelämpänä. Luonteenomaisia ovat myös pitkän ja kapean latvuksen omaavat kuuset. Yleisin metsätyyppi on variksenmarja-mustikkatyyppi. Jäkälökköisten mäntymetsien osuus on pohjoisessa suurempi.

Sammalikkoisten kuusimetsien loppuasteena oleva ns. paksusammalntyyppi on yleinen. Kasvillisuus saa rehevämpiä piirteitä jokivarsilla ja erityisesti Kittilän letto- ja lehtokeskuksen alueella.

Pienet viljelyalat sijaitsevat yleensä jokien varsilla tai joskus järvien tuntumassa. Joitakin peltoaloja on raivattu Kittilän letto- ja lehtokeskuksen alueella viljaville soille. Viljelty maa on nurmea. Jokirantojen viljavien tulvaniittyjen ohella heinää on käyty niittämässä soilta. Poronhoito on tärkeää. Lisäelantoa on hankittu kalastamalla, metsästämillä ja luonnontuotteiden, kuten marjojen keruulla. Metsätalous ei ole enää näin pohjoisessa kovin kannattavaa, sillä metsien kasvu ja uusiutuminen on hidasta. Soita on kuitenkin yritetty kuivattaa metsien tuoton lisäämiseksi. Jokivesien valjastaminen voimatalouden tarpeisiin on johtanut maamme suurimpien tekoaltaiden, Lokan ja Porttipahdan rakentamiseen alueelle.

Harva asutus ja pienet viljelyalat sijaitsevat yleensä joko jokien varsilla tai järvien tuntumassa; jälkimäiset usein ympäristöstään kohoavilla kyläkummuilla. Joenrannan kulttuurivyöhyke on hyvin kapea ja asutus pääosin harvaa haja-asutusta. Paikoin rannoilla on pieniä nauhamaisia tai rypälemäisiä kyliä. Tyypillinen pihapiiri on ollut sivulta avoin neliö. Päärakennus on korkeaotsainen, vailla haukkaikkunoita; suuri kuisti on tavallinen. Alueen pohjoisosissa on saamelaisasutusta.

Kuva 3. Poronhoidon kulttuurimaisemaa Kuoskulla. Tiina Elo 2010.

Perinnebiotoopit

Perinnebiotoopit ovat vanhantyyllisen maatalouden muokkaamia luonnonympäristöjä ja niiden tarkastelun tärkein peruste on kasvillisuus. Perinnebiotoopit ovat niiton ja eläinten laidunnuksen synnyttämiä ketoja, niittyjä, hakamaita ja metsälaitumia. Myös vanhat kaskimetsät voidaan lukea perinnebiotooppeihin. Usein kyseessä oleva alue on vuosien saatossa ollut monessa käytössä ja siten alueen tarkka luokitus voi olla tulkinnanvaraista. Jokainen perinnebiotooppi on syntyhistorialtaan ja kasvistoltaan erilainen toisiin verrattuna.

Vuonna 1992 aloitettiin Suomessa valtakunnallinen perinnemaisemien kartoitusprojekti, jonka tulokset Lapin läänistäön kerätty raporttiin Lapin perinnemaisemat (Satu Kalpio ja Tarja Bergman, 1999). Julkaisussa esitellään Lapin arvokkaat perinnemaisemat ja niiden nykytila sekä arvioidaan niiden hoidon tarvetta ja annetaan hoitosuosituksia. Julkaisussa käytetään kohteista nimitystä perinnemaisemat, mutta kyseessä on nimenomaan perinnebiotoopit. Julkaisun mukaan Savukoskella maakunnallisesti arvokkaita perinnemaisemia ovat Värriöjoen suisto, Siikarannan tulvaniitty, Hihnaniemen laidun, Lakelan tulvaniitty, Pukausniemen tulvaniitty, Hirvassaarten niityt ja Kuoskuvaaran poroerotuspaikka. Paikallisesti arvokkaita perinnemaisemia ovat Pyhäjoen Alattammen niitty, Haudanniemen laitumet, Kirjosen laitumet ja Saukkoniemi.

Perinne- ja kulttuurimaisemat

Perinnemaiseman tarkastelun lähtökohta on laajempi kuin vain kasvillisuus. Perinnemaisema on yhden tai useamman eri perinnebiotoopin ja sen ympäristön muodostama kokonaisuus – maisema, joka kytkeytyy pitkäaikaiseen maatalousyhteiskuntaan. Perinnemaisemiin liittyy läheisesti rakennettu ympäristö osana maisemakokonaisuutta.

Maisema jaetaan luonnon- ja kulttuurimaisemaan sen mukaan, ovatko luonnon vai ihmisen toiminnan tuloksena syntyneet elementit hallitsevia. Luonnonmaisemia ovat alueet, joiden kehitykseen ovat vaikuttaneet pääasiassa vain luonnon prosessit. Kulttuurimaisemat ovat ihmisen ja luonnon yhteisvaikutuksena syntyneitä kokonaisuuksia. Kulttuurimaisemasta voidaan erottaa ihmisen ja luonnon pitkäaikaisen vuorovaikutuksen myötä muovautunut maaseudun kulttuurimaisema ja ääritapauksena lähes yksinomaan ihmistyön tuloksena syntynyt kaupunkimaisema eli urbaani maisema.

Kulttuurimaisemassa yhdistyvät monet elementit. Kulttuurimaisemassa voidaan havaita luonnonpiirteisiin ja ihmisen muovaamiin kulttuuripiirteisiin liittyvät tekijät ja niiden perusteella syntyneen maisemakuvan esteettisiin arvoihin liittyvät tekijät. Laajimmin ja syvällisimmin nämä tekijät yhdistyvät perinteisten maankäyttötapojen muovaamassa kulttuurimaisemassa, maaseudun viljely- ja asumusmaisemassa ja yhtä lailla Lapin perinteisten

Kuva 4. Harvinaisempaa kulttuurimaisemaa: länsiylämaankarjan laidunalueita Tanhuassa. Tiina Elo 2010.

elinkeinojen kuten poronhoidon ja metsätalouden maisemassa. Nämä maisemat toimivat tärkeänä todisteena ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksesta ja niihin on myös tallentunut suuri määrä ainutlaatuista kulttuuriperintöä.

Maiseman kokeminen

Kiinnostus maisemaan, sen tutkimiseen, suojeluun ja suunnitteluun on viime vuosina ollut kasvussa. Maiseman arvo on noussut sekä luonnontieteissä että yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksessa. Maamme perinne- ja luonnonmaisemia on inventoitu ja tutkittu, kulttuuriperintöä kartoitettu ja kansallismaisemia nimetty.

Visuaalinen maisema on katsojan oma yksilöllinen kokemus. Etenkin paikallisille asukkaille maisema on myös kulttuurihistoriaa. Maiseman muuttuminen koetaan muullakin tavalla kuin vain esteettisesti. Ulkopuolinen näkee maiseman ominaispiirteet eri tavalla kuin alueen asukas, koska hänellä ei ole maisemaan liittyviä henkilökohtaisia muistoja eikä tuttuuden aiheuttamaa turtumusta. Muistikuvat ympäristöstä piirtyvät syvälle mieleen. Useimmat pystyvät kuvailemaan tuttuja

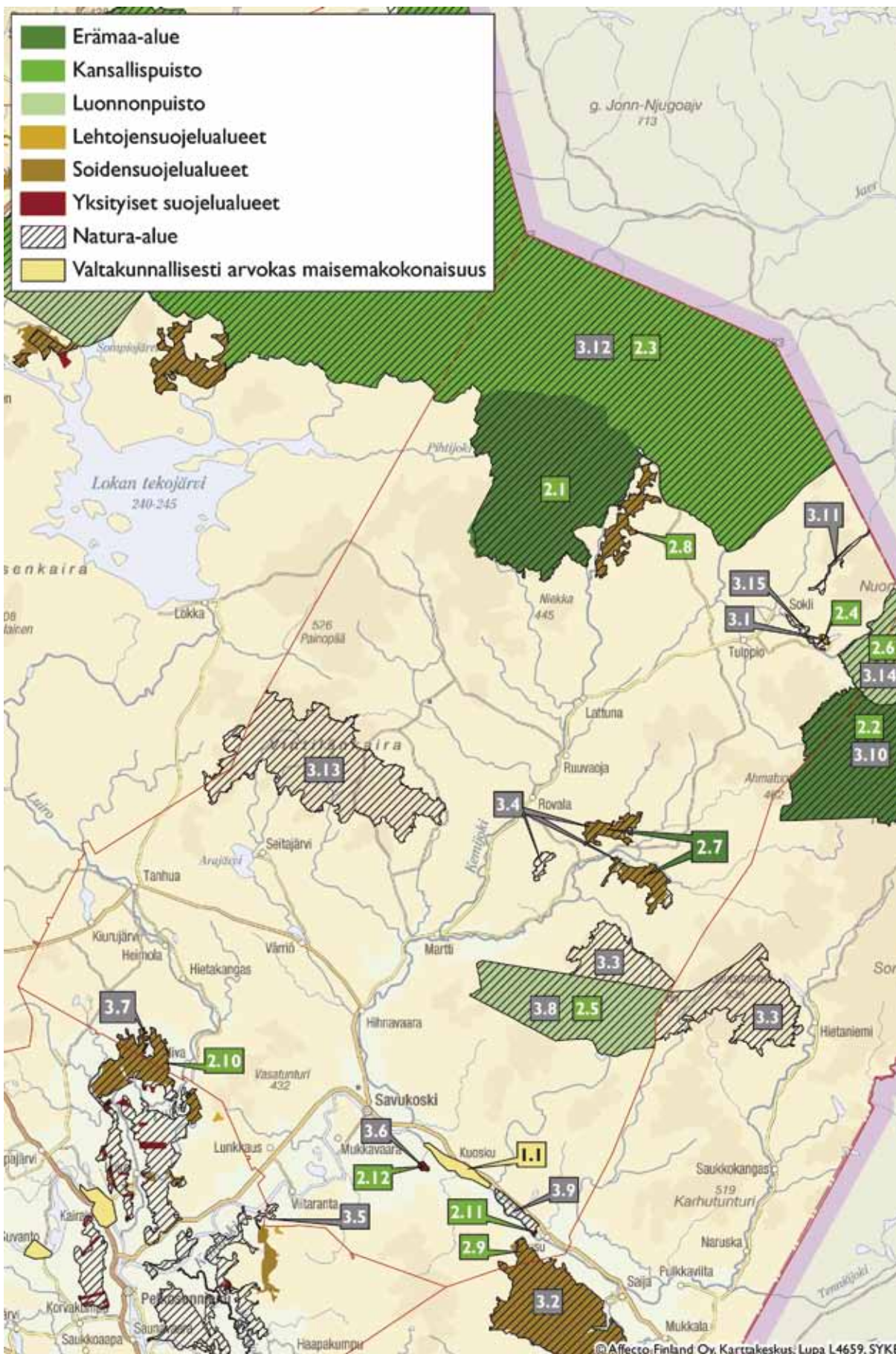
paikkoja ja rakennuksia, vaikkei niitä olisi enää olemassa. Ympäristöä ei tee aina muistettavaksi paikan kauneus tai viihtyisyys, vaan siihen liittyvät tapahtumat tai kohtaamiset. Myös maisemakuvan kauneuden arviointiin vaikuttavat muistot: useimmat pitävät lapsuuden maiseman kaltaista näkymää kauniina.

Maisemaan kytkeytyvät kulttuuriset jäljet ja mielikuvat sitoutuvat usein historiaan. Maiseman henki syntyy siihen liittyvän historian, menneisyyden ja perinteen tiedostamisesta. Maiseman ja sen menneisyyden välinen suhde voidaan myös nähdä erilaisten historiallisten kerrosten kasautumana. Maiseman historialliseen ulottuvuuteen kuuluu myös siihen liittyvä nostalgia, kaipaus kadotettuun menneisyyteen. Nostalgian ohella historialliset maisemat sitoutuvat vahvasti myös perinteeseen. Yleensä perinteestä puhuttaessa viitataan sellaiseen luonnon tai kulttuurin arvoon, joka on säilynyt tai tietoisesti säilytetty menneisyydestä nykyisyyteen ja joka halutaan säilyttää myös tulevaisuudessa. Maisemaan kohdistuu jatkuvasti yhä enemmän muutospaineita. Siksi maiseman ja sen luontoon liittyvien arvojen säilyttämisestä ja kehittämisestä on tullut yhä suurempi haaste.

Kuva 5. Tiina Elo 2010.

Savukosken luonnonsuojelualueet

Kartta 4. Savukosken maisema- ja luonnonsuojelualueet

1. Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Kuoskun kylä

2. Luonnonsuojelualueet

- 2.1 Kemihaaran erämaa
- 2.2 Tuntsan erämaa
- 2.3 Urho Kekkosen kansallispuisto
- 2.4 Ainijärven lehtojensuojelualue
- 2.5 Maltion luonnonpuisto
- 2.6 Värriön luonnonpuisto
- 2.7 Kaarrerämiän–Kellovuotson soidensuojelualue
- 2.8 Uura-aavan soidensuojelualue
- 2.9 Joutsenaavan–Kaita-aavan soidensuojelualue
- 2.10 Lämsänaavan–Sakkala-aavan soidensuojelualue
- 2.11 Kumpulan luonnonsuojelualue
- 2.12 Kuoskunjärven luonnonsuojelualue

3. Natura 2000 alueet

- 3.1 Ainijärven lehdot
- 3.2 Joutsenaapa–Kaita-aapa
- 3.3 Joutsitunturi–Koukkutunturi
- 3.4 Kellovuotso–Kaarrerämiä–Hukka-aapa
- 3.5 Kemihaaran suot
- 3.6 Kuoskunjärvi
- 3.7 Luiron suot
- 3.8 Maltio
- 3.9 Sieräisten harjulammet
- 3.10 Tuntsan erämaa
- 3.11 Törmäoja
- 3.12 Urho Kekkosen kansallispuisto–Sompio–Kemihara
- 3.13 Vintilänkaira
- 3.14 Värriö
- 3.15 Yli-Nuortti

Arkeologinen kulttuuriperintö

Mitä on arkeologinen kulttuuriperintö

Arkeologisella kulttuuriperinnöllä tarkoitetaan maassa tai vedessä säilyneitä, ihmisen toiminnasta aikanaan syntyneitä rakennelmia, muodostumia ja löytöjä. Ne ovat osa vanhinta kulttuuriympäristöämme, jota tutkitaan ensisijaisesti arkeologian menetelmin. Niistä tavallisimpia ovat maastossa tehtävät inventoinnit ja kaivaukset. Esihistoriallista aikaa tutkittaessa arkeologia on tärkein tieteenala, koska kirjallisia lähteitä ei ole käytettävissä. Arkeologiaa käytetään paljon myös historiallista aikaa koskevassa tutkimuksessa, koska sen avulla voidaan täydentää kirjallisten lähteiden antamaa kuvaa. Arkeologisilla menetelmillä on mahdollista tutkia niin kivikauden pyyntiväestön asuinpaikkoja kuin 1700-luvun kaupunkiasutustakin tai 1900-luvun sotahistoriallisia rakennelmia. Arkeologia on monitieteistä ja tutkimuksessa hyödynnetään erityisesti luonnontieteellisiä menetelmiä.

Arkeologian tutkimuskohteet erottuvat maastossa usein vain erilaisina kuopanteina tai kohoumina. Maaperään muodostuneet värjäytymät, kiveykset, kuopat ja löydöt tulevat näkyviin yleensä vasta, kun maan pintakerros jostakin syystä rikkoutuu. Nämä jäljet ja merkit muodostavat arkeologisen tutkimuksen tärkeimmän maastossa säilyneen lähdemateriaalin, kulttuurikerroksen. Asuinpaikoilla kulttuurikerros alkaa yleensä aivan maan pinnasta humuskerroksen alta ja ulottuu paksuimmillaankin tavallisesti vain 20–30 cm:n syvyyteen. Varastointia tai valmistusta varten on voitu kaivaa syväkin kuoppia. Joissakin tapauksissa vanha kulttuurikerros on voinut jäädä paksujen tulvakerrosten alle ja säilyä lähes koskemattomana.

Muinisjäännökset ja arkeologiset löydöt ovat suojeltuja

Arkeologinen kulttuuriperintö sisältää ainutkertaista tietoa maamme aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Vuonna 1963 säädetyn muinaismuistolain (295/63) tarkoituksena on varmistaa, että tätä tietoa säilytetään myös seuraaville sukupolville ja tulevia tutkimuksia varten. Laissa määritellyt kiinteät muinisjäännökset ovat muinaismuistolain nojalla rauhoitettuja ilman erillistä suojelupäätöstä. Merestä, järvistä tai muualta vesistöistä tavattavat laivan tai muun aluksen hylyt sekä niiden osat kuuluvat myös muinaismuistolain piiriin, mikäli niiden ikä on yli sata vuotta. Hylyt ja niiden osat rinnastuvat kiinteisiin muinisjäännöksiin. Suojeltuja ovat myös irtaimet muinaisesineet eli yksittäiset maasta tai vedestä tavattavat esineet tai niiden osat, joiden omistajaa ei tiedetä ja joiden iän voidaan arvioida olevan yli sata vuotta.

Suomessa arkeologisen kulttuuriperinnön suojeluun, tutkimukseen ja hoitoon liittyvistä asioista vastaa Museovirasto. Museovirastolla on oikeus tutkia, määrittää, rajata ja hoitaa muinisjäännöksiä. Museovirasto myöntää myös luvat muinisjäännösten tutkimukseen. Viranomaisen roolissa se seuraa maankäytön suunnittelua ja antaa lausuntoja kaavoituksesta ja muinisjäännöksiä koskevista rakennushankkeista. Tähän työhön osallistuvat myös ne maakuntamuseot, joiden kanssa Museovirasto on tehnyt yhteistyösopimuksen. Lapissa tällainen sopimus on tehty jo 1990-luvulla Lapin maakuntamuseon kanssa, joka hoitaa huomattavan osan oman toimialueensa (Kemijärvi, Kittilä, Pelkosenniemi, Posio, Rovaniemi, Ranua, Savukoski, Sodankylä) muinisjäännöksiä koskevista asiantuntija- ja viranomaistehtävistä. Saamelaisen kotiseutualueen osalta vastaava sopimus on tehty vuonna 2011 Saamelaismuseo Siidan kanssa.

Lapissa arkeologinen kulttuuriperintö on erottamaton osa nykyistä asuin- ja elinympäristöämme. Jokivarsien ja järvenrantojen asuinpaikat, pyynti-

maat ja kulkureitit ovat pysyneet samoilla sijoil- laan jopa vuosituhsien ajan. Muinaisjäännökset ovat monessa tapauksessa säilyneet paremmassa kunnossa kuin muualla Suomessa. Arkeologisesti merkittävät alueet voivat muodostaa laajoja, yhte- näisiä ja suhteellisen ehjiä kokonaisuuksia. Mui-

naisjäännösten kuntoon ja säilymiseen vaikuttavat varsinkin kaikenlainen maankäyttö, kuten raken- taminen, maa- ja metsätalous sekä luonnonvarojen hyödyntäminen, Lapissa erityisesti vesien sään- nöstely ja kaivostoiminta.

Kiinteät muinaisjäännökset ovat muinaismuistolain (295/1963) perusteella rauhoitettuja muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Rauhoitus on automaattinen eikä se edellytä erillistä suojelupäätöstä tai muita toimenpiteitä. Muinaisjäännöksen toteaa Museovirasto, joka lain mukaan vastaa muinaisjäännösten tutkimuksesta, suojelusta ja hoidosta.

Muinaismuistolain mukaan kiinteän muinaisjäännöksen kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, va- hingoittaminen, poistaminen ja muu siihen kajoaminen on kielletty ilman lain nojalla annettua lupaa. Muinaisjäännösten rauhoitusta valvoo Museovirasto.

Kiinteiksi muinaisjäännöksiksi laissa luetellaan seuraavat kohteet:

- 1) maa- ja kivikummut, rökkiöt, kivikehät ja muut kiveykset ja latomukset, jotka ovat ihmisen muinoin tekemiä;
- 2) pakanuuden aikaiset haudat ja kalmistot, myös sellaiset, joista maan pinnalla ei ole merkkejä;
- 3) kivet ja kalliopinnot, joissa on muinaisilta ajoilta kirjoituksia, kuvia tai muita piirroksia tahi maalauksia, hiomauria tai muita hionnan jälkiä taikka uhrikuoppia;
- 4) uhrilähteet, uhripuut, uhrikivet ja muut palvontapaikat sekä muinaiset käräjäpaikat;
- 5) muinaisilta ajoilta peräisin olevat asumusten jäännökset sekä asuin- ja työpaikat, niin myös muodos- tumat, jotka ovat syntyneet sellaisten asumusten tai paikkojen käyttämisestä;
- 6) muinaisaikaiset hylätyt linnat, linnamäet, linnoitukset, linnakkeet, vallit ja vallihaudat, sekä niiden jään- nökset, kirkkojen, kappeliin, luostarien ja muiden huomattavien rakennusten rauniot sekä muinaiset hautapaikat, jotka eivät ole seurakunnan hoidossa;
- 7) kivet, ristit ja patsaat, jotka muinoin on pystytetty jonkun henkilön tai tapahtuman muistoksi tai uskomuksellisessa tarkoituksessa, samoin kuin muut sellaiset muistomerkit;
- 8) muinaisten huomattavien kulkuteiden, tienviittojen ja siltojen sekä vartiotulien ja muiden sellaisten laitteiden jäännökset; sekä
- 9) kiinteät luonnonesineet, joihin liittyy vanhoja tapoja, tarinoita tai huomattavia historiallisia muistoja.

Laki ei aseta muinaisjäännökselle ikärajaa. Käytännössä historiallisen ajan muinaisjäännöksen suojelussa 1700-lukua myöhempien muistojen rauhoitus arvioidaan yleensä tapauskohtaisesti. Arviointi perustuu tavallisesti sekä arkistoseelvitykseen että maastotarkastukseen. Suojeltavaksi on otettu myös 1900-luvun alkupuolen perintöä, kuten teollisuushistoriallisia muistoja ja sotahistoriallisia rakennelmia. Esimerkiksi I maailmansodan rakennelmat on rauhoitettu muinaismuistolain perusteella.

Museoviraston ylläpitämän valtakunnallisen muinaisjäännösrekisterin mukaan Suomesta tunnettiin vuoden 2010 lopussa yli 26 000 kiinteää muinaisjäännöstä. Kohteista noin 4000 (15%) on Lapissa. Valtaosa Lapin muinaisjäännöksistä sijaitsee Metsähallituksen hallinnoimilla valtionmailla

Maastosta muinaisjäännösrekisteriin – tietoa arkeologisesta kulttuuriperinnöstä

Arkeologit keräävät muinaisjäännöksiä koskevaa tietoa monin eri tavoin. Suuren yleisön tuntemat kaivaukset muodostavat vain pienen osan arkeologin työstä. Museoviraston kaivauksista useimmat liittyvät erilaisiin maankäyttöhankkeisiin. Tieteellisistä lähtökohdista kaivauksia tekevät pääasiassa yliopistot ja maakuntamuseot tai tutkimusta tekevät arkeologit.

Tavallisia arkeologisia kenttätutkimuksia ovat muinaisjäännösten tarkastukset maastossa. Arkeologisella inventoinnilla tarkoitetaan yleensä rajatulla alueella tehtävää maastotutkimusta, jossa tarkastetaan jo tiedossa olevia kohteita ja etsitään mahdollisuuksien mukaan uusia, ennestään tuntemattomia jäännöksiä. Aikaisemmin inventointeja tehtiin tavallisesti kuntarajojen mukaisina perusinventointeina, mutta nykyisin yhä useammat selvitykset koskevat yleensä kuntaa pienempiä tai sen rajoista riippumattomia alueita. Useimmat inventoinnit liittyvätkin kaavoitukseen tai erilaisiin maankäyttöhankkeisiin, kuten liikenneväyliin tai voimajohtolinjauksiin. Lapissa inventointeja on tehty erityisesti vesistöjen säännöstelyn ja kaihoshankkeiden takia. Suomen ensimmäinen arkeologinen inventointiohjelma aloitettiin Kemijoen voimalaitosrakentamisen yhteydessä 1950-luvulla. Metsähallitus on aloittanut 2000-luvulla hallinnsaan olevien valtionmaiden kulttuuriperintökoh-

teiden inventoinnit, joiden tuloksia hyödynnetään alueiden hoidossa ja käytössä.

Tutkimusprojekteissa tehdään tieteellisen kysymyksenasettelun mukaisia inventointeja. Niistä voidaan mainita esimerkkinä Ylä-Lapin peuranpyynnissä käytettyjen kuoppajärjestelmien inventoinnit. Inventoinnissa voidaan keskittyä myös tiettyntyyppisiin jäännöksiin. Tällaisia teemaintointeja ovat olleet esimerkiksi raudanvalmistuspaikkojen tai hautasaarten inventoinnit. Inventoinnit voivat liittyä myös kulttuuriympäristön hoitoon tai kulttuurimatkailuun. Inventoinneista laaditaan raportti, jota säilytetään joko alkuperäisenä tai kopiona Museoviraston arkistossa.

Lapin liitto on tuottanut maakuntakaavoituksen yhteydessä 2000-luvulla Museoviraston ja Lapin maakuntamuseon kokoamien aineistojen pohjalta Lapin seutukunnista kuntakohtaiset suojelukohdeluettelot. Suojelukohdeluettelot ovat tärkeitä tietolähteitä, mutta ne vanhenevat nopeasti ympäristön ja inventointitilanteen muuttuessa. Ajantasaiset tiedot arkeologisista kohteista onkin aina syytä selvittää Lapin maakuntamuseosta tai Museovirastosta, joka pitää yllä valtakunnallista rekisteriä kaikista Suomen kiinteistä muinaisjäännöksistä. Rekisteri sisältää perustiedot kaikista tunnetuista esihistoriallisista kohteista ja niitä koskevista tutkimuksista. Rekisteriä päivitetään jatkuvasti. Erityisesti historiallisen ajan muinaisjäännösten osalta tiedot ovat vielä koko Suomessa puutteellisia, koska esihistoriallista aikaa nuorempia kohteita on alettu järjestelmällisesti inventoida vasta 2000-luvulla. Muinaisjäännösrekisteriin voi tutustua Museoviraston ylläpitämässä kulttuuriympäristön rekisteriportalissa. (kulttuuriymparisto.nba.fi).

Kuva 6. Inventoijat työssään. Metsähallituksen kulttuuriperinnön erikoissuunnittelijat Taisto Karjalainen ja Pirjo Rautiainen mittaamassa vanhan tupasijan piisiä Savukosken Kyläselän rinteessä. Arkeologi Sirkka-Liisa Seppälä dokumentoi. Kuva Tiina Elo 2010.

Lapin arkeologiset aikakaudet

Mesoliittinen kivikausi

8500–5000 eKr.

Työkalujen pääraaka-aine kvartsi
Hirvi, peura ja majava tärkeitä riistaeläimiä

Neoliittinen kivikausi

5000–1900 eKr.

Ilmasto lämpenee, mäntymetsät laajimmillaan (4000 eKr.) Pohjois-Lapin tuntureilla Rannikolla hylkeenpyytäjiä ja suuria pyyntitukikohtia (talvikylät, asumuspainanteet)
Peuran pyynnissä otetaan käyttöön erityisesti Pohjois-Lapissa kuoppajärjestelmät 3000–2000 eKr.
Jokilaaksoissa käytössä suuret liuske-esineet, joita valmistetaan paikallisista raaka-aineista.
Saviastiat otetaan käyttöön, pohjoisessa varhaisinta SÄRI -keramiikkaa (5000–4500 eKr.)
Perämeren rannikolle aletaan rakentaa röykkiöitä kivikauden lopulla, Tornionlaaksossa kokeiltu viljelyä

Varhaismetallikausi

1900 eKr.–300 jKr.

Ilmasto muuttuu epävakaammaksi ja viileämmäksi
Peuran pyynnissä Pohjois-Lapissa voimakas kuoppapyynnin vaihe 2000 eKr., pitkät kuoppaketjut.
Perämeren alueella hylkeenpyyntitukikohtia (keittokuopat) ja röykkiöhautauksia.
Vanhemmalla varhaismetallikaudella (1900–700 eKr.) pronssiesineitä ja valinmuotteja, harvinaisia.
Rautaiset aseet ja työkalut otetaan käyttöön nuoremmalla varhaismetallikaudella (700 eKr – 300 jKr.) Itä-Lapissa ja Kemijokivarressa omaa raudan valmistusta.
Käytössä on useita keramiikkatyylejä, sekoitteena käytetään yleisesti asbestia, talkkia ja kiillettä.

Rautakausi

300–1300 jKr.

Keskirautakausi

300–750 jKr.

Kulttuurin murros – metalliesineiden ja pyyntituotteiden vaihdantaan perustuva talousmuoto.
Keramiikan valmistus ja käyttö lakkaavat, omasta raudantuotannosta luovutaan.
Perämeren alueella omaksutaan eteläisiä vaikutteita esineistöön ja hautaustapoihin.

Myöhäisrautakausi

750–1300 jKr.

Kotakyläaika

750–1600 jKr.

Ilmasto lämpenee, mäntymetsiä nykyistä laajemmalla alueella.
Rannikolle ja jokilaaksoihin kyliä ja taloja; sisämaassa kotakylät (kevytrakenteiset kodat, liesiilatoukset)
Historiallisesti tunnettu saamelainen kulttuuri (metalli- ja sarviesineistö, seidanpöytä) alkaa muotoutua.
Kemijoen ja Tornionjoen varteen perustetaan markkinapaikkoja – kauppaa ja kalastusta alkaa hallita Pohjanlahden rannikon (Kvenland) talonpoikaisväestö ja 1300-luvulta alkaen pirkkamiehet eli birkarlit.

Keskiaika

1300–1600 jKr.

Talvikyläaika

1550–1750 jKr.

Ilmasto viilenee, pikku jääkausi (1300–1870).
Kuninkaan ja kirkon valta vakiinnutetaan 1300-luvulla – hiippakuntarajat vahvistetaan 1346, ensimmäiset kirkot rakennetaan Kemijoen ja Tornionjoen suuhun markkinapaikkojen lähelle, birkarliin erioikeudet lakkautetaan 1500–1600-luvuilla, verotus siirretään kruunulle.
Talonpoikaiskylät muodostuvat jokilaaksoihin.
Lapinmaiden ja lapinkylien rajat vahvistetaan, keskuspaikoiksi vakiintuvat 1500-luvulla talvikylät, joissa asutaan turvepeitteisissä puukodissa, runsas ja monipuolinen aineellinen kulttuuri.
Turkis- ja riistaeläinten pyyntisaaliit romahtavat 1600-luvulta alkaen.

Uusi aika

1600–1900 jKr.

Talvitupien aika

1700–1900 jKr.

Tornion kaupunki perustetaan vanhalle Suensaaren markkinapaikalle 1621
Lapin luonnonvarojen hyödyntäminen alkaa 1600-luvulla, Pajalan Köngäsen ruukki perustetaan 1646.
Saamelaisten perinteisen uskonnon murros ja lopullinen käännytys kristinuskoon 1600-luvulla, noitarumpuja ja seitapaikkoja hävitetään.
Suomalainen uudisasutus ja talonpoikainen kulttuuri leviävät lapinkyliin (Lapinmaan plakaatti 1673) – Lapin ja Lannan rajakiistat 1670–1680-luvuilla – lopullinen Lapin ja Lannan raja vahvistetaan 1796.
Saamelaiset omaksuvat talonpoikaiskulttuurin piirteitä, mm. salvotut hirsituvat viimeistään 1700-luvulla, talvikylästä luovutaan 1700-luvun puolivälissä.
Peurapyynnin merkitys vähenee 1600-luvulta alkaen, saamelaiset siirtyvät talonpojiksi ja poronhoitajiksi.
Suurporonhoito leviää Norjan tunturialueilta ja vakiintuu Kemin Lapissa 1800-luvun alkupuolella.

Kausien jaottelussa on käytetty lähteenä julkaisuja Inarin arkeologiset vaiheet (Carpelan 2003) ja Maiseman muisti (Museovirasto 2003). Kausien ajoitukset on ilmoitettu kalenterivuosina sadan vuoden tarkkuudella. Aikarajat perustuvat arkeologisen aineiston ajoituksiin ja historiallisiin lähteisiin. Tässä julkaisussa mainitut radiohiiliajoitukset on ilmoitettu aina kalenterivuosina.

Lapin muinaisjäänöksiä

Mika Sarkkinen ja Sirkka-Liisa Seppälä

Asutus ja asuminen

Vanhimmista esihistoriallisista asuinpaikoista käytetään yleisnimitystä kivikautinen asuinpaikka. Niistä ei juuri ole maan pinnalle näkyviä merkkejä. Asuinsijat havaitaankin yleensä vasta, kun maan pinta syystä tai toisesta rikkoutuu. Tuolloin paljastuvat peittyneet löytökeskittymät, tulisijat ja muut muinaisen asumisen värjäämät kerrokset. Useimmiten näiltä asuinpaikoilta tavataan vain esineitä valmistettaessa syntyneitä jätettä, etenkin kvartsi- ja kvartsiitti-iskoksia. Niiden perusteella asuinpaikkaa ei voi yleensä ajoittaa tarkasti, ja osa kohteista voi olla kivikautta nuorempia. Asuinpaikkojen laajuus ja luonne vaihtelee suuresti. Joskus kyseessä voi olla satunnainen leiripaikka, toisinaan paikalle on toistuvasti palattu useamman tuhannen vuoden aikana.

Muutamilla esihistoriallisilla asuinpaikoilla on matalina painanteina erottuvia osin maahan kaivettuja asuusten sijoja, asumuspainanteita. Pääosin kivikauden lopulle tai varhaismetallikaudelle ajoittuvat painanteet ovat yleisiä Perämeren pohjukan jokivarsissa ja maannousun kuivattamilla vanhoilla merenrannoilla, jotka voivat sijaita kaukanakin nykyisistä vesistöistä. Kauempaa sisämaasta asumuspainanteita tunnetaan vähemmän. Siellä ne sijaitsevat nykyisten vesistöjen rannoilla.

Pohjois-Lapissa ja paikoin muuallakin myöhäisrautakautisten ja keskiaikaisten (800–1600-luku) asuinpaikkojen tunnusmerkkejä ovat maanpinnalle erottuvat suorakaiteiset liesilatoukset. Ne sijaitsevat usein muutaman latomuksen muodostamassa rivissä hiekkaisilla ja karuilla veden lähellä olevilla kankailla. Myös yksittäisiä latouksia tunnetaan. Tulisijojen lisäksi latouksia ja kiveyksiä on tehty myös muihin tarkoituksiin.

Pohjois- ja Itä-Lapista tunnetaan viitisentoista saamelaisten talvikylää. Niillä on näkyvissä useita kehämäisiä kodansijoja. Ne ovat neliömäisiä tai kuusikulmaisia matalia maavalleja, joiden keskellä on usein kivistä koottu matala liesi. Talvikylät sijaitsevat pienten jokien ja lampien rantamilla. Kyläpaikat voi tunnistaa myös ympäristöstään poikkeavan kasvillisuuden perusteella, samaan tapaan myöhemmät asuin- tai kalakentät. Kentillä erottuu yleensä erilaisia rakennusten pohjia, kuoppia tai tulisijoja. Kentät ovat voineet olla käytössä pitkiä aikoja.

Hirsitupien rakentaminen yleistyi keskiajalta alkaen, pohjoisimmassa Lapissa vasta 1700-luvun puoli- maissa. Hirsistä rakennettu tupa oli helposti siirrettävä ja tupa maatu harvoin ensimmäiselle sijalleen. Tupasijat ovat altaan varsin pieniä (noin 4x4 metriä). Tupien muistoina tavataan kiukaiden tai piisien raunioita, joiden kivet ovat usein tulen haurastuttamia. Tulisijan ympärillä saattaa olla säilynyt tuvan seinän multapenkkaa. Myöhemmillä talonpaikoilla on yleensä jäännöksiä myös talousrakennuksista, raivausröykkiöitä ja peltokappaleita. Keskiajalta lähtien rannikolle ja jokivarsiin syntyi talonpoikaista kyläasutusta, jonka jäännöksiä on tutkittu muun muassa Rovaniemen Ylikylässä. Tornion (perustettu 1621) asemakaava-alueella on säilynyt kaupunkiasutuksen varhaisia kerrostumia 1600–1700-luvuilta.

Elinkeinot

Kiinteisiin muinaisjäänöksiin kuuluvat myös erilaiset työ- ja valmistuspaikat. Lapissa yleisimpiä ovat pyyntikuopat, jotka varsinkin Ylä-Lapissa saattavat muodostaa kymmenien, jopa satojen kuoppien ketjuja. Pyyntikuopat sijaitsevat usein hiekkakankailla, peurojen luontaisilla kulkureiteillä. Kuopat ovat yleensä soikeita tai pyöreitä, halkaisijaltaan 2–4 metriä ja syvyydeltään vähintään puoli metriä. Laajoja pyyntikuoppajärjestelmiä on käytetty varsinkin kivikauden lopulla ja varhaisella metallikaudella. Kuoppapyyntiä on harjoitettu kivikaudelta 1800-luvulle saakka. Porohoitoon liittyvät rakenteet kuten poroerotuspaikkojen käytöstä pois jääneet kaarteet voidaan lukea arkeologiseen kulttuuriperintöön. Pyyntitalouden muinaisjäänöksiä ovat myös erilaisten kalastusta varten tehtyjen patojen ja pyydysten kivi- tai puurakenteet sekä puihin tehdyt apajapaikkojen sijainti- ja omistusmerkit.

Osa maastossa näkyvistä kuopista on todennäköisesti erilaisia keitto- ja säilytyskuoppia. Keittokuopat ovat eräänlaisia kivettyjä maauuneja; kuoppia, joiden pohjalla on paksu palaneiden kivien kerros. Erityisen runsaasti niitä tunnetaan Perämeren rannikon varhaismetallikaudelle ajoitetuilta rantakorkeuksilta, mutta niitä on tavattu myös järvien rannoilta. Kivikoihin on yleisesti kaivettu säilytyskuoppia eli purnuja.

Kivikaudella on työkalujen raaka-ainetta hankittu lohkomalla haluttua kiveä paikoista, jotka erottuvat pieninä louhoksina. Esihistoriallisen ajan raudanvalmistuspaikkoja tunnetaan joitakin Etelä-Lapin alueelta. Tornionlaaksossa on historiallisen ajan varhaisesta teollisuudesta kertovia kohteita, kuten Kõngäsen rautaruukin toimintaan liittyvät rautamalmilouhos ja hiilimiiluja. Historiallisen ajan elinkeinoista kertovat myös Kaaraneksen masuuni sekä lukuisat kalkkiuunit ja potaskankeittopaikat. Metsätalouden varhaisiin jäännöksiin kuuluvat tervahaudat, hiilimiilut sekä savotta- ja uittokauden rakenteet. Maatalouteen liittyviä jäännöksiä ovat myllypaikat ja niittytalouden jäännökset.

Kivistä koottujen rakennelmien tarkoitusta ja ajoitusta on usein hankala määritellä ilman tutkimuksia. Tavallisimpia ovat rakennusten tulisijoina käytettyjen kiukaiden ja uunien rauniot. Viljelyyn liittyviä raivausjäännöksiä tunnetaan eri puolilta Lappia. Varsinkin Tornionlaaksossa vaarojen rinteistä voi löytää massiivisten kiviaitojen rajaamia siemenviljapelloja eli vaaratarhoja.

Tavat ja uskomukset

Kivikauden uskonnosta kertovat haudat, joita on Lapista toistaiseksi tavattu vain kahdelta Perämeren muinaisen rannikon asuinpaikalta Simosta ja Tervolasta. Perämeren rannikolta tunnetaan myös runsaasti kivikauden lopulta rautakaudelle ajoitettuja rökkiöitä, joista osa on kaivauksissa paljastunut haudoiksi. Historiallisen ajan kalmistoja ja hautausmaita tunnetaan eri puolilta Lappia. Vanhoja kirkonpaikkoja tunnetaan useita, samoin niihin liittyviä kenttiä ja markkinapaikkoja. Monissa saarissa erottuvat pitkänomaiset kuopat ovat väliaikaisia kesähautapaikkoja, joista vainaja on siirretty varsinaiseen kirkkomaahan.

Kiinteisiin muinaisjäännöksiin kuuluvat myös erilaiset palvos- tai uhripaikat, jotka ovat lähinnä saamelaiden seitoja tai pyhiä paikkoja, useimmiten kiviä tai lähteitä. Lähteitä on käytetty muutenkin yleisesti parannustarkoituksiin. Pyytäjien veistämiä patsaita eli keropäitä on runsaasti varsinkin Kemijoen ja siihen laskevien jokien varsilla, hyvien pyyntipaikkojen läheisyydessä. Moniin erikoisiin luonnonmuodostumiin on liitetty tarinoita ja uskomuksia.

Hallinto ja liikenne

Lapissa on runsaasti sotahistoriallisia muistoja, joista vanhimmat ovat muinaisjäännöksiä. Toisen maailmansodan aikaisten kohteiden suojelu muinaisjäännöksinä ratkaistaan tapauskohtaisesti. Salpalinjaan kuuluvat rakenteet ovat pääsääntöisesti suojeltuja. Lapin merkityksestä maanmittauksen kehityksessä kertovat lukuisat maanmittauspisteet, muun muassa UNESCO:n maailmanperintöön sisältyvän Struven ketjun paikalliset pisteet.

Lapin alueella on useita vanhoja valtakunnan rajoja, joista vanhimmat ovat peräisin keskiajalta. Suojeltuja ovat myös Kemin ja Tornion lapinmaiden sekä lapinkylien vanhat rajamerkit. Monet Lapin kulkureiteistä ovat kulkeneet samoilla urilla jo vuosituhansien ajan. Tunnetuimpia valtaväyliä ovat Pohjalahtea ja Jäämerta yhdistänyt Ruijan reitti sekä Pohjanlahden rantaa noudatteleva Pohjanmaan rantatie, joilla molemmilla on ollut myös valtakunnallista merkitystä. Merkkipuita tunnetaan erityisesti vesi- ja maakulkureittien varsilta ja vaaroista.

Kuva 7. Arkeologisessa inventoinnissa löydetään tavallisimmin kvartsiesineiden työstössä syntyneitä iskoksia sekä palaneita riistaeläinten luita. Sirkka-Liisa Seppälä 2010.

Savukosken arkeologiset kenttätutkimukset

Ensimmäiset muinaislöydöt Savukosken alueelta saatiin museokokoelmiin 1930-luvulla, jolloin Kansallismuseoon toimitettiin muinaisesineitä Tanhuan Kiurujärveltä ja Torvisesta. Tanhuassa tehtiin myös Savukosken ensimmäiset kaivaukset 1934, kun Luurojoen varressa sijaitsevalla Mukkalan tilalla tutkittiin 1600-luvulle ajoittuvia hautoja. Arkeologinen tutkimustoiminta käynnistyi varsinaisesti vasta 1957 ja 1961–1963, kun löytöpaikoilla tehtiin maastotarkastuksia. Kiinnostus heräsi toden teolla, kun Kuoskun Sillankorvan tilalta löydettiin 1961 kaksi erikoista käyrää rautatikaria. Esineet kuuluvat edelleen Lapin tunnetuimpiin arkeologisiin löytöihin. Löytöpaikalla ja sen lähiympäristössä tehtiin kaivauksia 1962–1963. Tarkastusten jälkeen Savukoskelta tunnettiin jo 12 arkeologista kohdetta, joista suurin osa oli yksittäisiä esinelöytöpaikkoja.

Museoviraston kansatieteellisen osaston organisoimassa hankkeessa ”Lappalaisperäisten muinaisjäännösten inventointi ja tutkimus” tehtiin 1961, 1964 ja 1968 kenttätöitä myös Tanhuassa, Seitajärvellä, Arajärvellä ja Värriöjärvellä. Kemi-jokivartta tarkastettiin pääasiassa Savukosken ja Martin välillä liikkuen. Seitajärvellä kartoitettiin 1968 järven koillisrannalta Keijitsan ja Kurisian asuinkentät.

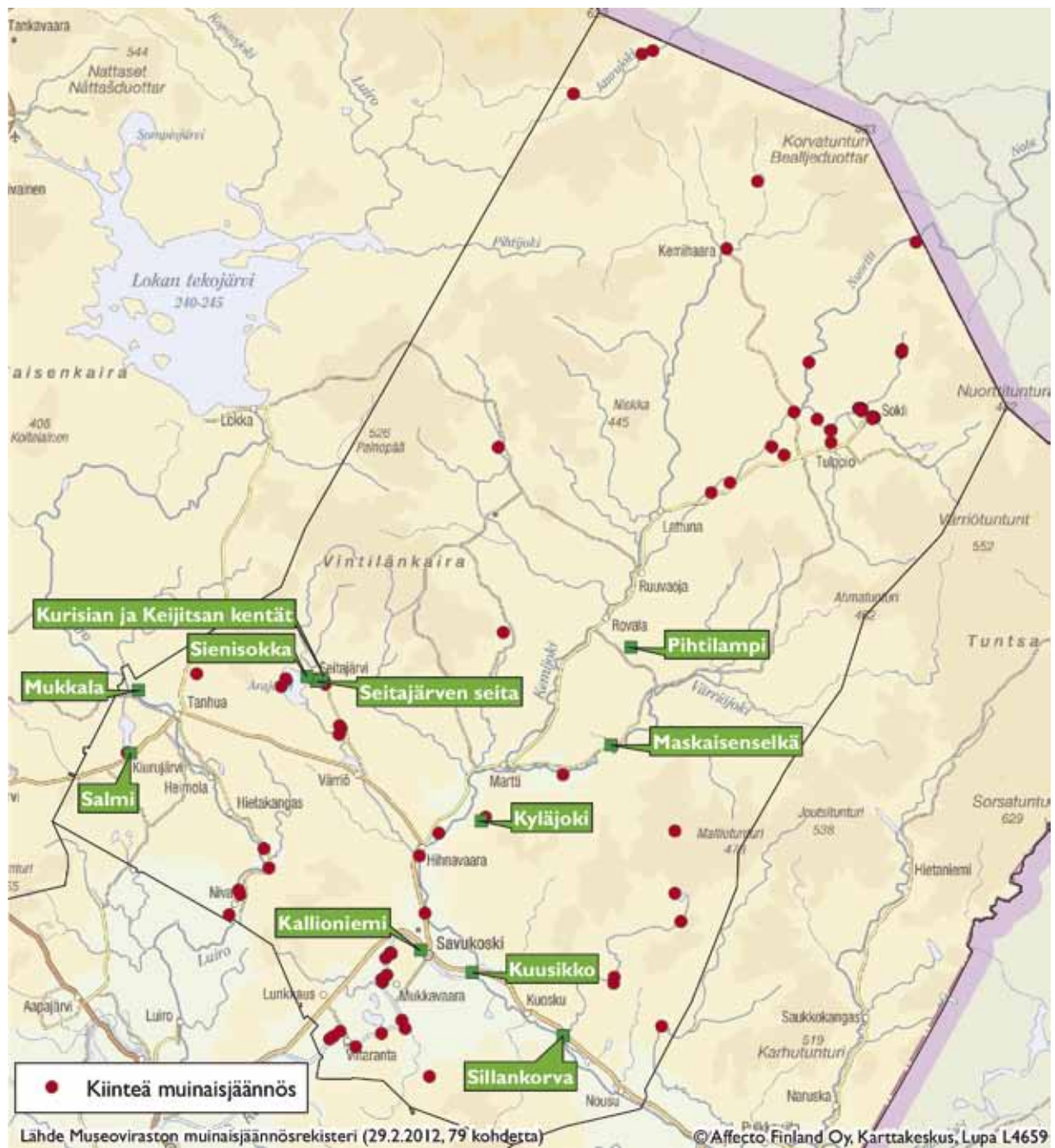
Maankäyttöhankkeisiin liittyvät arkeologiset kenttätutkimukset kunnassa aloitettiin 1973, kun Museovirasto teki Pelkosenniemellä ja Savukoskella Kemihaaran allassuunnitelmiin liittyvän arkeologisen inventoinnin 1973. Metsähallitus kartoitti 1983 Urho Kekkosen kansallispuistossa Savukosken alueelta useita pyyntikuoppakohteita. Soklin fosfaattikaivoksen malmirikasteen kuljetusputkilinjavaihtoehtoja tarkastettiin 1988–1989. Samoina vuosina jatkettiin maastotarkastuksia Arajärvellä ja Seitajärvellä sekä saamelaisasuinpaikkojen etsintöjä ja kartoituksia Kemijokivarressa.

Kemihaaran allassuunnitelmat muuttuivat Vuotos-hankkeeksi, johon liittyvän arkeologisen inventoinnin Museovirasto teki 1992. Maastotyöt ulottuivat Savukoskelle Kemijokivarteen, josta todettiin useita ennestään tuntemattomia muinaisjäännöksiä. Yhdeksänkymmentäluvun inventointien jälkeen kunnasta oli rekisteröity jo nelisenkymmentä kiinteää muinaisjäännöstä, parikymmentä löytöpaikkaa ja muutamia historiallisen ajan muistoja, kuten kenttiä.

Vuosien tauon jälkeen Savukosken kenttätutkimus on jälkeen vilkastunut 2000-luvun puolivälisistä lähtien. Lapin maakuntamuseo on tarkastanut joitakin muinaisjäännöksiä Seitajärven ja Värriön

ympäristössä ja muutamia tarkastuksia on tehty myös Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa 2005. Museovirasto inventoi 2008 jälleen Soklissa, jossa tarkastettiin varsinaista kaivosaluetta ympäristöineen. Metsähallitus on inventoinut hallinnoimiaan alueita jo 1990-luvulla sekä aloittanut 2000-luvulla suojelualueilla hoito- ja käyttösuunnitelmia varten tehtävät selvitykset. Tällaisia inventointeja on tehty 2008 Värriön luonnonpuistossa ja Vintilänkairan vanhojen metsien suojelualueella. Vuonna 2011 Metsähallitus käynnisti Savukoskella osana Kansallista metsäohjelmaa laaja-alaiset metsätalousalueiden kulttuuriperintökohteiden inventoinnit.

Savukosken muinaisjäännökset keskittyvät toistaiseksi sinne minne selvityksetkin eli Kemijoen varteen ja Soklin seuduille. Arajärven ja Seitajärven seuduilla on pieni yksittäinen pesäke. Kunnan muinaisjäännöksistä lähes puolet on kivi- tai varhaismetallikautisia asuinpaikkoja ja kolmasosa ajoittamattomia pyyntikuoppia. Loput ovat historiallisen ajan asuinpaikkoja, kotakenttiä ja tupasijoja. Joukossa on myös kaksi seitapaikkaa.

Kartta 5. Savukosken kiinteät muinaisjännökset. Karttaan on merkitty nimellä tekstissä mainittuja kohteita.

Asutushistorian arkeologiset pääpiirteet

Muinaisia meloja

Ihminen on voinut oleskella Savukoskella jo yli 10 000 vuotta sitten. Sallan jäärven purkauduttua 10 500 vuotta sitten vedet ovat laskeneet Itämeren tasoon, jonka makeavetinen vaihe, Ancyclusjärvi, on ulottunut koillisessa Marttiin saakka. Järvivaiheen korkeimmat rannat sijaitsevat Kemihaarassa Martissa nykyisin noin 190 metriä meren pinnan yläpuolella. Järvi on ulottunut myös kaakossa Tenniönjokilaaksoon pitkänä ja kapeana lahtena. Muutamassa sadassa vuodessa Kemijoki ja Tenniönjoki asettuivat jo uomiinsa. Osa Savukosken kivikautisista löydöistä voi olla peräisin tästä varhaisimmasta vaiheesta eli mesoliittiselta kivilaudelta, vaikka niitä ei voi luotettavasti ajoittaa niin vanhoiksi. Tämän varhaisasutuksen jättämiä muistoja saattaa olla esimerkiksi Tanhuan Torvisesta löytynyt suurkirves tai tuura tai Nousun Illilän taltaksi tai kirveeksi määritelty työkalu.

Asuinpaikoista on yleensä jäänyt jäljelle vain kvartsi- ja kiviesineiden valmistuksessa syntynyt jätettä, joista tavallisimpia ovat erikokoiset iskokset. Monilta paikoilta voi myös löytää ravinnoksi pyydettyjen eläinten palaneiden luiden kappaleita, jotka saattavat palaneina säilyä tuhansia vuosia. Toisinaan oleskelusta kertovat myös tulenpidossa palaneet kivet ja noen värjäämä maa. Useimpia asuinpaikoista ei voi ajoittaa ilman tarkempia tutkimuksia. Osa voi olla kivilaudelta myöhäisempiäkin, varhaismetallikaudelta tai jopa rautakaudelta. Pyyntiyhteisön elämästä kertovat myös erilaiset kiviesinelöydöt, kuten tuurat, kirveet ja taltat sekä erilaiset reikäkivet sekä keihään- ja nuolenkärjet.

Savukoskelta ei vuoteen 2010 mennessä ole löydetty lainkaan esihistoriallista keramiikkaa. Tähän on todennäköisesti syynä kenttätutkimusten, ennen kaikkea kaivausten, vähäisyys. Kemijärven lukuisat löytöpaikat eivät ole kovin kaukana ja Pelkosenniemiäkin on 2000-luvulla jo saatu kokoelmiin varmuudella esihistoriallista keramiikkaa.

Seudulla on varmasti asuttu ja liikuttu saviasutioiden käytön aikaan. Siitä on saatu myös harvinaisen todiste, kun Kemijoen ja Tenniöjoen risteyskohdan rantatörmästä löytyi 2003 mäntypuinen mela. Radiohiiliajoituksen perusteella mela on noin 4500 vuoden takaa, nuoremmalta kivilaudelta. Samanaikaisen asutuksen merkkejä ei ole tiedossa, mutta alemmaa Kemijokivarresta ja järvi-rannoilta tunnetaan useita kivikautisia asuinpaikkoja ja esinelöytöjä.

Kuva 8. Kemijoen kulkijan mäntypuinen mela 4500 vuoden takaa. Museovirasto/Markku Haverinen 2006.

Soklin esihistorialliset asuinpaikkalöydöt muistuttavat, että seudulta saavat alkunsa kaksi tärkeää sisämaata ja rannikkoa yhdistävää vesireittiä. Kemijoen nimikkouoman Kemihaaraan ja Jäämerelle johtavan Nuorttijoan erottava vedenjakaja on kapeimmillaan Vouhtunjoen ja Sotajoen latvojen välillä. Vesistöjen välissä on vain neljän kilometrin pituinen suokannas, Sotataival, jonka yli veneen on voinut helposti kuljettaa. Nuorttijokeen laskevien Sotajoen, Tulppion ja Yli-Nuorttijoan varsien asuinpaikoilta tunnetaan toistakymmentä kivi- tai varhaismetallikautista asuinpaikkaa.

Metsästys, erityisesti peuranpyynti oli Savukosken tärkeimpiä elinkeinoja esihistorialliselta ajalta 1700-luvulle saakka. Maastossa säilyneistä metsästysmuistoista selvimpiä ovat harjanteille ja kannaksille kaivetut pyyntikuopat. Kaikkiaan Savukoskelta tunnetaan parisenkymmentä pyyntikuoppakohdetta. Yleensä kuoppia on samalla paikalla useampia, mutta yhden kuopan kohteita-kin tunnetaan. Seitajärven rannalta on kartoitettu kuoppa, jonka halkaisija on peräti kuusi metriä.

Kuva 9. Pyyntikuoppia Maskaisenjärven eteläpuolisella harjanteella. LKYT 2005.

Metallia idästä

Tenniönjokea pitkin on päässyt pitkälle jo kauan sitten. Tunnetuimpia kaukaisen kanssakäymisen todisteita ovat 1961 Kuoskun Sillankorvan tilalta pellonraivauksessa löydetyt rautaiset käyräteräiset tikarit. Loistoesineiksi luonnehditut aseet ovat peräisin Itä-Venäjältä, Kamajoen alajuoksulta ja ne on ajoitettu 400–300-luvuille eKr. Esineet on löydetty läheltä jokirantaa ja kyseessä on todennäköisesti kätkö. Löytöpaikan läheltä on tutkittu myös asuinpaikkajäännöksiä, mutta asutuksen yhteyttä aseisiin ei ole voitu selvittää.

Ajanlaskun vaihteen jälkeisestä rautakauden asutuksesta ei ole löydetty arkeologisia todisteita. Sama ilmiö on yleinen kaikkialla Lapissa. Rautakauden lopulle tai keskiajan alkuun voidaan ajoittaa jo useampiakin löytöjä. Niihin kuuluu ajanjaksolle tyypillisesti kirveitä. Kiurujärven Salmen pellosta talteen otettu kirves on karjalaista tyyppiä. Rautakauden tai keskiajan pyytäjien muistoja on myös Martin Maskaisenselästä kivirakasta löytynyt rautainen nuolenkärki. Kyseessä on todennäköisesti ohi ammuttu tai muuten hukkaan joutunut metsästysmuisto. Lattunasta, Kemijoen itätörmältä löytynyt kirves on ajoitettu historialliseen aikaan. Savukosken Kuoskusta, Ison Marjavaaran alapuolelta on 1940–1950-luvuilla ojaa kaivettaessa löytynyt suksi. Kyseessä on ns. botninen suksi, joka on lyhyt ja leveä. Suksityyppi on ilmeisesti kehitetty jo varhaismetallikaudella, mutta ollut käytössä ainakin metsäsaamelaisilla vielä historiallisen ajan alussa.

Kuva 11. Sillankorvan tikarien löytöpaikka on pellon keskellä erottuvalla kumpareella. Tikarit löydettiin pellonraivauksessa noin 15 metrin päässä toisistaan. Esineiden alkuperäinen löytöpaikka ei ole tiedossa. Vasemmalla puiden takana näkyy Tenniön virtaava Pyhäjoki. Sirkka-Liisa Seppälä 2010.

Kuva 10. Kuoskun Sillankorvan peltomaasta 1961 löytyneet tikarit. Tikarit on valmistettu lähes 2500 vuotta sitten luultavasti nykyisen Keski-Venäjän alueella. Museo-
virasto/Esa Suominen 1984.

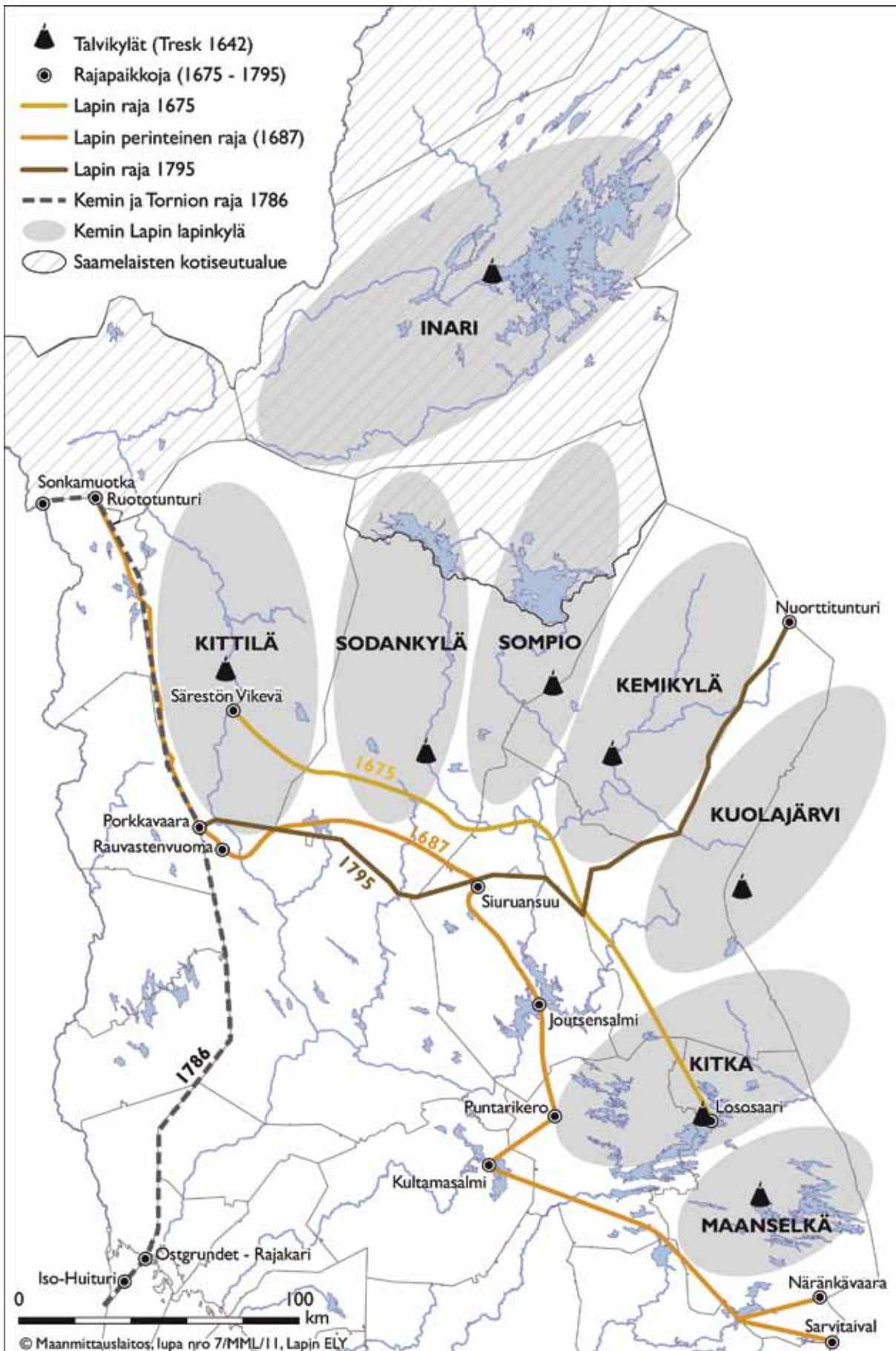

Kemin Lapin saamelaiset eivät hyväksyneet vahvistettua rajaa ja esittivät 1687 oman rajapaikkaluettelonsa. Saamelaisten todistuksen mukaan raja kulki huomattavasti etelämpänä kuin kemiläisten todistuksen mukainen raja. Saamelaisten mukaan oikea raja alkoi Ounasjoen länsipuolelta Rauvasten vuomasta ja jatkui Molkokönkään, Liittovaaran, Lentovaaran ja Seipävaaran kautta Vuojärvelle ja siitä edelleen Siuruanjoen suulle ja Tarsanselän kautta Kemijärven Joutsensalmeen (nykyinen Luuksinsalmi). Salmesta raja jatkui ilmeisesti kaakkoon pitkin Ailanganselkää Puntarikerolle, joka on paikannettu Palotunturiksi. Pikku Palotunturin laelta on myös löydetty kuvaukseen sopiva rajapyykki. Puntarikerolta raja jatkui Ranan Simojärven Kultamasalmen (nykyinen Kultisalmi) kautta Kynsijärven ja Kostonjärven yhdistävälle Kynsikoskelle ja lopulta Kuusamon Hietasalmen kautta Näränkävaaraan.

Rajaa on jo aikanaan pidetty todenmukaisempaan kuin vahvistettua linjausta. Saamelaisten tavoitteena on selvästi ollut säilyttää lapinkyliä alueilla tärkeät pyyntialueet ja Kemijokivarteen johtavat keskeiset vesireitit. Väestö ja elinkeinot olivat kuitenkin 1600-luvun lopulla jo alkaneet sekoittua ja perinteiset kulttuuri- tai elinkeinorajat menettivät lopullisesti merkityksensä 1700-luvulla.

Kiistat nautinto-oikeuksista jatkuivat koko 1700-luvun ja niitä käytiin varsinkin Lapin rajan molemmin puolin levittäytyvästä Kemijärvestä, jossa kemiläiset olivat kalastaneet keskiajalta lähtien ja jonne uudisasukkaat olivat asettuneet jo 1600-luvun alussa. Kuningas antoi 1794 määräyksen vahvistaa Lapinmaan raja lopullisesti. Rajan päätepisteiksi tunnustettiin vanhat rajapaikat Porkkavaara ja Nuorttitunturi, mutta linjauksesta esitettiin erilaisia vaatimuksia. Rajasta sovittiin kompromissi, jonka mukaisesti se kulki Tainionjoen Ounasjokeen laskevasta purosta Lentovaaran korkeimpaan kohtaan, siitä Hirvasnappiin, Siikaselkään, Karkiakoskenniskaan ja Poovaaraan. Poovaarasta Kemijärvelle raja kulki Pyhätunturin korkeimpaan kohtaan niin, että Soutaja- ja Huttutunturit jäivät Sodankylän puolelle. Pyhätunturilta raja kulki Kemijoen Talviaissaaren koilliskulman kautta Nuolivaaraan eli Nuolijänkään, mistä alkoi vanha Kemikylän ja Kuolajärven riidaton rajalinja Nuorttitunturiin. Kuningas hyväksyi rajasopimuksen 1796. Lapin ja Lannan rajalinja ja lapinkylät – kaavamaisesti ja osin virheellisesti – on merkitty maantieteilijä Göran Wahlenbergin karttaan 1804.

Lännessä Kemin Lapin raja noudatti Tornionjoen ja Ounasjoen välisellä vedenjakajalla kulkevaa Kittilän lapinkylän rajaa. Kemin ja Tornion pitäjäiden raja vahvistettiin 1300-luvulla Upsalan ja Turun hiippakuntien ja samalla lännen ja idän rajaksi. Raja kulki nykyisin Ruotsin puolella sijaitsevasta Sarven Riskilöstä Iso-Huituriin ja Rajakariin ja siitä edelleen maarajana Kolarin Porkkavaaraan. Tästä pohjoiseen raja noudatti pääpiirteissään Kittilän lapinkylän rajaa. Rajan molemmin puolin muodostui 1500-luvun lopulla kaksi suurpitäjää, Tornio ja Kemi. Tornion pitäjä ulottui molemmin puoli Tornion- ja Muonionjokea Sonkamuohtaan, Suonttavaraan lapinkylän rajalle asti. Kemin pitäjään kuuluivat Kemijokivarren kylät Kemijärvelle saakka. Tornion pitäjän ja Kemin Lapin raja määriteltiin 1687 perinteisen Kittilän lapinkylän rajan mukaisesti. Samaa linjausta noudatettiin pääpiirteissään myös 1786, kun raja lopullisesti vahvistettiin. Rajalinjalta on paikannettu useita eriaikaisia rajamerkkejä, joista vanhimmat ovat lapinkyliä ajalta.

Kartta 6. Kemin Lappi ja Lanta.

Saamelaisten asuttamat Lapinmaat ja lapinkylät vakiintuivat todennäköisesti jo keskiajalla. Vanhimmat tiedot lapinkylien rajoista ovat vasta 1600-luvulta, jolloin suomalaisten talonpoikien asuttama Lanta oli jo levinnyt pitkin jokilaaksoja saamelaisten perinteisille pyyntimaille. Karttaan on merkitty Kemin Lapin lapinkylät, Olof Treskin kartan (1642) mukaiset talvikyläpaikat ja vuoden 1687 asiakirjoissa mainittu perinteinen Lapin raja, joka kulki Tornion Lapin rajalta Ruototunturista Porkkavaaraan ja siitä edelleen Näränkävaraan. Vuonna 1686 vahvistettu rajalinja kulki selvästi pohjoisempaan Särestön Vikevästä Kuusamon Lososaareen. Raja oli määrätty maanmittari Jonas Geddan vuonna 1675 tekemän selvityksen perusteella, kemiläisten talonpoikien yksipuolisen todistuksen mukaisesti. Lapin ja Lannan raja käytiin lopullisesti 1795, jolloin rajaksi muodostui Kittilän ja Suur-Sodankylän eteläraja. Karttaan on merkitty joitakin tunnettuja rajapaikkoja. Kemin ja Tornion pitäjien vuonna 1786 vahvistettu raja noudatti pääpiirteissään 1686 määriteltyä perinteistä rajaa, joka palautuu vanhimmilta osiltaan jo keskiajalle. Lapin rajoja ja rajapaikkoja on selvitetty vuosia arkistoissa ja maastossa (Julku 1991 ja 1995), mutta arkeologisesti niitä on tutkittu toistaiseksi vähän. Kartta Sirkka-Liisa Seppälä 2011.

Kuva 12. Savukosken keskustassa sijaitsevaa, Kemijokeen pistävää Kallioniemeä on pidetty seitana. Samuli Paulaharju kuvauksen mukaan joen rannalla oli ”paha ja pyhä rantakallio, ruma ja repelöity kivi. Sen ohitse soudettaessa piti aina heittää kengät veneestä ja avoaloin rantaa myöten kiertää kivi – vasta sitten sai matkata eteenpäin.” Paikalle pääsee helposti Metsähallituksen pihalta johtavaa polkua pitkin. Sirkka-Liisa Seppälä 2010.

Jokia etenevä suomalainen uudisasutus alkoi jo varhain työntyä saamelaisten kala-apajille, peuranpyyntimaille ja majavavesille. Kemijärvellä kilpailu nautinta-alueista oli täydessä käynnissä jo 1600-luvun alussa ja pyyntiretkiä todennäköisesti tehtiin Kemikylänkin rajojen sisäpuolelle. Kemikylään ensimmäiset uudisasukkaat saapuivat 1680-luvulla. Lapinmaissa oli vanhastaan pyyntioikeus vain lapinkyläisten saamelaisilla, mutta erityisesti kemiläiset talonpojat halusivat laajentaa omaa aluettaan työntämällä Lapin rajaa yhä syvemmälle pohjoiseen. Lapin ja Lannan rajapaikoista esitettiinkin 1670–1680-luvuilla useita erilaisia näkemyksiä. Lapin nautintaoikeuksista kiisteltiin koko 1700-luvun ajan, kunnes Lapin rajaksi vahvistettiin 1796 se linjaus, joka on nykyisin Sodankylän, Pelkosenniemen ja Savukosken eteläisenä rajana. Savukosken ja Sallan välistä rajaa on pidetty vanhana Kemikylän ja Kuolajärven lapinkyläisten rajana.

Savukoskella on runsaasti saamelaisasutukseen liitettyjä paikkoja ja paikannimiä. Kemikylän talvikylän paikka on Olof Treskin vuonna 1642 laatiman kartan mukaan sijainnut Savukosken kirkonkylän ja Martin välisellä alueella, lähellä Kemijokivartta. Kartan merkintä on kuitenkin viitteellinen eikä talvikylää ole etsiskelyistä huolimatta vielä varmuudella paikannettu. Todennäköisimpänä on pidetty Talviskotaselän pohjoispuolella kartoitettua kotakenttää, joka sijaitsee Martin kyläkeskuksesta 18 ja Treskin karttamerkinästä yli 25 kilometriä koilliseen. Pienen Pihtilammen rannalta on kartoitettu neljä kuusikulmaista kodanpohjaa. Paikkaa ei ole tutkittu tarkemmin, mutta kodanpohjat ovat samantapaisia kuin Inarin Nukkumajoen

talvikylän 1500–1600-luvuille ajoitetut asumukset. Paikannimi Talviskotaselkä viittaa metsäsaamelaiseen talviasuinpaikkaan. Pihtilammen rannalla on muutamia myöhäisempiäkin rakennuksen pohjia.

Martin seutu on joka tapauksessa ollut asuttu jo ennen talvikyläiden aikaa. Kyläkeskuksesta 6 km lounaaseen sijaitsee Kyläselkä, jonka eteläpuolisen Kyläjängän reunasta on kartoitettu kuuden suorakaiteisen kotalieden jäännökset. Liesilatomuksia ei ole paikannettu tai tutkittu tarkemmin, mutta vastaavat jäännökset on muualla Lapissa ajoitettu 700-luvulta 1600-luvulle.

Savukoskelta on myös paljon muistiin merkittyjä tietoja Sompion ja Kemikylän seidoista ja niiden palvonnasta sekä runsaasti niihin viittavaa nimitystä. Seitoja on mainittu olevan ainakin Seitajärven pohjoisosan Seitaniemessä, Arajärven Siyliöjoen suussa sijainneen lapinkentän vieressä Sienisokassa sekä Lurojoessa Tanhuan kylän kohdalla. Savukosken kirkonkylän kohdalla on kuuluisa Kallioniemen seita. Martistakin tunnetaan Seitakumpu ja Seitainseljät. Seidanpalvontaan on liitetty myös Museoviraston keruuarkiston tiedoissa mainitut ”kirkot” Hangasvaaran ja Kuisvaaran rinteissä. Hangasvaarassa on lähteiden mukaan pyöreä jyrkkälaitainen röykkiö, joka on paikannettu peruskarttaan merkityn Hangasvaarankirkko-nimisen kohouman kohdalle. Samassa lähteessä mainitaan jossakin Kuisvaaran itäpäässä olevan toinen, mutta Hangasvaaraa pienempi kirkko. Tallennetun tarinan mukaan ”lappalaiset ovat palvelleet kirkossa jumaliaan”. Paikkaa ei ole arkeologisesti tarkastettu, joten kuvauksia ei voi

todentaa. Jännökset sijaitsevat Sompion ja Keminkylän lapinkylien rajalla, johon niillä saattaa olla jokin yhteys.

Uskomuksiin on liitetty myös puupatsaat eli lapinpattahat. Patsaiden pää on veistetty, mistä syystä niitä sanotaan myös kerii- tai klupupäiksi. Patsaat ovat osa ikivanhaa pyyntikulttuuria ja niillä on nähty olevan yhtymäkohtia myös saamelaiden seidanpalvontaan. Osa on selvästi ihmisahmoisia ja niitä on pidetty pyyntimenestykseen vaikuttavina kalajumalina. Patsaita on voitu myös käyttää suotuisten apajien osoittajina tai pyyntipaikan omistusmerkkeinä. Patsaita on löydetty etenkin kalastukseen sopivien pienten järvien ja jokien rannoilla tai saarissa, mutta niitä tunnetaan myös peuranpyyntimailta. Monet Kemijärven ja muun Itä-Lapin pattahista näyttäisivät liittyvän Kemijokivarren talonpoikaisasukkaiden harjoittamaan kalastukseen. Jo varhain on havaittu, että patsaita on erityisesti raakkuvesien rannoilla. Patsaita ovat käyttäneet myös venäläiset tai vienankarjalaiset helmenpyytäjät 1700–1800-luvuilla. Tanhuan Mukkalan läheltä on tuotu 1930-luvulla kaksi patsasta Kansallismuseon kokoelmiin ja Kiurujärven kylän mailla on mainittu olleen muitakin patsaita.

Valtaansa vahvistava kirkko alkoi 1600-luvulla yhä voimallisemmin vaikuttaa saamelaiden uskonelämään ja tämä heijastuu myös arkeologisessa aineistossa. Harvinainen esimerkki saamelaiden varhaisesta kristillisyydestä ja siihen liittyvästä murrosvaiheesta on Tanhuan Mukkalan kalmisto.

Mukkala – saamelaiset kristillistyvät

Luiron Rakokosken itärannalla sijaitsevan Tanhuan Mukkalan haudat tulivat viranomaisten tietoon jo 1905, kun paikalta oli ojaa kaivettaessa löytynyt luurankoja ja arkkujen jäännöksiä. Luita löytyi sen jälkeenkin, mutta vasta 1931 Kansallismuseon kokoelmiin toimitettiin Mukkalan uudistalosta esineitä. Löydöt oli otettu talteen talon pohjoispuoliselta kankaalta, maan pinnasta löydetyn luurangon rinnan kohdalta. Vainajan mukaan oli pantu mukaan sormuksia, rahoja ja nuolenkärkiä. Kyseessä on ilmeisesti maanpinnalle haudattu noita eli šamaani, jolle oli alun perin annettu mukaan myös rumpu ja jousi. Löydöt on ajoitettu noin vuoden 1600 tienoille.

Paikalla tehtiin arkeologisia kenttätutkimuksia 1934, jolloin tutkittiin aikaisemmin löydetystä vainajasta 50 m itäkaakkoon sijaitsevia, pellon muokkauksessa esiin tulleita hautoja. Alueelta paljastui kahdeksan matalaan maakuoppaan tehtyä hautaa. Vainajat oli laskettu lautakehikoihin ja joukossa oli sekä miehiä että naisia. Yksi vainajista oli taljoihin kääritty lapsi. Yhdestä miehenhaudasta löytyi sormuksia, rahoja ja renkaita, solkia ja kaksi karhuhammasta, minkä perusteella vainaja on tulkittu šamaaniksi. Hautaan oli pantu mukaan myös

Kuva 13. Luiron varressa sijaitsevan Mukkalan tilan alueelta löydettiin 1930-luvulla merkittäviä saamelaishautoja. Sirkka-Liisa Seppälä 2010.

*risti, samoin kuin kahteen muuhunkin. Haudat on raho-
löytöjen perusteella ajoitettu 1600-luvun keskivaiheille.*

Mukkalan vainajat on haudattu säännöllisesti sijoitettuihin kuoppiin ristit mukanaan. Hautaustapa viittaa kristilliseen hautausmaahan, jonka vainajat on kastettu. Esineistö kertoo kuitenkin, että vanhastakaan uskosta ei vielä ollut kokonaan luovuttu. Kyseessä on todennäköisesti keskiaikainen saamelainen hautauspaikka, jonne on alettu haudata kristilliseen tapaan 1600-luvun puoliväliin mennessä. Mukkala sijaitsee noin 10 km lounaaseen Sodankylän Kyläselästä, jota on käytetty Sompion lapinkylän talvipaikkana 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alussa.

Kuva 14. Mukkalan šamaanihaudan rautaristi kertoo vanhan ja uuden uskon kohtaamisesta. Kansallismuseon suomalais-ugrilaiset kokoelmat. Museovirasto/Krister Katva 1974.

Uudisasutus levisi 1600-luvun lopulta alkaen yhä ylemmäksi Kemijokea ja metsästyksen ja kalastukseen perustuva metsäsaamelainen elämäntapa alkoi murtua. Muutoksen seurauksena monet saamelaisetkin asettuivat 1700-luvulla aloilleen ja ryhtyivät harjoittamaan karjanhoitoa ja pienimuotoista viljelyä. Muutosta on mahdollista seurata Seitajärven koillisrannalla.

Seitajärven Kurisian ja Keijitsan kentät

Kurisiankenttä ja Keijitsankenttä sijaitsevat Seitajärven koillisrannalla, Porkkaharjun kaakkoispuolella, noin 200 metrin päässä toisistaan. Kentät on mainittu kirjallisuudessa jo 1914. Kenttiä on kartoitettu 1968, jolloin Kurisiankentässä tehtiin myös pienimuotoinen koekaivaus. Molempien kenttien kohdalle on rakennettu myöhemmin kesämökkit, mutta osa jäännöksistä on säilynyt niiden pihapiireissä ja lähiympäristössä.

Kurisiankenttä sijaitsee Ollilasta Mattilaan vievän polkujen varrella niin, että suurin osa kentästä on jäänyt polun ja rannan väliin. Kentästä on kartoitettu kaksi tunkiota, kaksi kiukaallista suorakaiteista rakennuksen pohjaa, aitan tai navettarakennuksen pohja, liedensija ja pieniä röykkiöitä. Tunkioista on saatu talteen rauta- ja luuesineitä, vyönosia, ruutisarven tai piipun koppa ja piipun varsia, piinpaloja ja runsaasti rikottuja luita. Tutkimusten mukaan paikalla on ollut kiukaallisia hirsikotia ja poro- tai lehmikarjanavetta. Koekaivausten perusteella on päätelty, että kentän vanhempi vaihe ajoittuu 1700-luvulle ja nuorempi ehkä vasta 1800-luvulle, jolloin alueella olisi myös harjoitettu viljelyä.

Keijitsan kenttä sijaitsee Kurisian kentän kaakkoispuolella. Kentällä on viisi matalahkoa röykkiötä Kurisiaan johtavan tien molemmin puolin. Kentän länsipuolelta ja tien eteläpuolella on kaksi talonpohjaa, joissa toisessa on ollut matala kiuas keskellä ja toisessa suuri kiuas päädyssä. Kenttää ei ole tutkittu tarkemmin eikä jäännösten ikää ole selvitetty. Kenttien koillispuoliselta, niitä huomattavasti korkeammalla sijaitsevalta harjanteelta, on kartoitettu kaksi muokattua peltoalaa. Läntisemmän ympärillä erottuu matalaa kiviaitaa. Itäisempi muodostaa laakean painanteen, jossa on ainakin 19 röykkiötä. Ainakin yhtä röykkiöstä on pengottu 2000-luvun alussa. Paikallinen perimätieto ja varhaisimmat maininnat ovat pitäneet röykkiöitä hautoina. Kartoituksen ja maaston perusteella ne ovat kuitenkin raivattuja rakennelmia ja jätetty pellon keskelle mahdollisesti lämmön varaamiseksi. Sodankylän kirkonkirjoissa 1731–1739 on mainittu Johan Kurisia ja Hans Keitsa (Kejets, Keitsä), joihin kentät on yhdistetty. Kurisian ja Keijitsan perheiden muistoja voi olla myös Seitajärveltä Arajärvelle johtavan polkujen reunasta löytynyt lyijystä tai tinasta valmistettu koru, joka mahdollisesti ajoittuu jo 1700-luvulle.

Kuva 15. Seitajärven Kurisian ja Keijitsan kenttien koillispuolisella kankaalla on säilynyt muistoja Savukosken varhaisesta maataloudesta. Suojaisaan painanteeseen raivattun pellon keskelle on koottu parikymmentä röykkiötä. Kartoitusten perusteella kyse ei siis ole haudoista, vaikka paikallinen perimätieto niin kertoo. Sirkka-Liisa Seppälä 2010.

Savukoski on myös ikivanha liikenteen solmukohta, sillä seudun joet ovat olleet jo esihistoriallisella ajalla merkittäviä kulkureittejä. Ruijan polkuun liittyvä itäinen Sompion reitti kulki Kemijokea pitkin Kitiselle ja siitä Luirolle ja edelleen Tanhuasaan. Kesäpolkua pitkin kuljettiin suoraan Luirolta Tanhuasaan ja reittiä käytettiin myös talvitienä. Tanhuasta oli yli 50 kilometrin asumaton taival Lokkaan. Kesällä saattoi takaisin tullessa kulkea Lokalta Tanhuasaan veneelläkin, mutta reitti oli koskinen ja yli 70 km pitkä. Tanhuasta laskettiin veneillä Luirolle kylään peräti 16 kosken kautta. Kuolajärven matkaajat kulkivat puolestaan Kemijokeen laskevaa Tenniötä pitkin veneellä tai rantaa myötäilevällä harjulla.

Savukosken historiallisesti kiinnostavin ja ehkä merkittävinkin reitti kulkee kuitenkin Kemijoen itäisintä haaraa Vouhtunojalle ja sen latvoilta vedenjakajan yli Sotataivalta pitkin Sotajoelle ja siitä edelleen Nuorttijoelle. Nuorttijoki puolestaan on yksi Barentsinmereen laskevan Tuulomajoen, nykyisen Ylä-Tuuloman tekojärven latvavesistä. Tätä esihistoriallisista ajoista saakka tunnettua reittiä ovat kirjallisten mainintojen mukaan käyttäneet venäläiset 1580–1590-luvuilla tehdessään hävitysretkiä Pohjanlahden rannikolle. Kuuluisin tarina on kiiminkiläisen talonpoikaissäällikkö Pekka Vesaisen retki Venäjälle 1589. Yhden version mukaan taistelusta pelastuneet olisivat paenneet Tuulomajokea pitkin ja tulleet Sotataipaleen kautta Kemijokeelle. Ruotsalaisen luonnontieteilijän Göran Wahlbergin kuvauksen (1804) mukaan Lapin miehet olisivat vartioineet reittiä myös Kustaa III:n sodan aikana 1789–1790. Maastonimet Sotataival, Sotajoki ja Sotatunturit on yhdistetty retkiin. On kuitenkin todennäköisempää, että kyseessä on maastoa kuvaava saamelaisperäinen sana.

Asutus- ja elinkeinohistoria

Asutuksen kehitys

Sodankylästä tuli Sodankylän kappelivaiheen jälkeen itsenäinen Sodankylän seurakunta vuonna 1747. Ensimmäiset suomalaiset saapuivat nykyisen Savukosken alueelle Sallan suunnasta Tenniöjokea pitkin 1680-luvulla. Lypsykarjoja oli ilmestynyt uudisasukkaiden mukana kaikkiin kyliin aina Sompiota myöten. Saamelaisetkin olivat omaksuneet tai hyvin nopeasti omaksuivat uudet elämisen keinot metsästyksen ja kalastuksen rinnalle. Muutosta tapahtui myös hitaasti lukuaan lisäävien uudisasukkaiden elämässä. Porot tulivat pian heidänkin elämäänsä eikä mennyt kauan, kun poroja oli uudisasukkailla enemmän kuin saamelaisilla. Poronhoidosta ei Suomessa tullut lappalaisten yksinoikeutta, vaan uudisasukkaat omaksuivat sen tervetulleena lisänä omaan talousmuotoonsa.

Kemin Lapin ulkopuolelta ei muuttanut 1700-luvulla eikä vielä 1800-luvun alkupuolellakaan kuin yksittäisiä asuttajaperheitä, joten muutos lapinkylien veronmaksajista uudistalollisiksi tapahtui lähes puhtaasti vanhojen asuttajasukujen puitteissa. Perinteinen Kemin lapin metsäsaamelainen kulttuuri muuntui talonpoikaiseksi kulttuuriksi, jossa kuitenkin säilyivät katkeamattomana Lapinmaan elinkeinolliset ja oikeudelliset erityispiirteensä.

Varsinaista asutuskehitystä leimasi 1700-luvulta lähtien neljä noin puolen vuosisadan mittaista eri periodia. Ensimmäisessä vaiheessa 1700-luvun puoliväliin saakka verosavujen määrä pysyi staattisena ja jopa laskikin, mutta sen jälkeen vuosisadan loppu oli voimakkaan kasvun kausi. Pahojen katojen seurauksena nousuliike taittui 1810-lukujen alkuvuosina ja seurasi tasaantumisen jakso. Historian vilkkain uudistilojen perustamisvaihe osui 1800-luvun puoliväliin, kunnes 1870-luvulla asutustoiminta hiipui. Varttuva väki siirtyi vuokramaille ja mökkiläisiksi, mutta myös tilanhalkomisia tehtiin runsaasti.

Lapinkylien suvuilla olivat vanhastaan omat lapinveromaansa, joiden elinkeinojen tuotosta he maksoivat veronsa. Maat olivat jakaantuneet pieniin osiin, eivätkä ne kattaneet koko kylän aluetta. Lapin kylien sisällä oli siis ei-kenenkään maita ja kylän yhteismaita aivan vastaavalla tavalla kuin oli talonpoikaiskylissäkin. Lapinveromaa muuntui uudismaaksi hyvin luontevasti, ja maankäyttö oli siirtymävaiheessa jo vakiintunutta.

Kaiken kaikkiaan vanhan Kemin Lapin alueita asuttivat vanhat lapinsuvut, joilla olivat vakiintuneet asuinseudut. Asuttajasukujen maankäyttö ja omistusoikeudet säilyivät 1600-luvun hallinnollisessa paineessa veromaainstituution avulla mutta vahvistuivat lopulta uudistilajärjestelmään siirtymisen myötä. Kemin Lapin talonpoikaistuminen ei siis ollut suomalaisen kolonisaation tulosta eikä ”suomalaisiirtokuntien” perustamista, vaan alueen vanhat lapinsuvut siirtyivät tilajärjestelmän piiriin.

Mäkituvat ja kruununmetsätorpat

Erityinen pohjoissuomalainen asutushistorian ilmiö oli kruununmetsätorppalaitos. Ennen varsinaisen metsänhoitolaitoksen syntyä oli erityisesti laajoille kruunun maille Lappiin syntynyt ilman minkäänlaista lupaa tai valvontaakaan asumuksia, jopa pieniä asuntoviljelystiloja, joihin nimenomaan savottakauden alettua asettui muualta tulleita metsätyömiehiä. Asettuminen muuttui helposti pysyväksi asumiseksi, viljelyn laajentamiseksi ja laajamittaiseksi metsänkätöksikin. Vapaus loppui, kun kruununmetsiä valvomaan ja hoitamaan perustettiin valtion metsähallinto vuonna 1859. Metsähallinnon virkamiehet syynäsivät tarkasti kaikki asumukset, ja monet asukkaat hädettiin pois etenkin silloin, kun asumus katsottiin kelvottomaksi joko metsätorppana tai kruunun metsien hoidon kannalta tarpeettomana tai peräti vahingollisena.

Valtiopäivät asetti komission tutkimaan asiaa. Se tutustui Oulun läänissä vuonna 1866 kruununmetsätorppiin. Komissio suositteli mietinnössään 1869 olemassa olevien torppien säilyttämistä tekemällä niistä hallintaoikeudella uudistiloja ja kruununtorppia. Toisaalta ne torpat, joilla ei ollut mahdollisuuksia tulla kannattavaksi tai ne eivät olisi välttämättömiä metsänvartijoitten virkataloiksi, oli hävitettävä. Torppien perustaminen kruununpuistoihin sallittiin senaatin päätöksellä vuonna 1872 ja vuodesta 1874 alkaen niitä voitiin perustaa muuallekin valtion maille. Perustaminen kävi vielä yksinkertaisemmaksi, kun senaatti siirsi vuonna 1876 perustamislupien myöntämisen metsähallitukselle. Vuokrasopimus tehtiin yleensä 25 vuodeksi ja vero maksettiin joko luonnontuotteina, yleensä ohrina, tai verohinnan mukaisesti rahana. Kruununmetsätorpista tuli merkittävä asutuksen muoto etenkin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa.

Edellä mainitulle kruununmetsiä tutkineelle komissiolle oli Sodankylästä vuonna 1868 kerrottu, että siellä ei ollut yhtään kruununmetsätorppaa. Sen sijaan oli yhdeksän metsänvartijatorppaa ja kruunun mailla 26 mäkitupaa. Todennäköisesti kruunun mäkituvista tuli seuraavina vuosikymmeninä kruununmetsätorppia. Sodankylän hoitoalueen vuosikertomuksessa mainitaan ensimmäisen kerran kruununmetsätorppa vuonna 1881; aikaisempina vuosina todetaan niiden kokonaan puuttuvan. Ensimmäinen oli Hietarannan torppa. Vuonna 1901 Sodankylässä oli 52 kruununmetsätorppaa, joten 1890-luku oli torppien vilkkainta perustamisaikaa.

Isojako

Isojako eli maan jyvitykseen perustunut lohkojako oli yksi maatalouden keskeisistä uudistuksista 1700-luvulla. Ensimmäinen isojakoasetus annettiin vuonna 1757. Tilojen maat pyrittiin kokoamaan suuremmiksi kokonaisuuksiksi. Isojakoasetuksesta oli kuitenkin vielä pitkä matka isojaon toteuttamiseen Lapin alueella. Pohjoisessa tämä uudistus toteutettiin runsaat sata vuotta myöhemmin kuin maan eteläisemmissä osissa. Kittilän ja Sodankylän pitäjissä tehtiin ensiksi tilapäinen jako, jossa käytiin läpi sekä eri jakokuntien rajat että niiden ja kruununmaiden rajat. Loppujen lopuksi Sodankylän suurpitäjässä isojako aloitettiin kuvernöörin 16.9.1889 antamalla määräyksellä.

Suurpitäjän itä- ja koillisosista Savukosken isännät anoivat huhtikuussa 1896 omille maille isojakoa. Sitä lähti kuvernöörin määräyksestä toimittamaan B.E. Bützow. Ensimmäinen kokous pidettiin kesäkuussa 1897 ja jo siinä isännät esittivät vaati-

Kuva 16. Martinkylän naisia ja lapsia pyykillä 1920-luvulla. Martti Lönnströmin albumi.

muksensa. Isännät ilmoittivat, että koska metsät ovat ”kehnot”, olisi manttaalia kohden merkittävä metsää kruunun lisämaasta tavallista enemmän. Bützow suostui tähän eivätkä paikalla olleet kruunun edustajatkaan tätä vastustaneet.

Bützowin tilalle tullut maanmittausinsinööri Otto Hakosalo tarkasti lokakuussa 1914 suoritettua jaon ja kihlakunnan oikeus vahvisti sen 9.11.1914. Savukosken kylään tuli 19 tilaa. Vanhan Sompion isojako hajotti moneen osaan. Tanhua–Kiurujärvi muodosti oman jakokuntansa. Senaatin päätöksillä Tanhuaan liitettiin Sompiosta Kiurujärven, Arajärven, Tanhuan ja Viheriälän tilat. Näistä ainoastaan Viheriälä oli kruunun tila.

Sodankylän isojakoa ei ehditty kaikissa kylissä kokonaan toteuttaa Suur-Sodankylän historian aikana. Kyläjako muuttui ja tämä tuli näkymään etenkin pitäjän jakamisen jälkeen. Vanhojen kylien talojen eriytyminen uusiin kyliin muutti myös yhteydenpitoa ja sosiaalisia yhteyksiä.

Elinkeinojen kehitys

Maanviljely

Ohrat ja sitten myös rukiit jauhettiin katselmuspöytäkirjojen mukaan jo 1700-luvun alussa joki- ja puromyllyissä. Myllyn paikoiksi valittiin pienten jokien koski- tai nivapaikkoja, joissa voitiin pyörittää kiviparia sekä kevä- että syystulvan aikana. Myllyjä merkittiin kruununtilojen katselmuksissa sekä yksittäisille taloille että useammillekin saman veden lähellä oleville tiloille. Näin tapahtui jo ennen isojakoa ja jakokuntien yhteisten kivi-, mylly- tai valkamapaikkojen määrittelyä. Vuonna 1875 myllyjä Kemikylän alueella on ollut ainakin Vuoluojalla, Sarviojalla, Vaajo-ojalla, Ulluanojalla, Kotiojalla, Hietaojalla, Kiurujoella ja Angelvajoella.

Myllyistä suurin osa oli toiminnassa jo vuosisadan alkupuoliskolla, ja samat myllyt olivat käytössä 1900-luvun alkupuolelle saakka. Myllyt olivat yhden kiviparin myllyjä eikä niiden teho liene ollut kovin suuri. Useimmat Sodankylän myllyistä oli rakennettu ilman minkäänlaista julkisen vallan lupaa tai valvontaa.

Maatalousneuvontatyö saavutti Keski-Lapin jo 1800-luvun loppupuolella. Sen pioneerina toimi Oulun läänin talousseura, joka vuoteen 1885 vastasi koko pohjoisen Suomen neuvonnasta. Mainittuna vuonna perustettiin Perä-Pohjolan maamiesseura (vuodesta 1906 lähtien Perä-Pohjolan maanviljelysseura). Varsinainen neuvontatyö lähti Lapissa liikkeelle Perä-Pohjolan maamiesseuran/maanviljelysseuran perustamisesta 1885. Sen toimintapiiri kattoi sekä Kemin että Lapin kihlakunnat. Varsinaisen toimintansa seura pääsi aloittamaan Lapin alueella vuodesta 1900 alkaen. Oma neuvontajärjestö saatiin kuitenkin Lapin maatalousseurasta, jonka perustava kokous pidettiin Kittilän kirkonkylässä huhtikuussa 1906 ja jonka säännöt läänin kuvernööri vahvisti 24.12.1906.

Maaseutumaiseman muutos

1960- ja 1970-lukujen taite toi rakennemuutoksen, jolloin alkoi maatalouden muutos perheviljelmästä kohti kaupallista yritystä, jota myös lainsäädäntö tuki muun muassa tuomalla maanviljelijät eläke- ja lomajärjestelmien piiriin. 1900-luvun lopun maatalouden kehitykseen olennaisesti kuulunut ilmiö on ollut myös rationalisointi ja tuotannollinen erikoistuminen johonkin tuotantosuuntaan, Lapissa useimmiten lypsykarjalouteen. Tuotannon laajentamisen tarve ja tuotannon rationalisoiminen edelleen ja käänttöpuolena aktiivitulojen määrän nopea väheneminen ilmensivät maatalouden uutta vaihetta, jonka toivat 1990-luku ja siihen liittynyt Suomen EU-ratkaisu. Lappilainen maatalous kehittyi ajan kuluessa erittäin vahvasti lypsykarjapainotteisen maatalouden suuntaan. Lehmien ja maitotilojen määrä kasvoi 1960-luvun jälkipuolelle asti. Lypsylehmien määrä väheni 1960- ja 1970-lukujen taitteesta lähtien vain niukasti ja nautaeläinten kokonaismäärä jopa hivenen kasvoi 1990-luvulle asti, vaikka aktiivitulojen määrä samanaikaisesti tuntuvasti väheni. Lypsykarjalous on määrällisen muutoksen ohella kokenut valtavan ja monitahois-ten teknisen ja tuotannollisen edistyksen.

Maatalouden tekninen kehitys on muuttanut paitsi itse maatalouden harjoittamista myös monella näkyvällä tavalla maaseudun kulttuurimaisemaa. Esimerkiksi hevoset ovat vähitellen kadonneet ja korvautuneet vetovoimana traktoreilla ja kulkuvälineenä autoilla. Peltojen sarkaojat

Kuva 17. Nykyajan maaseutumaisemaa. Tiina Elo 2010.

katosivat vähitellen, kun peltojen salaojitus alkoi 1970-luvulla. Heinäseipäät ja heinäladot nekin lähes tyystin korvautuivat säiliörehusiiloilla ja sittemmin kuivaheinä- ja rehupaaleilla. Entisajan maaseutumaisemalle tyypilliset maitolaiturit purettiin, kun maidonlähettäjätilojen määrä vähentyi ja tonkkien tilalle tulivat tilatankit. Uudet tuotantorakennukset ovat kookkaampia kuin vanhat, koska maatalouden kannattava harjoittaminen on lähemmäksi nykyaikaa tultaessa vaatinut suuri- mittaisempaa tuotantoa.

Vielä nykyäänkin Savukosken alueella on useita maataloja, joissa harjoitetaan aktiivisesti lypsykarja-, lihakarja- tai lammastaloutta. Näitä tiloja on kaikissa pääkylissä: Martilla, Kuoskussa, Nousulla, Tanhualla, Kiurujärvellä ja Viitarannalla.

Poronhoito

Porosta tuli vanhan Kemin Lapin ihmisille 1600-luvulta alkaen yhä tärkeämpi osa elämää ja elinkeinoa. Kun vanha metsästäjä-kalastaja-saamelainen kulttuuri ja uudisasutuksen mukanaan tuoma maanviljelyskulttuuri yhdistyivät ja sekoittuivat, porojen lukumäärät kasvoivat, eikä enää voinut erottaa kuka poromiehistä oli ikivanhaa saamelais-juurta, kuka savolaisperäistä uudisasukassukua. Järjestäytyneet poronhoito alkoi kehittyä 1700-luvun alussa, kun alettiin käyttää poronomistajien omia poromerkkejä. Poromerkit olivat välttämättömiä, kun jouduttiin riitelemään porojen omistuksesta.

Pitäjänkokous sai talvella 1873 aikaan kaksiosaisen ”Ohjesäännön porokarjan paimentamisesta”. Kruununvouti ehdotti senaatille komitean asettamista tutkimaan poronhoidon ongelmia. Hänen perustelunsa poronhoidon puolesta olivat väkevät: poronhoidon säilyttäminen varsinaisessa Lapissa eli Utsjoella, Enontekiöllä ja Inarissa oli välttämätön ja muissa Lapin osissa ”erityisen tärkeä”. Komitea antoi lausuntonsa 2.10.1877. Monien poronhoitoon liittyvien kohtien lisäksi komitean

Kuva 18. Porotokka Vintilän erotuskaarteessa 1930-luvun loppupuolella. Martti Lönnströmin albumi.

ehdotuksessa "koskien poronhoidon järjestämistä ja edistämistä Suomen Lapissa" oli ehdotus, jota voidaan pitää varsinaisena paliskuntalaitoksen alkuun saattajana.

Ennen kuin komitea oli antanut oman lausuntonsa, senaatti oli toukokuussa 1877 myöntänyt luvan porojen laiduntamiseen valtion mailla. Lupaa jatkettiin koko poronhoitoalueella viidellä vuodella vuonna 1883 ja edelleen kymmenellä vuodella 1888. Tämän jälkeen laiduntamislupaa jatkettiin senaatin päätöksellä vuoden 1902 loppuun saakka. Tässä senaatin päätöksessä edellytettiin paliskuntien perustamista poronhoitoalueen sisälle ja esimiehen valintaa paliskunnalle. Kuvernööri kehotti kesällä 1881 asettamaan toimikuntia porosääntöjä laatimaan, sodankyläläisetkin tottelivat ja asettivat peräti 11-jäsenisen toimikunnan. Jäsenet edustivat eri kyliä; Kaaperi Savukoski Kemikylää. Koko pitäjää koskevaa porosääntöä laatimaan pitäjänkokous nimesi maaliskuussa 1891 komitean, joka sai ohjesäännön valmiiksi kesäkuussa 1891. Pitäjänkokous hyväksyi sen seuraavana päivänä ja läänin kuvernööri vahvisti huhtikuussa 1892. Sodankylä oli saanut monien vaiheiden jälkeen "Ohjesäännön Porojen hoidolle Sodankylän pitäjässä".

Porotalous on säilynyt merkittävänä elinkeinona Savukoskella; nykyään poroja on Savukosken alueella kymmenen kertaa enemmän kuin ihmisiä.

Kalastus

Kalastuksella oli tärkeä asema vanhan saamelaiskulttuurin aikana ja vielä uudisasutuksen levitesäkin. Kalastuksen tärkeys tunnettiin ja oikeudet kalastukseen merkittiin uudistilojen katselmuksiin. Pitäjässä oli järviä, joihin merkittiin kalastusoikeuksia parhaimmillaan kymmenille tilallisille. Pieniin järviin oikeuksia annettiin vain muutamille. Jokikalastusoikeudet merkittiin hyvin väljästi vain joen tai sen sivujoen nimi mainiten. Ellei näitä katselmuksissa erikseen mainittu, merkittiin kuitenkin aina oikeudet kylien yhteisiin kalavesiin.

Kuva 19. Lennart Leukun lohisaalista. Aino Leukun arkisto.

Jo 1600-luvun lopulta lähtien käräjillä oli sovittu Sompion, Kemikylän ja Sodankylän asukkaiden oikeudesta kalastaa kesäisin Kemijärvellä. Kemijärveläiset ehdivät tuhota sodankyläläisten kalastuskotia ja takavarikoida haukisaaliita, ennen kuin vuonna 1682 päästiin sopimukseen sodankyläläisten oikeudesta tulla Kemijärvelle kalastamaan. Riitojen leimahdettua jälleen sopimus uusittiin kihlakunnanoikeudessa 1704. Vuonna 1795 Kemijärven pappilassa tehtiin sopimus, jossa vahvistettiin lopulta Sodankylän ja Kemijärven välinen raja. Kemijärveläiset saivat sen jälkeen pitää itse omat kalapaikkansa, eikä sodankyläläisillä enää ollut oikeutta tulla heidän pyyntivesilleen. Kuningas vahvisti päätöksen vuonna 1796.

Nousukalan pyynti oli vielä 1800-luvun puolivälissä Sodankylässäkin merkittävää ja sen takia pitäjänmiehet seurasivat huolella, ettei lohien väylää suljettaisi padoilla ja pyydyksillä alavesissä. Lohi nousi vielä 1900-luvun alussa Kitisessä Tankajoen purkauskohtaan ja Tankajokea vielä Siikajoen purkauskohtaan, jossa se saavutti pohjoisimman nousukohtansa. Luirolla taas lohi nousi Riestojoen purkauskohtaan, vielä Kopsusjoessaakin oli lohta tavattu. Kemijoessa taas nousulohta oli tavattu Keminkönkällä Nivatunturin ja Sotataipaleen välillä. Värriöjokea lohi on noussut latvoille asti. Ylimmät havaintotiedot ovat sällalaisilta Ahmaojan suusta Jäkäläharjun yläpuolelta. Muikkua saatiin useista Keski-Lapin järvistä.

Metsästys

Kemin Lapin asukkailla peuran pyynnin merkitys oli suuri vielä 1700-luvulle tultaessa. Pyynti jakaantui kahteen selvästi ajoitukseltaan ja pyyntitavaltaan erilaiseen vaiheeseen, kevät- eli seuruepyyntiin ja syyspyyntiin. Kyläkuntien alkuperäiset asukkaat ja heidän jälkeläisensä olivat oikeutettuja osallistumaan tähän pyyntiin. Seuruepyyntiin oli perhekuntien edustajilla velvollisuus osallistua. Syyspyynti oli jokaisen oma asia. Näitä peuranpyyntitapoja Suur-Sodankylän asukkaat, niin saamelaiset kuin suomalaiset ja uudisasukkaiksi muuttaneet saamelaiset, noudattivat aina 1800-luvulle saakka.

Niin kauan kuin peuroja oli riittävästi saamelaisperheitten elämiseen, eivät saamelaiset olleet kiinnostuneita poronhoidosta kuin vähäisessä ja peuranpyyntiin liittyvässä mielessä. Toisin oli uudisasukkaiden laita. Heille poronhoito oli yhä suuremmissa määrin elämisen ehto, ja peuran pyynnillä ei kenties ollut samaa merkitystä kuin vielä 1600-luvulla ja jonkin verran seuraavallakin vuosisadalla. Viimeiset merkinnät peuranpyynnistä Lapin kruununvoudin vuosikertomuksissa ovat vuosilta 1856–1870. Vuosien 1871–1875 kertomuksessa peuranpyynti on kadonnut kokonaan Lapin kruununvoudin antamista tiedoista.

Majava kuului vanhan Kemin Lapin elämän kiintopisteisiin peuran tavoin. Sen pyynti oli alun perin sallittu vain saamelaisille ja heidän jälkeläisilleen. Tästä tavasta ja määräyksestä alettiin poiketa jo 1700-luvun alkuvuosikymmeninä. Majavan pyynnin osakkaiksi pääsivät saamelaistyttöjä naineet, vähitellen heidän jälkeläisensäkin ottivat osansa alun perin tuottavasta pyynnistä.

Jo 1760-luvulta on mainintoja, että Sompioissa ja Kemikylässä majavat olivat ”huonon taloudenpidon” vuoksi pyydetty lähes loppuun. Sodankylässä ja Kuolajärvellä majavia saatiin vuosittain vielä huomattavasti. Tehokkaat majavanpyyntitavat lienevät olleet keskeisin syy majavakannan romahtamiseen jo 1700-luvulla. Majavista kilpailivat sekä saamelaiset että alueelle sankoin joukoin muuttaneet uudisasukkaat ja uudisasukkaiksi muuttuneet saamelaiset. Tätä rynnistystä ei majavakanta kestänyt. Maininnat majavan merkittävämmästä pyynnistä loppuivat eikä saalisriitjakaan enää löydy. Viimeinen majavankaato tapahtui 1840–1850-luvulla.

Uitto- ja savottaperinne

Kun Kemi-yhtiön metsäpäälliköksi palkattiin Hugo Richard Sandberg, alkoi Lapin metsähistorian uusin luku. Tämänkaltaisen sahateollisuuden puuta-

varan hankinnan teki mahdolliseksi 1861 annettu asetus, joka salli rajoittamattoman sahauksen sekä kotitarpeiksi että myyntiin. Höyrysahojen perustaminen sallittiin jo aikaisemmin. Suomen ensimmäinen höyrysaha – Kestilän höyrysaha – aloitti toimintansa Iijoen suussa vuonna 1860. 1800-luvun lopulla Kemi-yhtiölle ilmaantui puun hankinnassa ruotsalaisia kilpailijoita, joiden hankinnat ulottuivat keskiseen Lappiin.

Yksityiskohtaisia tietoja siitä mistä savottojen työmiehet olivat kotoisin, ei ole olemassa. Paljon heitä tuli etelästä aina Pohjois-Karjalaa myöten. Vaikka Suur-Sodankylän talolliset eivät olleetkaan halukkaita itse lähtemään savotoihin, riitti lähtijöitä tilattomista ja vähitellen myös talollisten pojista. Kaikkina vuosina pitäjän alueella kulki tuhansia vieraita miehiä. Tässäkin mielessä uusi aika oli koittanut uuden vuosisadan myötä. Kun 1900-luvun alussa suunniteltiin Kemin-Rovaniemen rataa, J. Castrenin toimesta selvitettiin alueen metsävaroja. Kävi ilmi, että Lapin parhaat metsät olivat Pelkosenniemen, Savukosken, Kuolajärven, Kemijärven ja Kittilän alueilla. Myös Länsi-Lapissa havaittiin olevan metsärikkaita alueita.

Vuonna 1911 Ylikemin hoitoalueella oli käynnissä kaiken kaikkiaan 11 savottaa, joista suurimmat olivat Sotatunturin männikkö, Lipakkaselkä, Hihnavaara ja Sarviselkä sekä Viitalan kangaspyytövaara. Vuonna 1914 savottoja oli yhdeksän. Yhtiöistä oli mukana Kemi-yhtiö, Seittenkari, Kurt Oy, Ab Storfors, Kemijoensuu Ab ja Töre Ab. Vuonna 1916 oli kolme savottaa. Keminniemiessä kaksi savottaa ja Nuortin savotta. Ne olivat kaikki Kemi-yhtiön savottoja.

Läskikapina

Vuonna 1922 sattui vakava välikohtaus, jonka historia tuntee nimellä läskikapina. Siinä joukko suomalaisia punaupseereita johtajanaan Jahvetti Moilanen eli Frans Myyryläinen ylitti rajan Sallassa, tunkeutui Kemi Oy:n Värriöllä sijaitsevalle savotalle. Sissit vangitsivat savotan johdon, takavarikoivat kassavarat ja muun irtaimen omaisuuden. Värriön savotalla Moilanen piti kuuluisaksi tulleen puheen tyhjän läskilaatikon päältä, minkä vuoksi operaatiota alettiin kutsua läskikapinaksi. Punaiset ryhtyivät tämän jälkeen värväämään miehiä perustamaansa pataljoonaan. Liittyjille maksettiin tukkiherroilta takavarikoiduista kassasta tietty rahasumma ja he saivat lisäksi jokainen kiväärin. Halukkaita ilmaantui varsin paljon, mikä ei ollut ihme työmaiden huonojen olojen ansiosta. Kapinahenkeä oli helppo lietsoa. Loppujen lopuksi kapinalliset saivat kokoon lähes 300 miestä.

Kapinallisten kulku suuntautui Värriön jälkeen Siurujoelle, josta matka jatkui Martinkylään. Kärkiryhmäksi asetettiin hiihtokomppania, jonka etupuolelle oli vielä asetettu 50 miehen vahvuinen valiojoukko, jonka tehtävänä oli pistäytyä ohi kulkiessaan Kosterjoella ja muuallakin sijaitsevissa pienemmissä savotoissa ja ryöstää ne sikäli kuin niissä ryöstettävää oli. Martilla joukkio mellasti aikansa ja teki pieniä ryöstöjä sinne tänne. Martilta kulku jatkui Savukoskelle, missä kapinalliset varastelivat aseita ja kaikki ampumatarvikkeet joita oli saatavilla. Seuraavaksi matka jatkui Kuoskun kautta Saijalle ja sieltä Sallaan, josta joukko jatkoi Kurtille, missä se vihdoinkin ylitti rajan ja siirtyi Venäjän puolelle. Tähän mennessä joukko oli pienentynyt runsaasta 300 miehestä vajaaseen 200 mieheen. Läskikapinalliset olivat kuitenkin saaneet haltuunsa varsin mittavat summat rahaa ja aseita. Kapinan johtoportaan miehet olivat jääneet jo aiemmin Siurujoen pirtille, jossa he majailivat pari päivää ja lähtivät sitten pitkänä hevostarvaanina ajamaan Savukosken kautta Pelkosenniemelle ja sieltä Kemijärvelle.

Pelkosenniemellä päällikkökunnalle tuli kuitenkin vaikeuksia. Kemijärveltä oli lähetetty takaa-ajoretkikunta, jota johti metsänjohtaja Ericsson. Osa päälliköistä käännettiin takaisin ja takaa-ajajat jatkoivat matkaansa ensin Savukoskelle ja sen jälkeen Sallan kirkolle Tenniöjokivarren kautta. Matkan varrella tuli vastaan suuri joukko kapinaan jo suivaantuneita hevosmiehiä, jotka olivat päättäneet hylätä kapinalliset ja palata kotiinsa. Takaa-ajoryhmä ei saanut mitään aikaan, koska se saapui Sallaan vuorokauden liian myöhään. Tuolloin kapinalliset olivat ehtineet jo ylittää rajan.

Rajan taakse päästyään läskikapinaan osallistuneet luovuttivat aseensa venäläisille joukoille Kanasen kylässä. He siirtyivät sieltä myöhemmin Knäsöön koulutettavaksi taistellakseen Itä-Karjalan retkikuntaa vastaan. Osa miehistä komennettiin myöhemmin Pietariin Kansainväliseen sotakouluun. Noin 120 miestä tiedetään koulutetun punaupseeriksi. Osa hakeutui Muurmannille halkotöihin. Monet katosivat Stalinin 1930-luvun puhdistuksissa, jotkut jopa palasivat vielä kotikonnuilleen Lappiin. Myöhemmin jätettiin Kemi-yhtiön puolesta valtiolle hakemus, jossa pyydettiin, että yleisistä varoista korvattaisiin yhtiölle kapinan aiheuttamat huomattavat tappiot. Valtioneuvosto kuitenkin hylkäsi anomuksen. Asiaa yritettiin ajaa vielä oikeusteitse, mutta sekään ei johtanut tulokseen.

Suur-Sodankylästä itsenäiseksi kunnaksi

Joulukuussa 1907 Sodankylän kirkkoherralle osoitettiin 31 alaperäläisen ja keminkyläläisen allekirjoittama kirje, jossa vaadittiin ”Suomen suurimman seurakunnan” jakoa itäiseen ja läntiseen osaan. Kirjettä käsiteltiin kokouksessa ja tuloksena tuolloin oli, että seurakuntaa ei jaeta kahtia. Puuhamiehet eivät lannistuneet, vaan helmikuussa 1908 he allekirjoittivat kirkkolain mukaisesti tuomiokapitulille valituskirjeen.

Kirkkoherra Heickell perusti toimikunnan selvittämään seurakunnan jakamiseen liittyviä asioita. Toimikunta sai työnsä päätökseen huhtikuussa

1909. Jakamisen syiksi toimikunta esitti seurakunnan laajuuden, hankalat vesimatkat, epätasaisen asutuksen, huonot liikennevälineet ja kunnallisen ja kirkollisen elämän vaikeudet. Nimismiespiirien jakoa seurakuntajaon perustaksi se piti epäkäytännöllisenä, koska Sompion yhteydet olivat helpommat Sodankylään kuin uuteen seurakuntaan. Raja tulisi kulkemaan Poovaarasta kolmen pitäjän rajan yhtymäkohtaan ja sieltä Talkkunapäähän. Tanhuasta piti vielä liittää Koskenniska ja Arajärvi uuteen seurakuntaan, jonka pinta-alaksi tulisi noin 7000 neliökilometriä. Kirkon ja pappilan paikasta

jouduttiin äänestämään: Savukoski sai kolme ja Pelkosenniemi viisi ääntä. Ahkerasti työskennellyt toimikunta esitti yksimielisesti uuden seurakunnan nimeksi Kemilappia. Vanha saisi kantaa Sodankylän nimeä.

Tervon kievariin kokoontunut väki hyväksyi pääosin tehdyn ehdotuksen ja teki pieniä muutoksia kylien talojen sijoitteluun. Savukosken miehet olivat tuoneet kokoukseen ehdotuksen Savukoskesta kirkon paikaksi: se oli uuden seurakunnan keskellä ja seutu siitä ylöspäin sekä Kemi- että Tennijokien varsilla oli maanviljelyskelpoisuuteen katsoen asutuksen laajenemiselle edullisempi kuin muut osat uutta seurakuntaa, joten kirkko mainitussa Savukosken kylässä läheisessä tulevaisuudessa tulisi olemaan väkiluvunkin suhteen ”keskellä kylää”. Kokouksessa savukoskelaiset kuitenkin luopuivat kannattamasta Savukoskea kirkon paikaksi ja tyytyivät Pelkosenniemen.

Sodankylässä oltiin jakoa vastaan ja tuomiokapituli pyysi kuvernöörin lausuntoa asiasta. Kuvernööri taas pyysi oman lausuntonsa taustaksi Lapin kruununvoudin ja Sodankylän nimismiesten lausunnot. Kuvernööri oli lausunnossaan sitä mieltä, että Pelkosenniemen Kilpimaa oli kirkon paikaksi liian etelässä, Savukoski oli sijainniltaan parempi. Alaperäläiset hermostuivat kuvernöörin ehdotuksesta kirkon paikasta ja tekivät asiasta valituskirjelmän. Senaatti lähetti kesällä 1913 kolme senaattoria, esittelijäsihteerin ja protokollasihteerin tutustumaan paikan päällä alueeseen. Senaatin lähettiläät pitivät kokouksia jakoasiasta sekä Savukoskella että Pelkosenniellä. Ilmeisesti esille oli nyt noussut kolmen seurakunnan muodostaminen.

Tuomiokapituli ei taipunut kahden uuden seurakunnan perustamiseen. Se ei nähnyt Savukosken asutuksen kasvussa mahdollisuuksia omaan seurakuntaan. Kirkon paikkana Pelkosenniemi oli soveliain, Savukoskelle voitaisiin rakentaa rukoushuone. Rajan kuluksi kapituli kannatti jo aikaisemmin kuvernöörin esittämää linjaa, joka jättäisi Tanhuan ja Kiurujärven uuteen seurakuntaan. Jälleenkään ei senaatti uskaltanut tehdä lopullista päätöstä pyytämättä maallisten viranomaisten lausuntoja. Kuvernööri Langinkoski kannatti tuomiokapitulin ehdotusta muutoin, mutta Savukosken oli tultava Kemilapin uuden seurakunnan keskuiseksi. Alueen itä- ja pohjoisosilla oli kuvernöörin mielestä niin paljon paremmat mahdollisuudet kehittyä, ettei Pelkosenniemi voinut kilpailla keskuksen paikasta. Lisäksi suunnitteilla oleva tieyhteys Pelkosenniemen – Savukosken ja Tanhuan – Savukosken välillä korosti Savukosken keskeistä asemaa.

Kuvernöörin lausunnon johdosta päättivät pelkosenniemeläiset näyttää joukkovoimansa: 234 alikirjoittajan valtakirjalla valitut lähtivät viemään

terveiset Helsinkiin. Pelkosenniemen lähetystön senaatissa käymistä keskusteluista ei ole tietoa. Senaatti päätti vuosikymmenisen keskustelun 21.11.1916: Suur-Sodankylän seurakunnasta erotettiin kaksi itsenäistä Pelkosenniemen ja Savukosken seurakuntaa, joiden rajat tulivat kulkemaan ensimmäisen jakotoimikunnan esittämässä muodossa. Pelkosenniemen pinta-alaksi tuli 1923 ja Savukosken 6327 neliökilometriä. Seurakuntien itsenäisyys alkaisi 1.5.1917. Edelleen luvattiin, että molempien seurakuntien kirkot rakennettaisiin niillä 100 000 markalla, jotka yleisten rakennusten ylihallitus oli saanut keisarilta kahden kirkon rakentamiseksi Lapin alueelle.

Savukosken seurakunnan itsenäisyys jäi loppujen lopuksi varsin lyhyeksi, sillä pula-aikana valtioneuvosto päätti, että vuoden 1931 alusta Savukosken ja Pelkosenniemen seurakunnat yhdistetään Pelkosenniemen seurakunnaksi. Savukoskelle kuitenkin rakennettiin oma ns. rajaseutukirkko sodan jälkeen.

Tiestön kehitys

Varhaisina aikoina metsästyksen, kalastuksen ja poronhoitoon perustuva talous vaati lähes jatkuvaa liikkumista. Elämänkierto on kulkenut melko säännöllisesti samoja reittejä samoihin vuodenaikoihin samoille paikoille. Koska joet tarjosivat kelirikkoaikaa lukuun ottamatta ympärivuotisen kulkuväylän ja jokien viljavat rannat edellytykset maataloudelle, väestö ja liikenne keskittyivät jokilaaksoihin. Koko Pohjoiskalottia halkoi reitistö, jonka muodostivat kolme tietä: Läntisin tie vei Tornion ja Muonion jokien kautta Jyykeän vuonolle Skibotniin eli Markkinaan tai vielä kauemmas Tromssaan ja Hammerfestiin, keskimäinen tie Kemijoen väylää Inariin ja sieltä Varanginvuonon etelärannalle Näätämöön ja kolmas tie vei Kuusamon tai Kuolajärven Alakurtin kautta Vienanmeren Kantalahteen ja sieltä Imandrajärven kautta Kuolaan niin kutsutulle Ryssän rannalle. Tämän kaltainen perusliikenneverkko toimi 1500-luvulta Suomen itsenäistymiseen saakka. Yleensä tähän polkujen, jokien ja talviteiden kulkureitteihin lasketaan Kittilän Pokan kautta Inariin yhdistävä kulkura ja Kittilän Sodankylään yhdistävä talvitie, minkä kunnossapidosta on sopimukset vuosilta 1765 ja 1767 kylittäin ja taloittain.

Valtaosa Peräpohjolasta oli vielä 1810- ja 1820-lukujen vaihteessa ilman maanteiksi luokiteltuja teitä, koska tie Tornionjokilaaksossa jäi Ruotsin puolelle. Tietä alettiin rakentaa joen itärannalle 1820-luvulla ja se eteni lähinnä valtion hätäaputoimienä kohti pohjoista. Lapin maanteiden ydin, Kemi–Rovaniemi, valmistui 1800-luvun puoliväliin

Kuva 20. Kuva on otettu Värriön soramontulla ilmeisesti 1930- tai 1940-luvulla, mahdollisesti Värriön tien teon yhteydessä. Eemil Hirvasaho toinen oikealla. Katja Hirvasahon albumi.

Kuva 21. Kemin lossi Savukosken ja Nousun välillä (ilmeisesti 1950-luvulla). Kuvaaja Matti Poutvaara. Museoviraston kuva-arkisto.

mennessä yleiseksi tieksi. Rovaniemen–Kemijärven maantie valmistui vuonna 1853. Teiden rakentaminen kesti pari vuosikymmentä, koska rahoitus oli järjestetty vain katovuosiksi ja ne voitiin rakennusajan vaurioiden jälkeen ottaa käyttöön vasta korjausten jälkeen.

Pohjoisimmassa Suomessa tiettömien erämaiden asukkaille talvitiet olivat tärkeät. Kemijärven–Sallan talvireittiä käytettiin talvisin poro- ja hevosreittinä, mutta kesäisin jalkapolkuna. Rovaniemeltä vei Utsjoelle kaksi talvitietä, joista toinen seurasi Ounasjokea Kittilään, mistä se kulki Lapin poikki Inariin ja sieltä Kaamasen kautta Utsjoelle. Toinen talvitie johti Rovaniemeltä Kemijärvelle ja sieltä Luirajokea seuraten Inariin, missä se liittyi edellä mainittuun tiehen.

Autonomian aikana Lapin tienrakennus eteni valtion rahoituksella. Rovaniemen ja Sodankylän välinen tie oli aloitettu vuonna 1849, mutta sen rakentaminen saatiin vauhtiin 1890-luvulla. Tietä jatkettiin kohti Ivaloa, jonne se valmistui vuosina 1913 ja 1914. Tämä mahdollisti strategisen Ivalon–Petsamon tien aloittamisen ja yhdisti Koillis-Lapin kulta-alueet eteläisen Suomen liikenneverkkoon. Polkutien rakentaminen Sodankylästä Tanhuan kautta Martinkylään oli esillä, mutta sen rakentaminen siirtyi vuosikymmeniä. Tämä tie olisi noudattanut nykyisin käytössä olevan Pelkosenniemen, Värriön ja Savukosken paikallisten linjausta ja tuonut maantiekse luokiteltavan yhteyden Seitajärven polun alkuun. Sodankylän ensimmäinen auto hankittiin Savukoskelle vuonna 1914, ajan tavan mukaan ammattikäyttöön. Tiettömään kotikyläänsä se ei päässyt. Sen liikennelupa anottiin Rovaniemen–Sodankylän ja Rovaniemen–Kemijärven linjoille.

Tie Kemijärveltä Sallan kirkonkylään ei ollut autolla ajettavissa ennen kunnostusta vuonna 1919. Tietä jatkettiin kohti itärajaa Alakurttiin. Sallan

suunnalla rakennettiin useita teitä, jotka paransivat pohjois-eteläsuuntaisia yhteyksiä. Lisäksi rakennettiin tie Kemijärveltä Pelkosenniemelle ja Pelkosenniemeltä Savukoskelle. Tie Pelkosenniemelle valmistui vuonna 1935 ja Pelkosenniemen–Savukosken tie jo vuonna 1928. Sallasta Savukoskelle valmistui erämaantie talvisotaan mennessä. Savukoskelta jatkettiin tietä vuosina 1936–1939 Marttiin, missä oli rajavartiosto.

Sodankylän ja Pelkosenniemen välistä yhteyttä, jossa kulki polku, alettiin muuttaa tieksi vuonna 1935, mutta varat loppuivat ja 50 kilometrin matkasta valmistui vain 8 kilometriä. Sodankylästä rakennettiin erämaantien itään Kelujärvelle vuosina 1933–1936. Teiden linjaukset noudattelivat melko tarkasti vanhoja polkuja.

Jälleenrakennustyöt kohdistuivat olemassa olevien teiden kunnostamiseen. Asutustoiminta sodan jälkeen suuntautui osittain asumattomille alueille. Maanhankintalaki koski pohjoisessa Petsamon, Sallan ja Kuusamon luovutettujen alueitten asukkaita. Kaikkiaan maanhankintalain edellyttämiin toimiin arvioitiin tarvittavan noin 400 kilometriä teitä, jotka pääsääntöisesti olivat uusia teitä. Teiden rakentaminen jatkui 1950-luvun puoliväliin. Puunjalostusteollisuuden raaka-aineen saannin turvaaminen oli tierakennuksen keskeisiä tavoitteita sodan jälkeisessä Suomessa.

Sotavuodet ja jälleenrakennus

Savukosken asukkaat joutuivat kokemaan toisen maailmansodan erittäin raskaana. Ensiksi talvisodan aikana piti paeta hyökkäävien neuvostoliitolaisten tieltä evakkoon. Kun sodan jälkeen palattiin takaisin, oli sotatoimialueeksi joutunut kunta kokenut pahoja aineellisia tuhoja. Jatkosodan alkaessa joutuivat useat pitäjän kylät sodan kestäessä partisaanien uhreja vaatineiden hyökkäysten

Kuva 22. Viimeinen evakkoon lähtijä Martin kylältä, Rauni Lönnström heinäkuun lopussa 1944. Martti Lönnströmin albumi.

kohteeksi. Lapin sota syksyllä 1944 ajoi taas koko kunnan väen evakkotielle, ja sodassa kunta koko lähes täydellisen tuhon.

Lapin kunnista Savukosken alueen tuhot olivat Lapin suurimmat; tuhoutuihan Savukosken rakennuskannasta peräti 95%. Asuinrakennuksia tuhoutui 189, karjarakennuksia 240, saunoja, aittoja ja riisiä 275, julkisia ja liikerakennuksia 12. Jäljelle jäi vain parikymmentä asuintaloa ja muutamia muita rakennuksia. Jo aikaisemmin talvi- ja jatkosodan aiheuttamat tuhot olivat suuria, talvisodan aikana oli poltettu tai sotatoimissa hävitetty ja vaurioitettu 53 tilan rakennuksia. Lisäksi partisaanit hävittivät huomattavan määrän rakennuksia, joista toiset oli ehditty jo kerran jälleerakentaa. Savukoski oli ollut jokaisen Suomen alueella sotineen valtion hävityksen kohteena, vieläpä jokaisena sotavuonna. Kotieläinkannasta tuhoutuivat pääasiassa nuori karja ja lampaat. Lehmistä tuhoutui noin neljännes ja porokarja väheni 11 000 yksilöstä 3 000 poroon.

Sodanjälkeisen arvion mukaan Savukosken yksityisten henkilöiden sotavahinkojen on laskettu olleen vuoden 1944 hintatason mukaan yli 80 miljoonaa markkaa.

Savukoskelaiset olivat evakossa Kalajoen ja Raution kunnissa. Lupa "terveiden ja työkykyisten" palaamiseen annettiin vasta maaliskuun alussa 1945. Lopullinen palautuslupa venyi kuitenkin hei-

näkuuhun ja silloinkin palata sai vain Pelkosenniemelle saakka. Pelkosenniemi saattoi sodan tuhoista säästyneempänä ottaa vastaan uusia evakoita ja pelkosenniemeläiset olivat tuolloin jo palanneet kotikonnuilleen. Melkein täydellinen asuntojen puute ja runsas miinoitus hidastivat kotiin pääsyä niin, että savukoskelaisia oli vielä vuoden 1945 lopulla Pelkosenniemellä lähes 900 henkilöä. Vielä alkuvuodesta 1946 Savukosken 1400 asukkaasta oli naapurikunnissa 20%. Paluu tapahtui vähitellen. Miinavaarasta johtuen suurin osa väestöstä pääsi asuinsijoilleen vasta vuonna 1947.

Sota vaati uhrinsa vielä rauhan vuosinakin: jälleerakennusvuosina menehtyi miinoihin useita savukoskelaisia. Jälleerakennuksen johdon ja valvonnan sekä käytännön töiden järjestelyt oli valtiovalta aloittanut jo syksyllä 1944 käyttäen pohjana niitä kokemuksia, mitä talvisodan jälkeisen rakentamisen aikana oli saatu toteutettaessa Karjalan ja Lapin luovutettujen alueiden uudelleenrakentamista. Jälleerakennuksen toteuttaminen uskottiin Maatalousministeriön asutusasiainosaston, Maatalousseurojen Keskusliiton jälleerakennusvaliokunnille (myöhemmin asutusvaliokunta) sekä alueellisille asutustoimikunnille. Heti kun paikalliset jälleerakennuslautakunnat oli asetettu ja saatu käytännön toimista vastaavat toimistot rakennusasiantuntijoineen, voitiin alkaa varsinainen jälleerakennus rakennusmateriaalin saannin parantuessa. (Varsinaisesta jälleerakennuksesta on kerrottu enemmän kappaleessa Savukosken kulttuuriympäristön ominaispiirteitä: Jälleerakennusajan rakennusperintö s.48)

Savukoski nyt ja tulevaisuudessa

Elinkeinorakenne

Elinkeinona karjatalouteen perustuva maanviljely oli uudisasutuksen alkuajoista lähtien ollut väestön pääasiallinen toimeentulon lähde, jota metsästys, kalastus ja poronhoito ovat tukeneet.

Metsätalouden merkitys elinkeinona kasvoi Savukoskella 1900-luvun alusta lähtien. Noista ajoista saakka metsätalous onkin ollut Savukosken tärkein elinkeino aina viime vuosikymmeniin saakka ja sen merkitys työllistäjänä alkutuotannossa on ollut maataloutta ja poronhoitoa tärkeämpi.

Elinkeinorakenne Savukoskella oli vuonna 2008 seuraava: alkutuotanto 37%, jalostus 4%, palvelut 58%. Varsinkin metsätoissa on tapahtunut voimakas muutos 1980- ja 1990-luvun aikana töiden koneellistamisen vuoksi. Samoin maatalouden työpaikat ovat vähentyneet. Porotalous on merkittävä

Kuva 23. Savukosken kirkonkylää 1950-luvulla. Kuvaaja Matti Poutvaara. Museoviraston kuva-arkisto.

elinkeino; kunnassa oleva Kemin–Sompion poropaliskunta on Suomen suurin. Porotalous antaa osatuloja n. 200 poronmistajalle.

Väestönkehitys

Savukoski on aina ollut hyvin harvaan asuttua, sillä vasta 1920-luvulla kunnan väkiluku ylitti 1000 asukkaan rajan. Enimmilläänkin kunnassa on ollut vain hieman vajaat 2200 asukasta 1960-luvulla ennen suuria muuttoliikkeitä. Savukosken kunnassa tosin kaupungistumisen ja töiden etsinnän seurauksena syntynyt muuttoliike 1960-luvun jälkipuoliskolla jäi vielä mittavina jatkuvien metsätöiden ansiosta vaikutuksiltaan suhteellisen vähäiseksi. Vuonna 1970 Savukoskella oli 2183 asukasta, vuonna 1990 tämä luku oli 1774, vuonna 2000 asukkaita oli 1472 ja vuonna 2008 asukkaita oli enää 1216.

Matkailu

Lapin massaturismin juurten voidaan katsoa olevan 1930-luvussa, jolloin se oli hyvin Petsamo-vetoista. Sota keskeytti orastaneen matkailun, ja 1950-luku oli vielä jälleenrakennuksen aikaa. Lapin matkailu alkoi 1960-luvulta lähtien kuitenkin jälleen merkittävästi kasvaa yhteiskuntarakenteen muutoksen ja siihen liittyneen ihmisten vapaa-ajan lisääntymisen ja tulojen kasvun myötä.

Savukosken valtti matkailualueena ovat sen erämaat ja niiden tarjoamat mahdollisuudet. Kunta onkin profiloitunut Lapin kunnista vahvimmin juuri erämaamatkailun kehittämisessä. Savukosken alueella on parikymmentä matkailuyritystä, jotka sijaitsevat eri puolilla kuntaa.

Kunnassa järjestetään vuosittain tapahtumia, joihin osallistuu väkeä moninkertaisesti kunnan asukasmäärän verran. Näistä tapahtumista suurimpia ovat pääsiäisen aikaan järjestettävät kuivalihamarkkinat sekä heinäkuussa järjestettävät Sa-

vukoski-päivät. Kulttuuritapahtumista syyskuussa Samperin savotassa järjestettävä Sompio-rock on myös vakiinnuttanut asemansa viime vuosien aikana.

Korvatunturi

Savukoskella on erämaiden ja hiljaisuuden lisäksi yksi ainutlaatuinen valtti, joka muilta Lapin kunnilta puuttuu: kaikki tietävät, että joulupukin koti on Korvatunturilla. Ja Korvatunturi sijaitsee Savukoskella. Joka joulukuun kaikkialle maailmaan leviävät kuvat, joissa joulupukki lähtee poroineen liikkeelle Korvatunturilta. Koko Savukosken kunta onkin tunnettu Korvatunturinmaana ja imagollisesti tällä on kunnalle suuri merkitys.

Korvatunturi sijaitsee Savukosken kirkonkylästä pohjoiseen 135 km. Autolla pääsee Kemihaaraan asti, 20 km etäisyydelle Korvatunturista. Kemihaarasta lähtee merkitty retkeilyreitti Korvatunturin murustalle, 18 km. Reitin varrella on mahdollisuus yöpyä Vieriharjun autiotuvassa. Korvatunturin reitti on ns. matkailupalvelureitti, jolla on mahdollista järjestää luvanvaraisia moottorikelkalla huollettuja hiihtovaelluksia.

Korvatunturi sijaitsee Suomen ja Venäjän rajalla. Talvella Korvatunturille pääsee tutustumaan esimerkiksi paikallisen matkailuyrittäjän kyyditsemällä moottorikelkalla. Upeita maisemia Korvatunturin päältä pääsee ihailemaan milloin vain, kunhan vain hankkii rajavyöhykeluvan joko sähköisesti tai tilaamalla luvan Lapin rajavartioston toimipisteistä. Lupa on ilmainen ja samaan lupaan voi liittää useampia samassa ryhmässä liikkuvia henkilöitä. Lupa on tarkoitettu kertaluontoiseen lyhytkestoiseen käyntiin Korvatunturilla.

Sokli

Soklin fosfaattimalmio sijaitsee Savukosken kunnan koillisosassa, lähellä Suomen ja Venäjän rajaa. Soklin malmin liittyä 360 miljoonaa vuotta vanhaan karbonaattimassiiviin, jonka halkaisija maan pinnalla on 5–6 kilometriä ja syvyys jopa 6 kilometriä.

Soklin karbonaattikompleksin löysivät vuoden 1967 kesäkuussa Rautaruukki Oy:n geologit. Löytö perustui huolellisesti valmisteltuun, mittavaan malminetsintäoperaatioon. Sen tarkoituksena oli löytää Raahen rautatehtaan tarpeisiin rautamalmia, joka todennäköisesti liittyisi karbonaattiseen kalkkikiveen. Karbonaattimassiivi löytyi, mutta ei riittävän hyvälaatuista rautamalmia.

Soklin pyöreähkömuotoinen, pinta-alaltaan yli 20 neliökilometrin laajuinen, poikkileikkaukseltaan suppilomainen ja yli kuuden kilometrin syvyyteen jatkuva karbonaattimassiivi on sellaisenaan yksi maailman suurimmista n. 450 tunnetusta karbonaattiesiintymästä. Soklin karbonaattirikas kiviaines on lähtöisin arviolta 150–200 km:n syvyydestä, josta se tunkeutui sulana massana nykyiselle paikalle 363 milj. vuotta sitten. Kivisula toi mukanaan monenlaisia malmiaineksia, kuten fosforia, niobia, tantaalia, zirkoniumia, harvinaisia maametalleja, kuparia ja rautaa. Nämä tarjosivat monenlaisia haasteita Rautaruukki Oy:n malminetsinnälle, joka jatkui vilkkaana ja monipuolisena ensimmäisestä kesästä vuoteen 1980.

Rautaruukki haki alueelle kaivospiiriä ja Soklin kaivospiiri muodostettiin v. 1976. Koerikastamo rakennettiin vuonna 1977. Koerikastustoiminta aloitettiin alueella v. 1978 ja se jatkui 30.10.1980 saakka. Rautaruukki möi kaivospiiriksi hakemansa fosfaattiesiintymän Kemiralle vuonna 1986.

Kemira Oy:n ostettua vuonna 1986 kaivosoikeudet ja kaiken kertyneen tutkimusmateriaalin jatkuivat fosforimalmien tutkimukset ja koerikastukset sekä aloitettiin kaivoksen avaamiseen tähtäävä suunnittelu. Kaivoksen avaamispäätöstä ei kuitenkaan tehty 1980-luvun lopulla esiin tulleiden yleismaailmallisen laman aiheuttamien vaikeiden taloudellisten näkymien vuoksi. Hankkeesta luovuttiin marraskuussa 1989. Kaivospiiri siirtyi Kemira/Agrolle vuonna 1994.

Vuonna 2007 kaivospiiri siirtyi Yara Suomi Oy:lle, joka valmistelee Soklin malmin hyödyntämistä. Suunnitelmien mukaan fosforituotanto olisi 1,5–2 miljoonaa tonnia vuodessa. Tämä edellyttäisi malmin kaivamista toiminnan alkuvaiheessa noin 4–6 miljoonaa tonnia vuosittain ja myöhemmin pitoisuuden ollessa alempi noin 6–10 miljoonaa tonnia vuosittain. Hyödynnettävän osan on arvioitu sisältävän rapautuneita fosforimalmeja noin 115 miljoonaa tonnia. Yara julkaisi 1.2.2011 tiedotteen, jossa se ilmoitti pyrkivänsä Soklin fosfaattikaivoshankkeen käynnistämiseen ns. Venäjä-vaihtoehdon mukaisesti, jossa malmi johdettaisiin rikastettavaksi Venäjän puolelle Kovdoriin.

Tammikuussa 2012 Yara julkaisi tiedotteen, jonka mukaan Yaran tutkimukset koskien Soklin malmin rikastamista Kovdorissa Venäjällä ovat päättyneet. Tutkimusten mukaan Soklin kaltaisen malmin rikastaminen Kovdorissa ei ole mahdollista. Vuoden 2011 aikana tehdyt rikastuskokeet ja fosforin hinnankehitys ovat antaneet perusteita Yaralle jatkaa Suomi-vaihtoehdon tarkentavia tutkimuksia. Suomi-vaihtoehdossa malmi rikastetaan Soklissa. Vuoden 2012 aikana Soklissa toteutetaan kairausohjelma ja Suomi-vaihtoehdon selvityksiä päivitetään.

Kuva 24. Sokliin 1970-luvulla rakennettuja parakkimaisia rivitaloasuntoja. Tiina Elo 2004.

Kuva 25. Paritalo Soklin asuinalueen tyyliin. LKYT 2005.

Savukosken kulttuuriympäristön ominaispiirteitä

Arkeologinen kulttuuriperintö

- *Sirkka-Liisa Seppälä*

Savukosken muinaisjäännökset ovat kiinteä osa seudun asutus- ja elinkeinohistoriaa. Vanhimpia kulttuuriympäristöjä ovat jokivarsien törmät ja järvenrantojen kentät, joista monet ovat sopineet jo kivikauden asuinpaikoiksi. Kaikkien jokien yläjuoksuilla ja ylänköjärvillä on ollut jo kivikaudella asutusta. Jäämerelle johtavia jokireittejä on varmasti kuljettu myös varhaismetallikaudella, vaikka sen aikaisesta asutuksesta on saatu vasta vähän viitteitä.

Savukoski on perustettu vanhan Keminkylän maille ja saamelainen kulttuuriperintö kuvastuu vahvana niin arkeologisessa aineistossa kuin paikannimissäkin. Osa 1600–1700-luvuilla perustetuista uudistaloista on todennäköisesti vanhoja lapinkylän aikaisia kenttiä.

Savukosken metsien käyttöön liittyvä kulttuuriperintö on runsas ja monipuolinen. Vanhimmat näistä jäännöksistä voivat olla jo 1700-luvulta, mutta suurin osa on todennäköisimmin 1800-luvulta tai vasta 1900-luvun alusta. Savukoskella tärkeintä metsäkulttuuria edustavat ennen kaikkea savottaja uittokaudesta kertovat jäännökset kuten metsäkämppien perustat ja uittorakennelmat. Vesistöjen ja rantaniittyjen käytöstä kertovat myös myllynpaikat, patorakenteet ja niitypirttien rauniot.

Keminkylän ikiaikaiset ja erinomaisina pidetyt peuranpyyntimaat ovat muuttuneet viime vuosisatojen aikana merkittäväksi poronhoitoalueeksi. Porotalouden paikoilla saattaa vielä olla jäljellä käytöstä jo poistuneita rakenteita. Tällaisiin kuuluu esimerkiksi Saarivaaran poroaita, joka on voinut olla käytössä jo 1700-luvun loppupuolella. Erikoinen muistomerkki 1800-luvun lopun poronhoitoalueiden rajaamisesta on entisen Kuolajärven alueelta Ounasjoelle johtanut selkäaita eli perkkaita, joka on hiljalleen maatumassa.

Kuva 26. Vanhaa selkäaitaa Petäjä-Nurusvaarassa. LKYT 2005.

Savukosken vanhaa rakennuskulttuuria

• Päivi Rahikainen

Nykyisen Savukosken kunnan alueen asutus lisääntyi hitaanlaisesti 1800-luvun jälkipuolella ja nopeammin 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Tältä ajalta on Savukoskella jäljellä enää muutama aitta, sauna ja riihi. Niinpä Martin ja nykyisen kirkonkylän vauraimmista maalaistaloista on jäljellä vain haalenevat muistot ja muutama valokuva. Kaupankäynnillä rikastuneen Gabriel Savukosken (1826–1896) eli Sau-Kaaperin silloisen Kemikylän kauniille rantatörmälle rakennuttamassa pihapiirissä oli vaaleaksi maalatun päärakennuksen lisäksi, talli, 20 lehmän navetta sekä useita aittoja, makasiineja ja muita varastorakennuksia. Martin kylässä sotia edeltävän ajan punamullatuissa asuinrakennuksissa oli pitkät räystäät, pärekatto ja kuisti, jossa oli paljon ikkunoita. Pirtti sijoittui toiseen päättyyn, porstuaan oli tehty ”kahvereita”, ja kamareita oli yhdestä kolmeen.

Valtion maille voitiin Pohjois- ja Itä-Lapissa vuodesta 1892 lähtien perustaa väliaikaisia uudistiloja. Tällaisesta on oiva esimerkki Tarkkalan erämaatilalla, joka aikanaan sijaitsi savotta- ja poroteiden varrella. Tilan perustamispäätös tehtiin 1908 ja se merkittiin maarekisteriin 1922. Tarkkalan 1900-luvun alkuvuosina pystytetyssä hirsirunkoisessa vuoraamattomassa päärakennuksessa on iso pirtti ja kahtia jaettu kamaripää sekä luultavasti 1920- ja 30-luvun vaihteessa rakennettu kaksikerroksinen lautakuisti. Tilan ulkorakennuksiin kuuluvat savusauna, aitta, navetta latoineen ja käymälöineen, verkkovaja sekä tarvekaluvarasto ja riihi. Rakennuskantaan ovat aikanaan kuuluneet myös kesänavetta ja maakellari.

Uudistilahakemuksia tehtiin vuosina 1906–1917 nykyisen Savukosken alueelle 50. Toinen valtion maiden asuttamisen muoto oli kruununmetsätorppien perustaminen, mikä hoitui metsähallinnon kautta. Tanhuan kylän eteläpuolella sijaitseva Hietakankaan kruununmetsätorpan perustamislupa on annettu 1910, jolloin on rakennettu ensin savusauna ja pari vuotta myöhemmin samantapainen asuinrakennus kuin Tarkkalassa. Hietakankaan muita rakennuksia ovat 1930-luvulta olevat navetta, aitta ja riihi. Kruununmetsätorppien väki sai useimmiten elantonsa karjanhoidosta ja metsätoista.

Vuonna 1922 tuli voimaan laki valtion metsämaiden asuttamisesta, jonka perusteella muodostettiin Savukoskelle noin 50 täysin uutta pienehköä asutustilaa. Näistä suurin osa raivattiin ja merkittiin maarekisteriin 1930-luvulla. Osalle ti-

Kuva 27. Heikkilän päärakennus ja ”pikkupuoli”. Martin kylällä. Martti Lönnströmin albumi.

loista tehtiin valmiiksi peltoa ja tyyppipiirustusten mukaan pieni asuinrakennus sekä navetta. Niitä oli myöhemmin tarkoitus laajentaa. Lunkkauksen lähistöllä Purolan tilalla on säilynyt 1933 rakennettu kahvimyllyksi tai pumppuhuoneeksi kutsuttu talotyyppi ja navetta.

Savukosken maatalouteen ja asumiseen liittyvä rakennusperintö on suurelta osin syntynyt erilaisen asuttamistoimien tuloksena. Rakentamisen lähtökohtina ovat olleet vähänlaisten viljelysten, pienimuotoisen karjanhoidon sekä metsästyksen, poronhoidon ja metsätöiden yhdistelmänä hankittu elanto. Pihapiiriin ei ole tarvittu suuria varastorakennuksia. Varhaisin asutus on asettunut perinteisesti vesistöjen ääreen, mutta sodan jälkeen tilakeskukset pystytettiin raivauskelpoisten maiden lähelle.

Jälleenrakennusajan rakennusperintö

• Tiina Elo

Rintamamiestalotyyppi

Tyyppipiirustusten mukaisella rakentamisella oli suuri merkitys jälleenrakentamisen jokaisessa vaiheessa. Se oli ainoa tapa selviytyä pientalojen suunnittelusta ja rakentamisesta. 1940-luvun monien tyyppitalosarjojen myötä vakiintui silloinen omakotitalotyyppi eli rintamamiestalo. Yleisten tyyppipiirustusten täydennykseksi esimerkiksi Lapin rakennuspiirissä suunniteltiin nimenomaan Lapin oloihin tarkoitettuja omakotitalotyyppisiä. Samoin suunniteltiin erityinen talviasuttava asuntosauna, joka nopeutti asutustilojen perustamista. Se oli tarkoitettu rakentajan ensimmäiseksi asunnoksi asuinkorsun tai kellarikuopan jälkeen. Myöhemmin rakennus sisustettiin varsinaiseen käyttöönsä saunaksi. Ensimmäisessä rakennus-

Kuva 28. Rimminrannan tyypillinen jälleenrakennusajan pihapiiri: vasemmalla päärakennus, keskellä "pikkupirtti" eli ensimmäinen asuinrakennus ja vasemmalla navettarakennus. LKYT 2005

Kuva 29. Tyypillinen jälleenrakennusajan navetta Rimminrannan pihapiirissä Kuoskussa. LKYT 2005.

vaiheessa asuntosaunaan tehtiin asuintilat, keittiö ja huone toiseen päähän sekä halkovaja ja käymälä toiseen. Kun varsinainen päärakennus oli valmistunut, asuintilat voitiin muuttaa sauna- ja pukuhuonetiloiksi. Asuntosaunat saattoivat toimia asuinkäytössä hyvin pitkäänkin, kunnes varsinainen asuinrakennus saatiin rakennettua.

Uudet omakotitalot poikkesivat ilmeeltään perinteisestä suomalaisesta rakentamisesta. Ne olivat kaikesta ylimääräisestä riisuttuja hirs- tai lautarakenteisia, kuutiomaisia rakennuksia, joissa on korkea kivijalka, yksi varsinainen asuinkerros ja jyrkähkön harjakaton alla korkea vintti, jonne oli mahdollista myöhemmin rakentaa kamareita. Neliötä lähenevä pohja kiertää keskelle sijoitettua tulisijaa, mikä on lämpötaloudellisesti edullisin ratkaisu. Pienimmissä tyypeissä asuinkerroksessa on vain tupakeittiö ja kamari, suuremmissa keittiö, kamari ja olohuone muodostavat yhdessä eteisen kanssa läpikuljettavan huonesarjan. Eteisen edessä on umpinainen, mutta kylmä kuisti. Rakennusten julkisivut oli verhottu yhtenäisin silein vaaka- tai pystyverhouksin ja ikkunat olivat melko pieniä.

Etenkin Lapissa osa rakennuksista tehtiin edelleenkin hirsirunkoisina, etelämpänä rakennukset tehtiin yleisimmin rankorakenteisina. Lämmöneristeenä käytettiin tavallisesti sahanpurua tai kutterilastua, joita oli helposti saatavilla. Perustuksissa jouduttiin usein käyttämään "säätöbetonia" eli betonin sekaan lisättiin suuria luonnonkiviä. Kierrätys oli arvossaan ja purkuosien naulat, tiilet ja puutavara otettiin tarkoin talteen. Osittain rakentamisessa palattiin vanhoihin perinteisiin rakennusmateriaaleihin, kuten pärekattoihin ja savitiiliin, joita pystyttiin valmistamaan myös kotioissa. Erilaisten korvikeaineiden käytössä oltiin rakentamisalalla kekseliäitä. Säännöstelyn piiriin kuuluivat aluksi sementti ja betoniteräs, myöhemmin bitumijalosteet, kattohuopa, maaliaineet ja tiilet. Laajimmillaan säännöstely ulottui lähes kaik-

kiin tarvikeryhmiin. Jälleenrakentamista hidasti aluksi myös sirkkelisahojen puute. Tästä syystä ja naulapulan vuoksi saatettiin päätyä rakentamaan perinteisesti hirsistä, erityisesti maaseudulla ja itäisessä Lapissa.

Tyypitalojen rakentamista pidettiin maamme asunto-ongelman ratkaisemiseksi välttämättömänä, mutta rakennusten ulkoasu ja niiden sijoittaminen ei saanut jälleenrakennuskauden aikana yleistä kiitosta edes arkkitehtikunnan sisällä. Nuori arkkitehtipolvi tuomitsi rintamamiestalojen arkkitehtuurin jo 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin tavoitteeksi muodostui monimuotoisten, tasakattoisten ja matalien pientalojen rakentaminen. 1980-luvun lopussa ja 1990-luvulla jälleenrakennuskauden tyyppitalot alettiin yhä selkeämmin mieltää osaksi suomalaista rakentamisperinnettä. Nykyään noppamaiset puutalot ovat vakiinnuttaneet asemansa, ja ne mielletään jopa suomalaisen asumisen idylliksi.

Valitettavasti jälleenrakennuskauden yksinkertaisia rakennuksia ei kovin yleisesti pidetä vanhoina, vaalittaviin rakennuksiin kuuluvina, ja toisaalta niitä pidetään yhä arkipäiväisen tavallisina. Korjausinnossa rakennusten pohjaratkaisua ja ulkoasua muutetaan usein hyvinkin voimakkaasti, ja käyttökelpoisia rakennusosia uudistetaan muodinnukaisiksi. Rintamamiestaloja korjattaessa edes niiden ulkoasua ei ole yleensä pyritty säilyttämään, vaan sitä muutetaan esim. erilaisilla lisäosilla.

Savukosken jälleenrakennus

Savukosken kunnan rakennettu ympäristö on muotoutunut pitkälti jälleenrakennuskaudella ja sen jälkeen, sillä toisen maailmansodan seurauksena 95% kunnan silloisesta rakennuskannasta tuhoutui. Ainoastaan muutamat yksittäistalot sekä savotoihin ja porotalouteen liittyneet rakennelmat säästyivät syrjäisen sijaintinsa ansiosta tuhoilta.

Kuva 30. Kisakartano oli vuonna 1957 rakennettu Savukosken ulkoilu- ja nuorisoseurayhdistyksen toimitila. Rakennuksen puutavara saatiin lahjoituksena kyläläisiltä. Työt tehtiin pääosin talkootyönä. Rakennus remontoitiin vuonna 1967, jolloin toisen kerroksen tiloja muutettiin väliaikaisiksi luokkahuoneiksi. Talo toimi tanssitalona, teatteri-, elokuva- ja kokoustiloina. Rakennus purettiin vuonna 2008. LKYT 2005.

Kunnassa sijainneet kylät jouduttiin rakentamaan suureksi osaksi uudestaan, jolloin vain osa kylämaisemasta palautui sotia edeltävään ilmeeseen.

Jälleenrakentamisen käytännön suunnittelusta, ohjauksesta ja valvonnasta vastasi paikkakunnittain paikallisen maanviljelysseuran asutustoimikunta. Vasta vuonna 1945 hyväksyttiin laki maaseudulla rakentamisesta. Siinä annettiin ensimmäisen kerran tarkkoja, lainvoimaisia rakentamismääräyksiä ja sen myötä rakennuslupavaatimus tuli voimaan myös maaseudulla.

Jälleenrakennustyö aloitettiin erittäin vaikeissa olosuhteissa. Kaikista rakennustarvikkeista oli pulaa paitsi puusta, joka sekin oli metsässä ja josta se oli saatava sahattavaksi ja veistettävä käyttökelpoiseksi tavaraksi. Metsähallituksen puutavaran hankinta, joka Savukosken alueella tapahtui pääasiassa 1946–1947, saatiin loppuun vuoden 1948 aikana. Huolimatta tarvikepulasta jälleenrakennus jatkui vuonna 1947 ennätysvauhtia. Tuolloin kirjattiin rakennuslupia 172, joita vuonna 1946 oli myönnetty vain 12 ja vuoden 1953 loppuun mennessä kaikkiaan 217. Rakennuslupien määrästä puhuttaessa on otettava huomioon, että kaikkien kohdalla tämä muodollisuus ei aina tullut täytetyksi. Samanaikaisesti jälleenrakennuksen kanssa aloitettiin kymmenien uusien tilojen rakentaminen ja uusien peltojen raivaukset. Peltoala kasvoi vuosien 1946 ja 1962 välillä 338 hehtaarista 1580 hehtaariin.

Jälleenrakennus on myös Savukosken kohdalla katsottava päättyneeksi vuonna 1953 niin kuin muuallakin Lapissa, vaikka miinavaaran vuoksi rakentaminen voitiin aloittaa myöhemmin kuin muualla. Rakennusaika yksittäisten tilojen kohdalla oli karkeasti ottaen neljän vuoden urakka;

Kuva 31. Terveystalo vuonna 2003. Rakennukseen tehtiin mittava remontti vuosina 2008–2010. Tiina Elo 2003.

1945–1946 väliaikainen asunto tai sauna, 1947 asuinrakennus ja 1948 karjarakennus sekä sen jälkeinen sisustustyöt 1950-luvulla. Samanaikaisesti oli rakennettava myös julkiset rakennukset, kuten koulut ja kunnan- ja valtionvirastot. Näiden rakentaminen keskittyi vuosiin 1947–1950.

Viimeisimpiä julkisia rakennuksia lienee suojeluskuntatalon tilalle rakennettu eri yhdistysten omistama Kisakartano, joka valmistui vuonna 1957. Rakennus tuli tarpeeseen, sillä sen valmistamiseen saakka kaikki kokous- ja huvitilaisuudet jouduttiin pitämään yksityiskodeissa.

Alkuaikoina kokoonnuttiin silloilla, losseilla, saunoissa ja jopa perunakellareissa. Seuratoimintaan innostunut nuoriso tarvitsi tilat missä kokoontua. Uusia yhdistyksiä kuten nuorisoseuroja perustettiin jo vuoden 1946 alussa. Erilaisten yhteisten toimintojen viriämiseen ja julkisten palvelusten lisääntymiseen vaikutti suuresti posti- ja puhelin-yhteyksien saaminen vuoden 1946 alussa.

Ensimmäiset koulut avattiin väliaikaisissa suojissa 1947. Näiden tuloa auttoi ratkaisevasti lahjoitusparakkien saanti Ruotsista, joita Savukoskellekin tuli kahdeksan kappaletta.

Jälleenrakentamisen rahoitusta varten järjestettiin valtiovallan taholta lainoitus korvauksia vastaan. Lainojen suuruus määräytyi peltoalan mukaan. Kaikkiaan jälleenrakennuslainoja saatiin Savukoskelle noin 700 kpl, yhteensä noin 90 miljoonaa silloista markkaa. Kansainvälisten avustusjärjestöjen (UNNRA, Punainen Risti ja Kveekarit) sekä läntisen naapurimaan Ruotsin, avustuksilla oli suuri merkitys jälleenrakennuksessa. Lahjoituksina saatiin mm. parakkeja kaikenlaiseen yhteiseen ja julkiseen käyttöön. Yhdessä parakissa saattoi olla samanaikaisesti kauppa, pankki, kunnanvirasto, poliisi jne. Myös tuolloin syntyneiden kummikuntien avulla saatiin paljon aikaan. Yksi näkyvä esimerkki tästä yhteistyöstä on ruotsalaisen kummikunnan Överkalixin osaksi rahoittama terveystalo.

Poronhoitoon liittyvä rakennusperintö

• *Tiina Elo*

Poroidat

Paliskunnat ovat pyrkineet rakentamaan erotusaidat poronhoidon kannalta tarkoituksenmukaisiin paikkoihin. Erotusaitojen seinämä on tehty historiallisena aikana vaihtelevin tavoin luonnonolosuhteista ja teknisestä kehitystasosta riippuen. Myös kulttuurisilla tekijöillä on ollut vaikutuksensa rakentamisen tapaan. Kivikaarteita on tehty saamelaisalueella muun muassa Enontekiöllä ja Utsjoella. Metsäseuduilla rakennettiin erottamissijoiksi pieniä aitauksia, kaarteita. Esimerkiksi Utsjoella ja Enontekiöllä niitä oli useilla porolappalaisilla sopivissa tunturimaissa koivumetsävyöhykkeellä tai niiden läheisyydessä. Ne rakennettiin maahan kaadetuista lehtikoivuista ja risuista joko pelkätään kasaamalla tai iskemällä maahan pystyyn koivurungon kappaleita ja tukemalla niiden yläpäätt poikittain vitsastetuilla riu'uille. Puiden latvat pantiin vastakkain, samoin tyvet. Päälle asetettiin toinen kerros niin, että sen latvaliitokset sattuivat alemman kerroksen tyvijamojen kohdalle.

Kun perustettiin paliskuntia eli palkisia, ne rakensivat yhteisiä isoja porotarhoja, joihin koko seutukunnan porot koottiin syystalvella erotettaviksi ja merkittäviksi. Tällaisen erotusaidan korkeus oli 1,8–2 metriä rakennustavasta riippumatta. Yleisimmin pääaita oli entisaikaan ns. perkk-aita. Se rakennettiin suurista honkahirsistä kestävämpään vahvarakenteiseen suurtenkin porotokkien paine. Alimmat aidaspuut olivat tukin paksuisia pitkiä liekoja eli maapuita, esimerkiksi tuulenskaatoja, jotka vedettiin hevosella rakennuspaikalle. Ne asetettiin sopivan kiven, lovetun pölkyn tai kannon päälle, jolloin alimman hirren lahoaminen oli alapuolen tuulettumisen vuoksi hitaampaa. Aita tuettiin ulkopuolelta tuki- eli perkkahirsillä, jotka sekä tukivat aita että estivät vaakasuoria aitahirsistä notkumasta. Aidashirret ja perkat liitettiin toisiinsa koirankaulasalvoksella samaan tapaan kuin heinäladon seinät. Jokaisen vaakahirren päälle tuli siis poikittainen perkk, jonka monimetrisen hantäpään kärki nojasi viistosti maahan.

Honkahirsistä tehtiin myös kurra, jonka seinät salvottiin koirankaulasalvoksin. Saarivaaran erotusaidan kurra oli yhdeksänkulmainen. Tuet eli perkat tulivat kuhunkin kulmaukseen. Vanhoja perkk-aidan jäänteitä näkyy Saarivaarassa monin paikoin siula-aidan vierellä. Alkujaan perkk-aidat olivat huolella tehtyjä ja itsenäisesti seisovia rakennelmia. Seinämän kuormankestävyttä voitiin

Kuva 32. Utsjoella sijaitsevan Erttetvarrin aidan risukaaretta. LKYT 2005.

Kuva 33. Erttetvarrin kivikaarre Utsjoella. LKYT 2005.

lisätä rakentamalla aita kulkemaan kasvavan puun vierestä tai asettamalla perkat kahden kasvavan puun väliin, joista ne saivat tukea. Aita voitiin rakentaa myös tolppien varaan tolppa-aidaksi eli ulkuaidaksi tai rehtoaidaksi.

Ainakin havumetsävyöhykkeellä on suomalaisen poronhoidon alueella poropeltoja aidattu samalla tekniikalla kuin viljelypeltoja, pitkä- tai lyhytjuoksuina tiheinä pisteaitoina. Muutaman metrin mittaiset ja ranteen vahvuiset viistoon asetetut aidokset kulkivat maahan iskettyjen teroitettujen pystyseiväsparien välissä. Ne oli ankkuroitu toisiinsa vitsaksin, joita vasten aidokset nojasivat muodostaen tiheän seinämän. Seinämän tukena oli viistotuet.

Kuva 34. Perkka-aitaa Kyörtesselän erotusaidalla. LKYT 2005.

Kuva 35. Saarivaaran pääaidan jatkeena ovat pyöreä kurra (kirnu) ja sen ympärillä 12 konttoria. Näin Saarivaaran aidassa on kurra mukaan lukien suurten, parikilometristen siulojen jatkeena peräti viisi veräjin suljettavaa jaksoa. Kämpät ovat sijainneet hajallaan erotusaidan ympärillä. LKYT 2005.

Metsän arvon noustua 1800-luvun lopulla alettiin aiemmat viistolla tiheäseinäisellä riukuaitatekniikalla tai perkka-aitatekniikalla pitkistä hirsistä laaditut emäaidat korvata vähemmän puutavaraa ja työtä vaativilla ratkaisuilla. Useimpien erotusaitojen rungoksi tehtiin tolputus. Vaaksan paksuiset ja kolmimetrisiksi katkotut hirret veistettiin teräväksi toisesta päästään, joka sitten hiillettiin nuotiossa lahoamista mahdollisimman hyvin kestäväksi. Tämän jälkeen paalut juntattiin miehissä pystyyn ja tuettiin niihin yläpäästään naulatuin viistotuin. Paaluja pystytettiin muutaman metrin välein. Ennen tehdasnaulojen yleistymistä vaakariut kiinnitettiin tolppiin vitsaksilla.

Rehtoaidassa seiväspari istutetaan maahan säännöllisin välimatkoin suoraan ojennukseen, ja seipäiden väliin ladotaan pitkiä riukuja, ulkuja ja seipäät sidotaan yhteen lujilla vitsaksilla. Aidan korkeus on vähintään 2 metriä.

Rakennukset

Ainakin osa poronomistajista joutui oleilemaan erotuspaikalla päiväkausia etujaan valvomassa. Alkuaikoina erotuksissa asuttiin yleisesti laavuisia. Muodoltaan laavu oli joko puolilaavu tai – ehkä yleisemmin – kokolaavu, josta käytettiin paikoin myös nimitystä piirikota.

Poromies-lehdessä suositettiin 1930-luvulla rakentamaan eteläisemmässä Lapissakin kesäerotus- tai merkintäpaikoille lappalaismallisia pystykotia. Yöpymäpaikkana on käytetty sekä kartiokotaa että harjakotaa. Muodoltaan salvostekniikan alkuaikoihin palautuvassa harjakodassa oli vain muutaman hirsikerran korkuisiksi salvotut seinät. Kodan keskellä oli avoliesi, myöhemmin lämpöä saatiin myös kamiinasta.

Laavuja alettiin 1800-luvun lopulla korvata yöpymispaikkoina hirsirakennuksilla. Perinteinen

kartiokota saattoi säilyä aidalla, mutta syrjäytyä käytöltään toissijaiseksi tauko- ja majapaikaksi.

Vanhoille suurille erotuspaikoille nousi ensin kauppiaiden, ”pankkimiesten” ja virkakunnan sekä varakkaimpien pororuhinainden käyttöön kämppiä. Sitten paliskunnalle ja tavallisillekin poronomistajaperheille rakennettiin erotusaitojen läheisyyteen kiinteitä tilapäisasumuksia.

Mikäli erotuspaikalla oli hyvä hietainen rinne, vanhaan aikaan kämppiä tehtiin maasaunojen tapaan. Rakennuksen takaosaa varten kaivettiin rinteeseen kuoppa, jolloin vain ovipääty oli kokonaan näkyvässä. Rakennus oli talvella lämmin ja toisaalta säilytti kesällä miellyttävän viileyden. Tällainen porokämpä oli esimerkiksi Aleks Hihnavaaralla eli Moskulla Vintilän erotusaidalla Ettisselässä Savukosken ja Sodankylän rajalla. Rakennus oli tehty vuoden 1930 tienoilla. Kämpän ovisuunurkassa oli pohjoiselle rakennuskulttuurille ominainen takka eli piisi ja kahdella seinällä makuulava eli ritsi. Vesikatto oli tehty kourukelleksistä. Museovirasto kunnosti rakennuksen vuonna 1990, sillä se oli ainoa kunnostuskelpoinen alueen ehkä aikanaan 15 rakennuksesta. Moskun kämpä toimi kunnostuksen jälkeen autiotupana kunnes se paloi.

Kämpät ovat maapohjalle hirrestä salvottuja ja puulattialla varustettuja yksi- tai poikkeustapauksessa kaksihuoneisia, satulakattoisia rakennuksia. Lämpimyyden pitävyys on varmistettu kunnolla päällystetyllä välikatolla ja seinähirsien varauksella, johon on pantu sammalta tai rivettä. Ovi on tavallisesti rakennuksen päädyssä, ikkuna vastakkaisessa pääty- tai sivuseinässä. Ovisuunurkassa on lämmityslaitteena ja ruuanvalmistuspaikkana luonnonkivistä muurattu avotakka eli piisi. Muuhun sisustukseen kuuluvat seiiniin

Kuva 36. Moskun kämpän rauniot Vintilän erotusaidalla. Kämppä paloi vuonna 1996. LKYT 2005.

kiinnitetyt makuulavat, ritsit sekä ikkunan alle sijoitettu pöytä. Toisinaan kämpissä on myös rahi tai parikin. Kämppien muoto ja rakenne oli suhteellisen vakiintunut. Osittain tämä johtui siitä, että samat miehet saattoivat rakentaa paikalle useitakin kämppiä.

Joissain tapauksissa porokämpänä käytettiin entistä savottakämpää. Saarivaaran maastossa on ollut kolme 1800-luvulla rakennettua savottakämpää, joissa majailtiin erotusaikana entisaikaan. Suurin, aidan eteläpuolella sijaitseva kämpä palveli myös palkisen kokouspaikkana. Tästä syystä se tunnettiin palkisen kämppanä. Kämpät oli rakennettu varaamattomista honkahirsistä koirankaulasalvoksin. Lämpöeristeenä oli sammalta. Kämpissä oli maalattia, ja kattona vuoliaisten päälle ladotut kellekset eli halkaistut hongat. Kelleksien päälle oli luotu kunntaa eli sammalensekaista pintamaata ja kuusenhavuja. Kukin rakennus oli jaettu siten, että toiselle puolelle jäi pirtti ja toiselle noin kymmenen hevosen talli. Pirtin ovensuunurkassa seisoi luonnonkivistä ja savesta muurattu piisi. Takaseinällä oli peska eli makuuritsi noin puolen metrin korkeudella maalattiasta. Huonetta valaisi päätyseinään tehty pieni yksiruutuinen ikkuna. Kämppiä käytettiin ensimmäiseen maailmansotaan asti. Nykyään niistä on näkyvissä vain maatuneet hirsikehikot ja piisien kiviröykkiöt. Talleja kunnostettuihin poroaitoihin on liittynyt vain Savukosken Saarivaaran aidalla.

Lakson eli Karran kämpä sijaitsee puoli kilometriä aidan peräpäästä länteen Kaltiojängän ja sitä leikkaavan Kaltio-ojan toisella puolella mänikköä kasvavalla harjanteella. Kämpän takana on pieni talli, joka kunnostettiin projektin yhteydessä. Heinolan herran kämpä sijaitsee satakunta metriä Lakson kämpästä lounaaseen. Sen takana on myös ollut pieni talli, josta on vain maatuva raunio jäljellä.

Tallit ovat samanlaisia. Kooltaan ne ovat kolmisen metriä seinäänsä. Niissä on kourukelleksistä kolmen vuoliaisen varaan tehty viisto vesikatto, joka suojasi epäsäännöllisesti katkotuista veistämättömistä hirsistä pitkälle nurkalle salvottua yksihuoneista hevossuojaa. Välikatto on niin ikään viisto, ja sen päälle on heitelty lämmöneristeeksi kunntaa. Ovi on sivuseinässä. Ovisuunurkassa on vasemmalta puolelta erotettu poikkileikkaukseltaan kolmiomainen tila

Savotta- ja uittorakentaminen

• *Tiina Elo*

Historiaa

Metsällä on aina ollut huomattava merkitys suomalaisten elämässä asuinpaikan ja rakentamistarpeiden antajana, ruuan tarjoajana sekä tervan, eläinten nahkojen ja puutavaran viennin lähteenä. Vuonna 1859 perustettiin metsähallitus suojelemaan ja hoitamaan valtion metsiä. Keisarillisella julistuksella määrättiin, että kruununpuistot oli jaettava tarkastuspiireihin ja ne taas hoitoalueisiin, jotka puolestaan oli jaettava vartio-osuuksiin. Jokaiseen vartio-osuuteen tuli asettaa metsänvartija, joka sai asuttavakseen metsänvartijatorpan. Metsänvartijatorppia oli parhaimmillaan lähes 1000 ja jos mukaan otetaan myös kruununmetsätorpat, oli torppien luku yhteensä yli 4000.

1890-luku merkitsi suurta muutosta metsätyöväen asumisolojen kehittymiselle varsinkin sen johdosta, että metsäyhtiöt alkoivat rakentaa työntekijöilleen yhteisasuntoja eli kämppiä. Koska niitä koskevia säädöksiä ja ohjeita ei vielä ollut, olivat asumukset vielä sangen vaatimattomia. Toisaalta normien ja ohjeiden puuttuminen edistivät paikallista neuvokkuutta ja omavaraisuutta ja monessa suhteessa aivan erinomaista ekologisuutta rakentamisessa. Rakentamisen suorittivat työmaasta riippuen työntekijät, työnantaja tai molemmat yhdessä. Vuonna 1908 Kemi-yhtiö aloitti kämppien rakentamisen metsätyöntekijöille. Vuokraa perittiin 5 penniä miestä ja päivää kohti.

Metsä- ja uittotyöväen asumisolot ja niihin liittyvät sosiaaliset olot alkoivat muuttua olennaisesti 1920-luvulla. Vuonna 1928 voimaan tuli laki metsä- ja lauttaustyöväen asunnoista. Laki vaikutti ratkaisevasti metsissä ja jokivarsilla työskentelevien asumiseen, ruokailuun ja muuhun elämään. Yksisavuisista, pulpettikattoisista ja kaksisavuisista harjaltaan avoimista laavuista ja metsäsaunoista oikeisiin hirsikämppiin siirtyminen oli valtava edistysaskel metsätyöväen asumisolossa. Hirsi- ja

parrukämppien lämpimyys oli aivan toista luokkaa kuin metsätalouden alkuaikoina käytettyjen laavujen ja metsäsaunojen. Vuonna 1929 julkaistut Sosiaaliministeriön päätös ja ohjeet piirustuksiin antoivat suuntaviivat kämpppäasumisen kehittämiselle seuraaviksi 20 vuodeksi.

1930-luvun alun lamavuosina kämppien rakentaminen tyrehtyi lähes kokonaan, mihin tärkeimpänä syynä oli puun heikko kysyntä. Kämpillä asumisen sijasta metsätöitä tekevät rakensivat asutus- ja asuntotiloille kiinteitä asuntoja, joista käsin he suorittivat metsänhakkuu- ja ajotöitä.

Vanhat metsäkämpät olivat 1940-luvun alkupuolella vajaakäyttöisinä, kun miehet olivat rintamalla. Sinne rakennetut sotilaskämpät ja korsut saivat varmasti vaikutteita metsäkämpistä ja -saunoista.

Vuoden 1947 uusi kämppälaki antoi tarkemmat määräykset kämppien rakenteista, vaatteiden ja valjaiden kuivaustiloista ja emännänhuoneesta sekä vuodepaikkojen mitoituksesta. Laki aiheutti sen, että myös vanhoja kämppiä jouduttiin uusimaan. Lain vaikutus oli erityisesti se, että kämppäemännät yleistyivät. Kämppäemäntä tuli pakolliseksi yli 20 miehen kämpillä. Tyypipiirustusten käyttö kämppäarakentamisessa yleistyi. Metsähallitus oli tässä asiassa tiennäyttävä, jota puutavarayhtiöt seurasivat. Levyelementeistä koottavat parakit jalaksien varassa samoin kuin tilaelementeistä koottavat viipaleparakit tulivat kuvaan mukaan, vaikka ne useimmiten osoittautuivat paikalla tehtyjä hirsijä parrukämppiä kalliimmiksi.

1950-luvulla metsäkämppien rakentaminen oli suurimmillaan. Savotat olivat usein hyvin suuria. Kämppien ohella oli vielä myös metsäsaunoja käytössä, jotta asuntokanta olisi vastannut silloista tarvetta. Vuonna 1954 Sosiaaliministeriön toimesta asetettiin kämppätoimikunta, joka sai työnsä päätökseen vuonna 1956. Kämppätoimikunta valmisti Metsähallituksen Tiedoituksia -nimisen rakennuskortiston. Tämä kortisto sisälsi lukuisan joukon kämppä-, sauna-, talli ym. rakennusten tyypipiirustuksia, rakennustyöselityksiä, rakennedetaljeja, sekä teknillisiä varusteita kuvaavia piirustuksia. Niiden mukaan syntyi ilmeisesti suurin osa metsähallinnon rakennuttamasta savottojen rakennuskannasta. Koska samoja piirustuksia käyttivät varsin laajasti myös yhtiöt, vaikuttivat ne yleisesti koko kämppäarakentamiseen.

Vuonna 1967 tuli vielä kolmas kämppälaki, jonka vaikutus jäi kuitenkin hyvin lyhytaikaiseksi, sillä metsurit alkoivat käydä töissä metsuritaloistaan käsin. Vuoden 1965 talvella käytössä oli vielä 3500 kämppää. Niissä asui silloin noin 45 000 metsätyöntekijää. Vuonna 1973 kämppälainsäädäntö kumottiin tarpeettomana, koska asumistavat ja liikkumismuodot olivat muuttuneet ja

Kuva 37. Sotajoen entinen pääpirtti. LKYT 2005.

metsätyöväestön kokonaismäärä oli olennaisesti pienentynyt. Vuonna 1984 Savukosken Sotajoella viimeinen kämpppäasukas lopetti työnsä.

Rakennukset

Kämppien esimuodot

Asumukset ja huoltorakennukset olivat käytössä usein vain yhden talven, jolloin rakennukset tehtiin sen mukaisesti tilapäisiksi. Alkeelliset ja vaatimattomat rakennustavat ja -muodot periytyvät suoraan tai tarpeen mukaan sovellettuina Perä-Pohjolan eränkävijöiden, kaskenpolttajien, paimenten ja promiesten vuosisatojen ajan rakentamista laavuista, maakodista, maasaunoista ja pirteistä. Syystalven ensimmäiseksi asumukseksi puunkaatajat pystyttivät laavun, viistokatoksen, joita oli totuttu kyhäämään eräretkien yöpaikoiksi. Laavun turvin sujui varsinaisen kämpän pystytys.

Laavu koostuu orsi- eli harjapuusta, tukipuista ja orteen tukeutuvista ruodepuista, joiden päälle ladotaan hakoja. Laavun edessä oli tulet, usein ns. rakovalkea. Mikäli samoilla tulilla yöpyi useampia hevoskuntia, rakennettiin kaksi laavua vastakkain, harjat toisiaan liki. Näin syntyvä alkeellinen majaa kutsuttiin laukupuoleksi. Alkeellisimmassa laukupuolissa sivut olivat auki. Kehittyneemmässä muodossa pyrittiin tila suojaamaan myös sivuilta latomalla puita aidan tapaan maahan lyötyjen pystytukien väliin. Molemmissa päissä oli ovettomat kulkuaukot. Katon lappeita ei ulotettu toisiinsa vaan harja jätettiin auki keskilattialla olevan tulisian savuaukoksi. Tällaisen neliseinäisen hirsimajan nimeksi alkoi vakiintua kota, hirsikota tai kotus.

Useampien kuukausien asuminen edellytti hirsikodan kehittämistä: syntyi maakuopallinen hirsikota. Siinä sisätilan korkeutta ja suojaa alhaalta tulevalta kylmyydeltä lisättiin kaivamalla noin puoli metriä syvä kuoppa, jonka ympäröivän maan pintaan ladottiin seinähirret. Kaivatulla maalla tuettiin seinärakenteita. Näin maja saatiin tiiviimmäksi maanpinnan kohdalta, jossa oli makuusijat. Muutoin ra-

kennus noudatteli maanpäällisen kodan rakenteita. Nurkkia ei vanhimmissa kodissa salvottu; parittain vittoilla sidotuilla nurkka- ja seinäpaaluilla saatiin ladokset pysymään seininä. Myöhemmin alettiin käyttää koirankaulasalvosta ja pitkää nurkkaa.

Luirojokivarressa esiintyneet maakodat muistuttivat rakenteeltaan eteläsuomalaisia miilukoppeja. Asumuksen pohjalta oli poistettu maata parikymmentä senttiä ja kulkureittien kohdalta 60–70 cm. Kuopan reunoilta nousivat runkoriepu'ut pyramidin tapaan vinosti toisiaan vasten. Seinät oli tiivistetty havuilla ja turpeilla. Asunnon sisällä oli sisäänlämpiävä luonnonkivikiuas.

Yleisimmäksi metsätyöväen asunnoksi kehittyi 1800-luvun lopulla ja vuosisadan vaihteessa metsä- eli maasauna. Maasaunat olivat yleensä osittain maahan kaivettuja asumuksia, loivaan maastorinteeseen sijoitettuja rakennelmia, joissa muutama hirsikerta tehtiin maan päälle ja rinteeseen alapuolinen sivu oli yleensä kokonaan hirsistä. Useimmiten ne olivat pyöröhirsisiä ilman varauksia tehtyjä, mutta kuitenkin sammalilla ja kanervan varvuilla tiivistettyjä. Pituussuuntaisesti keskellä oli kulkuväylä, jonka yläpuolella keskiosan katto oli harjansa ansiosta sen verran korkealla että käytävällä oli riittävä seisomakorkeus. Kummallakin puolella keskikäytävää olivat makuuritsit, jotka olivat maapohjaisia, mutta havuilla ja vilteillä tai muulla tavoin eristettyjä ja pehmenneitä. Keskikäytävällä oli keittopaikka, jossa ruuan kuumentaminen tapahtui. Metsäsaunat olivat useimmiten yhden tai kahden ajomiesryhmän rakentamia, mutta kookkaisiin maasaunoihin saattoi majoittua kymmeniäkin miehiä. Metsäsaunat sijoituivat yleensä jokivarsille, parhaimpien uittoväylien läheisyyteen.

Tukkikämpät

Maasaunat tyydyttivät talvisaikaan välttämättä asumistarpeet. Keväällä lumen ja maan sulaessa ne kävivät lähes asumiskelvottomiksi. Maasaunan kehittyneemmässä muodossa kuoppa jätettiin matalammaksi ja hirsikerrat rakennettiin ympäriinsä. Tällaista, suurimmaksi osaksi maanpäällistä hirsiasumusta alettiin 1920-luvulla kutsua kämpäksi. Kämpän rakenteet noudattelivat pääpiirteissään edeltäjiensä periaatteita. Lattia oli jonkin verran kaivettu ja alin hirsikerta tai kaksi upotetut. Lattia-aksi ladottiin usein kellekset (= kirveellä halkaitu noin 10 cm:n läpimittainen puunrunko), joista myös tehtiin ritsit eli peskat. Seinien rakenteessa tulivat salvaus- ja varaustekniikka entistä merkittävimmiksi: kun hirsikerrat eivät enää tukeutuneet maakuopan seinämiin, oli varaukset ja salvokset tehtävä huolellisemmin, jotta seinä laskeutuisi tiiviiksi. Raot tiivistettiin kuntalla ja sammalella. Nurkat olivat koirankaulalle salvotut. Päät jäivät

pitkiksi, koska hirret katkaistiin kirveellä ilman tarkkaa mitoitusta. Seinät olivat 3–6 hirsikertaiset, päädyt vastaavasti korkeammat.

Kämpissä mahtui seisomaan. Seinissä oli ovi ja räppänä ja toisinaan pieniruutuinen ikkuna. Ovi saattoi olla alle metrin korkuinen, pienellä aukolla säästettiin lämmönhukkaa. Vesikatot olivat säännöllisesti kaksilappeisia harjakattoja. Lappeiden päällä käytettiin kuten ennenkin lämmöneristeenä kuntaa maakerroksella painotettuna. Päätyseinien hirsikerrat ulotettiin vesikattoon estämään tuulen ja lumen tunkeutumista välikattoon. Kämpäelämän keskuksena toimiva piisi sijoitettiin kuten vanhemmissa tyypeissä yleensä vasemmanpuoleiseen ovinurkkaan ja rakennusmateriaalitkin olivat samat: maakivi, savi ja hiekka.

Metsäkämpän yksinkertaisin muoto käsitti yhden asuinhuoneen. Hevonen joutui olemaan taivaasalla, useimmiten riu'usta ja havuista kyhätyssä kotuksessa. Tallia alettiin myöhemmin rakentaa kämpän tapaan siten, että se yhdeltä sivuiltaan yhtyi kämpän seinään, tällöin myös hevoset saivat kohtuullisen suojan säänvaihteluille. Lämpö talliin tuli eläimistä itsestään sekä väliseinän läpi miesten puolelta. Hevoset kiinnitettiinkin lämpimään väliseinään, jolloin isäntä ja ajokki kuuluivat myös toistensa äänen seinän takaa. Tallin rakenteet olivat hatarammat kuin asunnon. Tavallisesti hevosuojaan ei tehty välikattoa. Emäntien ilmestyessä noin 1910-luvulla savotan henkilökuntaan jaettiin keittiö- ja emännän tila karsinaksi. Sinne ei miehillä kirjoittamattoman lain mukaan ollut menemistä. Pienimmät kämpät olivat mitoiltaan noin 4x4 metriä ja niihin majoittui 2–3 hevoskuntaa. Suurimpiin vastaavasti saattoi majoittua useita hevoskuntia eli kymmeniä miehiä. Tällaiset kämpät alkoivat lähes tyä kooltaan ja rakenteiltaan metsäpirttejä.

Kämpäkartanot

Kämpäkartanoksi kutsutaan pihapiiriä rakennuksineen, jotka sisältävät tilat metsä- ja uittotyöntekijöille ja hevosille, saunomiselle, mahdollisesti hartsuherran (= työväen ruokatavaroiden hoitaja) kaupalle ja varastolle, polttopuille ja rehusuojille. Hakkuualueiden yhteyteen, osaksi koko savotayhteisöä varten rakennettiin myös ns. pääpirttejä, joissa työnjohtajat, mittamiehet ja muut savotan toiminnan kannalta keskeisimmät toimijat asuivat. Pääpirtit olivat rakennusteknisesti paljolti samankaltaisia kuin myöhempien aikojen metsäkämpät ja työnjohtajien asunnot ja toimistotilat. Pääpirtin eli ruukinpirtin yhteyteen kuului talli, makasiini, jossa saattoi olla kauppa ja rehuvarastot, sauna, liiteri, kellari ja käymälä. Valtion hakkuissa rakennettiin valtion miehille eli vahdeille oma kämpä ja talli lähelle pääpirtin kartanoa.

Kuva 38. Reutuvaaran kämppäkartanon pihapiiriä. LKYT 2005.

Kuva 39. Tenniön kämppäkartanon sauna. LKYT 2005.

Nämä useampivuotiset rakennukset tehtiin huolellisemmin kuin yhden talvikauden asumukset. Lattia ladottiin haljaspuolisista tai sahalankuista maata vasten olevien niskahirsien varaan.

Seinähirret olivat tavallisesti varauksien kohdalta ja usein kaikilta sisäisivuilta veistetyt. Koirankaulasalvoksen sijasta alettiin käyttää tukevampaa ristinurkkaa ja hirrenpäät tasattiin sahaamalla. Alin hirsikerta makasi maassa tai oli nurkista kohotettu kivipaasilla. Hirsikertoja lisättiin niin, että seinävierilläkin sopi seisomaan. Yleensä jokainen huone varustettiin tavallisesti neliruutuisealla ikkunalla. Lasi listoitettiin joko suoraan seinähirsiin tai omiin puitteisiinsa, jotka olivat kiinnitetyt hirsiiin tai harvemmin karmeissa. Oviaukot tehtiin edelleen pieniksi. Päätyseinässä saattoi olla ilmanvaihtoräppänä; ilmanvaihtoa saatettiin tehostaa peskojen pääpuoleen tehdyillä muutaman senttimetrin läpimittaisilla rei'illä, joiden toisena tehtävänä oli häätää vedonarat syöpäläiset.

Kattorakenne oli metsäkämpissä käytetyn mukainen, laipiossa saattoi olla useampia taitteita. Lämmönlähteenä oli, kuten aiemmin kuvatuissa saunoissa ja kämpissä, suuriaukkoinen maakivi-piisi. Sen rinnalle emäntä tarvitsi lieden ruuanvalmistukseen: kivinen tulipesä oli laatikkomainen, jonka kantana oli valurautainen liesilevy – puut pantiin tulipesään päällä olevasta aukosta. Asuintilojen lämmitystä ruvettiin 1930-luvulla hoitamaan kevytrakenteisilla ja tilaa säästävillä kamiinoilla. Kamiina saatettiin tehdä halkaisemalla tynnyri ja asettamalla se huoneen keskelle hiekka-alustalle. Tällainen lämmityslaitte ei varastoinut lämpöä vaan siinä jouduttiin jatkuvasti pitämään tulta.

Pirtin sisustukseen kuuluivat piisin ja lieden lisäksi makuusijat, pöydät ja penkit. Emäntä ja työnjohto nukkuivat lautalavereilla, työväki edelleen peskoillaan, joita suuremmissa pirteissä saattoi olla kahdessa kerroksessa. Myöhemmin työväki-

kin sai tarvittaessa kaksikerroksiset lautalaverit, jotka sijoitettiin päiväläispirttien nurkkiin. Teräväässä oli tilikirjoille ja rahoille arkut tai kaapit. Oven vieressä oli niin sanottu tinkauspennki, jolla istuen työmies sai ukkoherran tai kasöörin kanssa palkkansa.

Pääpirtti jakaantui tavallisesti useihin eri tiloihin. Yksinkertaisin käsitti kolme eri huonetta: työnjohdon eli teräväänpään huone, keittiö ja emännän huone sekä päiväläispuoli eli karhukoppi. Teräväänpään ja karhukoppiin päästiin ulkoeteisen kautta, joka oli tehty pyöreistä riu'uksista tai sahatuista pinnoista. Työnjohdon ja päiväläisten tilan välissä saattoi olla ovi samoin kuin keittiön ja teräväänpään välissä. Sen sijaan keittiön ja karhukopin yhteys kävi ns. elämänluukun kautta, josta tarjottiin annokset. Keittiön ulko-ovi oli pirtin takana varustettuna eteisellä ruuan säilytystä varten.

Näiden perustilojen lisäksi pirttiin saattoi kuulua varsinainen ruokailutila, edelleen työnjohdolla saattoi olla kaksikin huonetta, toinen konttoriksi, toinen ukkoherraa varten.

Asuintalojen lisäksi pääpirtin kartanoon rakennettiin usein makasiini, jossa toisella laidalla oli kauppa varastoinen ja toisella rehuvarastot. Tallit olivat tavallisesti yhtä tilaa, jossa parret olivat toisella laidalla tai tarvittaessa molemmilla pitkillä sivuilla. Seinät tilkittiin ja usein tallitkin varustettiin välikatolla kämppien tapaan. Sauna kuului savotakuvaan jo varhain, mutta pysyi melkoisena harvinaisuutena pienillä työmailla; puhdistautuminen ja vaatteiden pesu jäivät savotan jälkeen suoritettavaksi. Suuremmille työmaille rakennettiin sisäänlämpiävä sauna, jossa myöskin peseydyttiin – vesi lämmitettiin toimenpidettä varten pystytetyssä kodassa. Kookkaimpiin saunoihin tarvittiin kaksikin kiuasta. Seinästä seinää ulottuvat lauteet olivat saunan perällä. Lauteille noustiin tikkailla. Saunassa sulatettiin myös teiden jäädyttämiseen käytetyt

Kuva 40. Kuusikko-ojan kämppä rakennettiin alun perin vuonna 1948 Kemi-yhtiön hakkuumiesten kämpäksi. Kämppä tunnettiin tuolloin Varvikko-Kaitavaaran kämppänä. Savotoiden päättymisen jälkeen kämppä oli tyhjiillään kunnes se pelastettiin jälkipolville vaalimaan savottaperinnettä ja siirrettiin Samperin savotan yhteyteen Museoviraston, Savukosken kunnan ja työvoimatoimiston toimesta vuonna 1991. LKYT 2005.

vesiastiat eli vesipasat: ovi tehtiin niin leveäksi, että reki säiliöineen mahtui sisään. Kellari tehtiin maakuoppaan, joskus kaivontapaisesti, kannella varustettuna, tavallisesti maasaunojen tapaan hirsistä salvaamalla ja kuntalla vuoraten. Kellari tuuletettiin katon läpi kulkevalla hormilla. Pääpirtin lisäksi savottaan edelleen kuuluivat leimikoilla sijaitsevat hakkurien ja ajomiesten kämpät.

Metsien rakennusperintö

Kämppien ja kämppäkartanon muiden rakennusten arkkitehtuuri perustui 1900-luvun alkupuoliskolla lähes yksinomaan perinteiseen lamasalvo-shirsitekniikkaan. Alkutaipaleella käytettiin seinärakenteena useimmiten kuorimatonta pyöröhirttä ja sittemmin veistettyä hirttä. Myös niin sanottu parrurakenteet tulivat seinien teossa käyttöön. Parrut olivat tukeista veistettyjä tai sahattuja, poikkeileikkaukseltaan joko neliömäisiä tai suorakulmion muotoisia puukappaleita, jotka asetettiin useimmiten samaan tasoon sekä rakennuksen pitkällä sivuilla että päädyissä. Nurkkien salvokset tehtiin loveamalla ristikkäin tulevien parrujen päät niiden leveyden verran, toinen alapuolelta ja toinen yläpuolelta. Hirsien väliin asetettiin puukuitulevykaistaleet, jotka olivat hiukan kapeammat kuin itse parrut, minkä vuoksi parrujen yläreunat yleensä viistettiin sadeveden pääsyn estämiseksi hirsien väliseen tiivisteseen. Parrut sidottiin pystysuunnassa yhtenäiseksi seinärakenteeksi paksuhkoilla terästangoilla, joita varten porattiin määrävälein pystyreiat hirsien läpi. Terästankojen yläpäähän tehtiin ruuvikierteet joihin sidottiin ruuvilevy hirsien kuivumisen aiheuttaman kutistumisen edel-

lyttämän myöhemmän tiivistämisen aikaansaamiseksi. Lisäksi käytettiin usein ns. följäreitä eli hirren ulko- ja monesti myös sisäpintaan asetettuja ja pystysuuntaisia puisia jäykisteitä, jotka myös arkkitehtoniselta kannalta elävöittivät julkisivua.

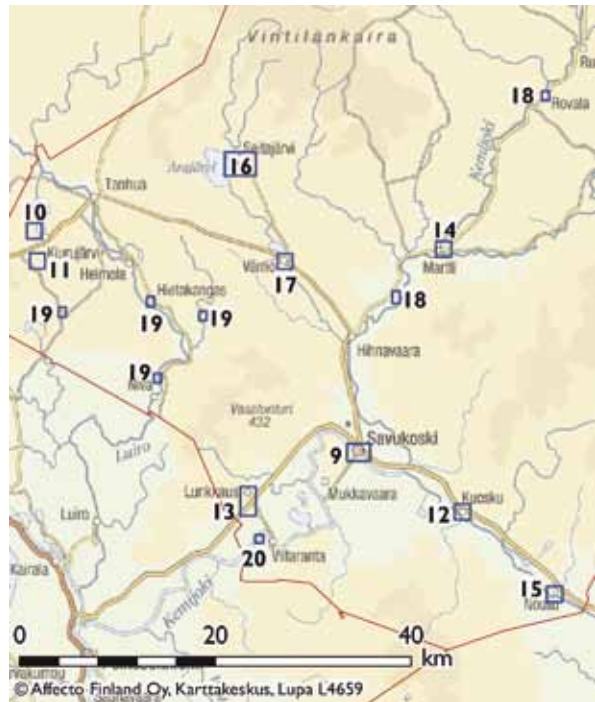
Savottarakennukset edustavat yleensä tarkoituksenmukaisinta ja taloudellisinta rakentamista, joka on palvellut asukkaitaan vuoden kylmimpinä aikoina, jopa niin että niiden tärkein hyötykäyttö on keskittynyt juuri talveen, jolloin rekikuljetukset ja puiden kaatokin oli yleensä helpointa. Rakennusmateriaalit otettiin hakkuupaikalla olevista aineksista, kelohongista, riu'uksista, havuista, tuohesta, kuntasta, sammaleesta, maasta, kivistä ja savesta. Työvälineinä käytettiin pääasiassa kirvestä ja sahaa. Rakennusten tekniset ratkaisut olivat yksinkertaisia ja tarkoituksenmukaisia. Myös niiden arkkitehtuuri oli johdonmukaista ihmisten, eläinten, rehujen ja muiden tarvikkeiden suojaamisen kannalta. Rakennusten konstailemattomuus ja karuus antoi niille sen perusleiman, jota me ihailimme tänäkin päivänä.

Kohteita kylittäin

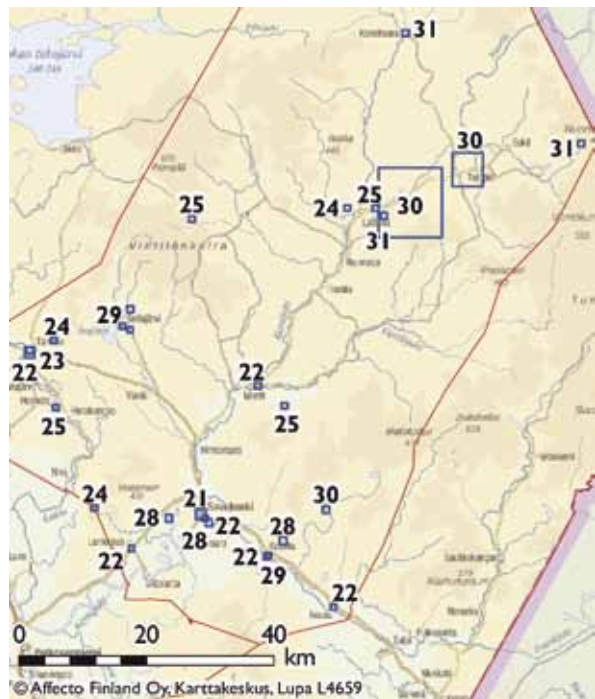
Tässä kappaleessa esitellään Savukosken kohteita ensin kylittäin ja seuraavassa kappaleessa teemoittain. Kohteiden valinta perustui Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa tehtyyn kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arviointiin. Hankkeessa kerättiin tietoa lähes 5000 kohteesta. Olennaisena osana inventointiin liittyi myös kohteiden kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioiminen. Tätä arviointityötä teki tätä tarkoitusta varten perustettu arvottamistyöryhmä, jossa toimi Museoviraston, Lapin liiton, ympäristökeskuksen ja maakuntamuseoiden edustajia. Arviointia on tehty kunta kerrallaan ja jokaisen kunnan kohteiden arvottamiseen pyrittiin saamaan mukaan myös paikallisnäkemystä edustava henkilö.

Koska inventointihankkeessa tuotettu aineisto oli kohdekohtaista, oli kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin yhtenä tehtävänä sitoa kohteita niihin laajempiin asutus- ja kulttuurihistoriallisiin yhteyksiin, joita ne edustavat (esim. saamelaiskulttuurikohde, jälleenrakennusajan kohde). Arvioinnin yhteydessä tarkasteltiin myös kohteiden ajallista ja historiallista tunnistettavuutta. Kaikki inventoidut kohteet käytiin merkittävyyden arvioinnin yhteydessä läpi ja jokaiselle kohteelle annettiin parin lauseen sanallinen kuvaus, jossa pyrittiin kiteyttämään kohteen merkitys. Sanallisen arvioinnin lisäksi tai sen sijaan on joidenkin kohteiden rakennushistoriallisia, historiallisia ja maisemallisia arvoja painotettu.

Kohteissa, jotka on inventoitu Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa, on kohteen esittelyn lopussa kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin yhteenveto (tekstissä maininta LKYT-arvio).

Kartta 7. Savukosken indeksikartta A. Kohteet kylittäin

Kartta 8. Savukosken indeksikartta 8. Kohteet teemoittain.

Kuva 41. Tanhuan talvimaisema. Tiina Elo 2010.

Kylät

Savukosken kylistä **Kuosku** ja **Nousu** ovat Lapille tyypillisiä jokivarsikyliä, joiden asutus sijaitsee nauhamaisesti jokitörmällä avoimessa viljelysmaisemassa. Kuoskun kylä Tenniöjoen varrella on edustava esimerkki perinteisestä erämaiden ympäröimästä joenvarsikylästä. Kuoskusta avautuvat varsin laajat näkymät tunturien ja vaarojen täyttämiin maisemiin. Kylässä on säilynyt muutama peräpohjalaiseen tyyliin sijoitettu pihapiiri joen itäranalla sitä ympäröivine rantaan saakka ulottuvine peltoaukeineen. Topografialtaan kylä on jokivarren ympärillä pienipiirteistä johtuen kylää luode-kaakkoissuunnassa halkovasta harjujaksosta. Suurin osa kylän pihapiireistä sijaitsee Savukosken kylältä tulevan tien varressa joen koillispuolella. Rakennuskanta on valtaosaltaan uudehkoa, muutama jälleenrakennuskauden pihapiiri on vielä jäljellä.

Värriöjoen ja Kemijoen yhtymäkohdassa sijaitseva **Martin kylä** on vanha kauppapaikka laajojen erämaiden kupeessa. Kylässä on säilynyt jonkin verran vanhaa rakennuskantaa sotia edeltävältä ajanjaksolta. Kylän edustavin osa on Kemijoen itäpuolelle ja joen ylittävän sillan eteläpuolelle jäävä avoin kumpu, jossa vapaasti sijoitetut punamullalla maalatut peräpohjalaisrakennukset muodostavat kauniin kokonaisuuden puuryhmien ja avoimien viljelysten kanssa.

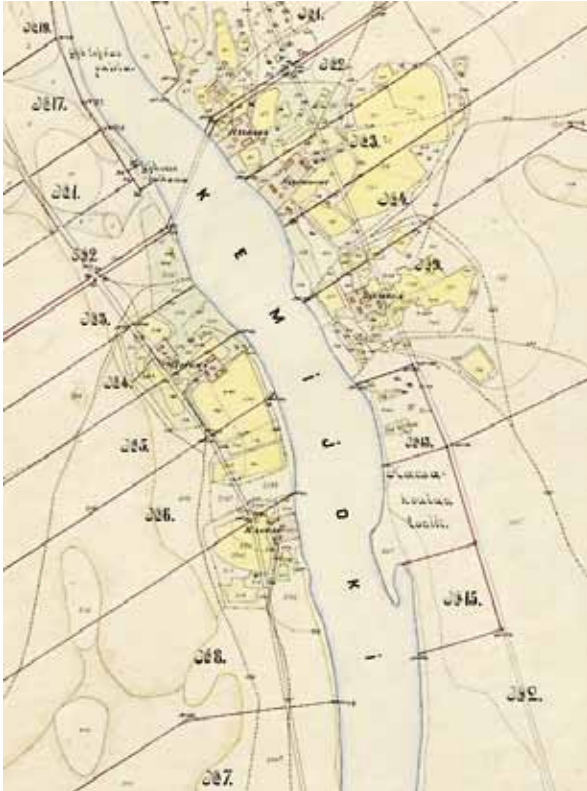
Tanhuan kylä sijaitsee Savukosken ja Sodankylän kirkonkylän välisen tien puolivälissä. Kylästä lähtee tieyhteys Lokan kylään. Luirojoki virtaa Tanhuan kylän läpi. Tanhua on vireä kylä, jossa yhteishenki on hyvä. Kylässä sijaitsee seuratalo Messula, joka on aktiivisessa käytössä. Tanhua palokittiin vuoden 2010 lappilaiskylänä.

Seitajärven kylä sijaitsee samannimisen järven ja Arajärven välisellä kannaksella muodostuen neljästä pihapiiristä, joista yksi sijaitsee muista hieman erillään. Alue on hyvin vanhaa asuttua seutua, sillä Seitajärven ja Arajärven ympäristöstä tunnetaan useita esihistoriallisia ja historiallisia muinaisjäännöksiä (asuinpaikkoja, pyyntikuoppia, kaksi seitakiveä, kesähautoja sekä Kurisian ja Keijitsan kenttä viljelyjäänöksineen). Sota-ajalla on kylän historiassa erityinen merkitys, sillä kylä tuhottiin ja asukkaat tapettiin venäläisten partisaanien toimesta kesällä 1944. Tapahtuman muistoksi on kylään pystytetty kaksi partisaaniuhrien muistomerkkiä. Seitajärven kylä on edelleenkin siistin näköinen ja kaunis viljelyaukea sijaitsee kahden järven kannaksella.

Värriön kylä sijaitsee Värriöjärven rannoilla Sompion erämaa-alueen kainalossa. Kylä oli väkirikas jo ennen sotia, jolloin sinne tehtiin ratsutie Martinkylään johtavalta tieltä. Kylän asukasluku ja samalla lasten määrä kasvoivat asutustoiminnan seurauksena heti sodan jälkeen. Kylän lähitienoille suunniteltiin kahtakin uutta asutusalueita, ja kunta ajoi myös maantien rakentamista, mikä tapahtui vasta 1960-luvun lopulla. Suunnitteilla olleiden uusien asutusalueiden perustamisesta kuitenkin luovuttiin.

Lunkkaus ja **Ruuvaoja** ovat tyypillisiä tienvarsi-kyliä. Ne muodostuvat maantien molemmin puolin nauhamaisesti sijoittuneista pihapiireistä. Pihapiirien väleissä on metsäosuuksia, joten kyläkuva on osin suljettu. Lunkkaus sijaitsee Pelkosenniemi – Savukoski tien varrella ja Ruuvaoja Tulppioon menevän tien varrella.

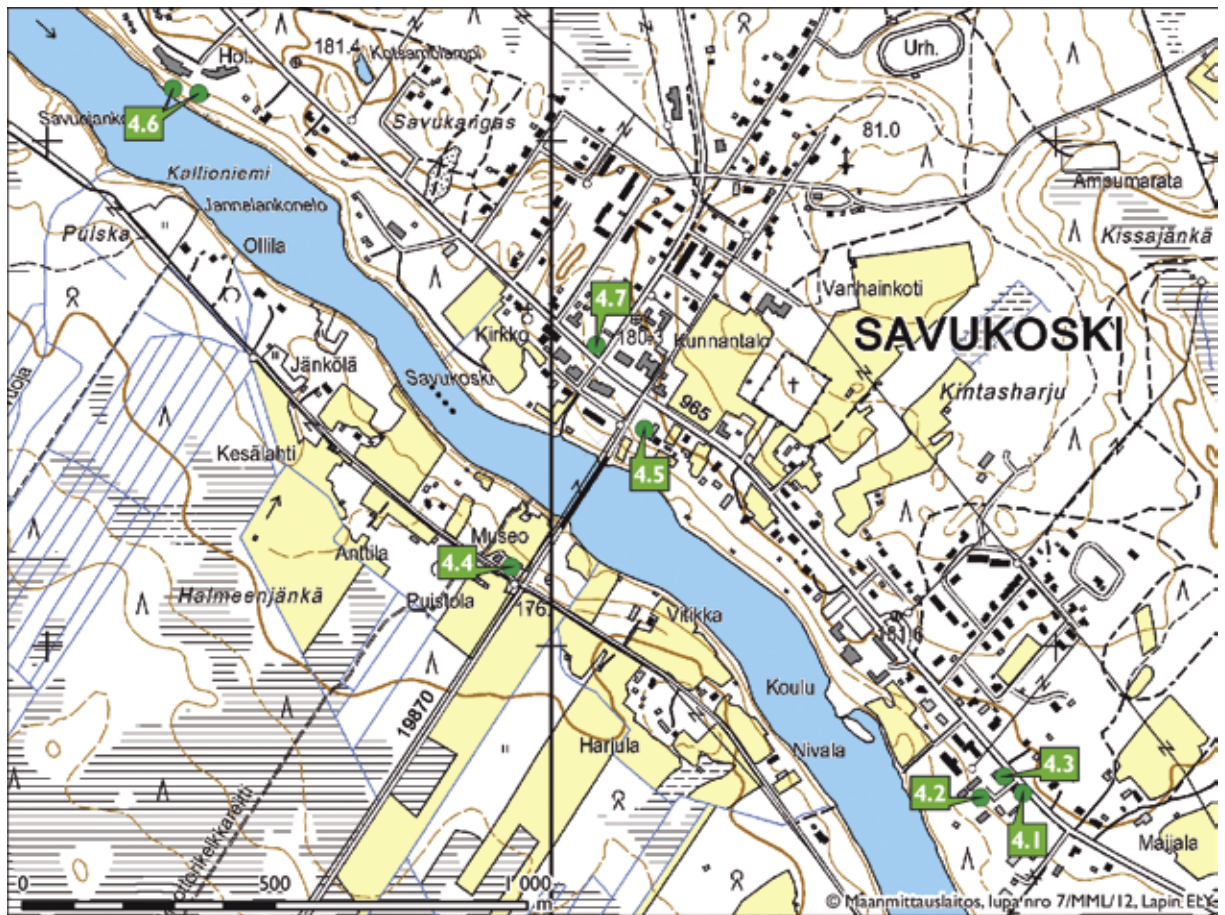
Kirkonkylä

Kuva 42. Ote Savukosken isoajakokartasta vuodelta 1899. Karttaa on täydennetty myöhemmin. Kansallisarkisto.

Kuva 43. Savukosken kirkonkylää. Tiina Elo 2010.

Kartta 9. Savukosken kirkonkylän kohteet

Esiteltävät kohteet

- 4.1 Vanha kunnantalo
- 4.2 Terveystalo
- 4.3 Paloasema
- 4.4 Puistola
- 4.5 Herralä
- 4.6 Samperin savotta
- 4.7 Entinen matkustajakoti

Kuva 44. Vanha kunnantalo. LKYT 2005.

4.1 Vanha kunnantalo

Entinen kunnantalo sijaitsee Savukosken kirkonkylän itäpäässä. Rakennus muodostaa jälleenrakennusajan julkisten rakennusten kokonaisuuden entisen terveystalon ja paloaseman kanssa.

Vanha kunnantalo on harjakattoinen puuraken-
Vanha kunnantalo on harjakattoinen puuraken-
nus, jonka lounaispäässä on tiilirunkoinen, myös
harjakattoinen rapattu lisäsiipi. Vesikatteena on
punainen palahuopa. Julkisivumateriaalina kel-
tainen pystylaudoitus, lisäsiivessä tiili + rappaus.
Rakennuksen puuosassa julkisivulla kuisti ja sen
yläpuolella fronttooni. Lisäsiivessä on katos julki-
sivun puolella.

Talo on rakennettu vuonna 1952. Rakennus toi-
mi kunnanvirastona vuosina 1953–1979. Lisäksi
rakennuksessa on ollut kahden perheen asunto-
tilat ja väliaikainen kirjasto sekä hammaslääkärin
vastaanotto toisessa kerroksessa. Nykyään raken-
nuksessa on vuokra-asuntoja.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

*Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde,
jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.*

Kuva 45. Sisätilat ovat alkuperäisinä säilyneet. LKYT 2005.

4.2 Terveystalo

Avoin asfaltoitu pihapiiri, jossa entisen terveysta-
lon lisäksi sijaitsee uusi terveystalo. Lisäksi pihasa-
ssa on kaksi varistorakennusta ja käytöstä poistettu
hirsisauna noin 50 metriä Kemijoelle päin. Terveys-
talon eteläpuolella sijaitsee eläinlääkärin vastaan-
otto- ja asuinrakennus. Koillispuolella sijaitsee
paloasema ja itäpuolella vanha kunnantalo.

Rakennus on harjakattoinen L-muotoinen vink-
kelirakennus, jonka toinen siipi on yksikerroksi-
nen ja toinen siipi kaksikerroksinen. Rakennus on
verhoiltu vaakapuoliponttilaudalla. Vesikatteena
on ruskea profiilipelti. Rakennuksessa on ullakko-
kerros ja toisessa siivessä kellari.

Ensimmäiset kirjalliset dokumentit hankkeen
vireillepanosta löytyvät kunnan huoltolautakun-
nan kokouksesta, joka pidettiin 12.10.1948. Talo
rakennettiin vuosina 1952–1953. Rakennuttajana
toimi Savukosken kunta. Rakennus on ns. ruot-
salaisten lahjatalo sillä rakennushankkeen rahoit-
ukseen saatiin avustusta Savukosken kummi-
kunnalta Överkalixilta Ruotsista Mannerheimin
lastensuojeluliiton kautta ja kansalaiskeräyksenä.
Rakennus luovutettiin Pelkosenniemen – Savukos-
ken kansanterveystyön liitolle 27.1.1973.

Rakennukseen rakennettiin lisäsiipi vuonna
1981. Rakennuksessa ovat toimineet vuosien ku-
luessa lääkärin-, hammaslääkärin ja psykologin
vastaanotto sekä lasten- ja äitiysneuvola. Lisäksi
rakennuksen vanhemmassa osassa on ollut asuin-
tiloja. Rakennus oli tyhjillään vuodesta 2001 aina
vuoteen 2007, jolloin aloitettiin mittava remontti.
Rakennus oli jo purku-uhan alainen homevaurion
vuoksi. Asiaa kuitenkin tutkittiin ja rakennus pää-
tettiin korjata asuntotiloiksi.

Savukosken entinen terveystalo on hyvä esi-
merkki laajasta kulttuurihistoriallisesta korjaus-
kohteesta, jonka remontti on saatu aikaan eri toi-
mijoiden yhteistyön tuloksena. Mukana ovat aktii-
visesti olleet Savukosken kunta, työvoimahallinto
ja Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus
(entinen Lapin ympäristökeskus).

LKYT-arvio

Jälleenrakennusajan kohde.

Lisäsiipi rakennettu v. 1981.

Ruotsalaisten lahjatalo.

*Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde,
jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.*

Kuva 46. Vanha terveystalo ennen remonttia. Tiina Elo 2003.

Kuva 47. Terveystalo remontin jälkeen. Tiina Elo 2010.

Kuva 48. Paloasema, taustalla näkyy vanha kunnantalo. LKYT 2005.

Kuva 49. Paloaseman letkutorni. LKYT 2005.

4.3 Paloasema

Paloasema kuuluu samaan kokonaisuuteen vanha kunnantalon ja terveystalon kanssa. Paloaseman edessä on laaja päällystetty piha-alue julkisivun puolella. Myös rakennuksen päädyissä on päällystetyt piha-alueet. Takana on nurmikenttä.

Paloasemarakennus on pulpettikattoinen 1950-luvulla rakennettu puurakennus, jota on kahteen otteeseen laajennettu. Vesikatteena on musta huopa. Julkisivumateriaalina on keltainen pysty-laudoituus. Rakennuksessa on kellarikerros. Paloasema on rakennettu vuonna 1956. Urakoitsijana toimi Johan Myllys. Rakennusta on laajennettu vuosina 1979 ja 1989. Kohteessa on asunut talonmies/kalustonhoitaja 1960-luvun puoliväliin asti.

LKYT-arvio

Jälleenrakennusajan kohde.

Laajennuksia 1970- ja 1980-luvuilla.

Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Vanha kunnantalo, terveystalo ja paloasema muodostavat Savukosken kirkonkylässä varsin eheän jälleenrakennusajan julkisten rakennusten kokonaisuuden, jota korostaa rakennusten yhtenäinen värityys ja mittakaava. Päätien varrella ne sijaitsevat myös keskeisellä paikalla, vaikkakin kirkonkylän keskusta on siirtynyt uuden kunnantalon seutuville.

Kuva 50. Näkymä terveystalolta paloasemalle ja vanhalle kunnantalolle päin. Tiina Elo 2003.

4.4 Puistola

Pihapiiri käsittää päärakennuksen lisäksi vastapäätä sijaitsevan navetan ja Kemijoen rannalla sijaitsevan rantasaunan. Pihapiiri sijaitsee peltoaukealla Mukkavaarantien ja Aaltovirrantien risteyksessä.

Kotiseutumuseo on harjakattoinen 1 1/2 -kerroksinen hirsirunkoinen puutalo, jossa on umpikuisti. Vesikatteena on musta huopa. Ulkoseinät ovat hirsipinnalla, paitsi että ullakkokerroksessa on pystyrimaverhous. Rakennuksessa on sekä ullakko- että kellarikerros. Alakerrassa on 6-ruutuiset pystykarmiset ikkunat. Ullakolla haukkaikkunat. Puistolan rakentamisessa on periaatteessa noudatettu tyyppiirustuksia. Asuinrakennuksen varsinainen runko on tosin salvettu hirrestä ja vain ullakkokerros on tehty runkorakenteena.

Kunnanesimies ja maanviljelijä Väinö Halonen rakennutti Kemijoen rannan avoimeen peltomaisemaan viisilapsiselle perheelleen puolitoistakerroksisen talon, navetan ja rantasaunan evakosta paluun jälkeen 1947. Halosen kuoltua toukokuussa 1972 Puistola jäi tyhjilleen.

Puistola kunnostettiin ympäristöministeriön ja EU:n aluekehitysrahaston tuella. Remontissa vanhan pärekaton päälle asennettiin uusi kolmiorimahuopakate. Pirtin seinistä palautettiin näkyviin hirsipinta, mutta kamarit tapetteineen kunnostettiin siihen asuun, kuin ne asukkailta olivat jääneet. Kamarien uunit maalattiin ja ikkunat ja ovet puhdistettiin ja maalattiin. Lopuksi sekä asuinrakennuksen että navetan ulkoseinät punamullattiin. Kotiseututalo Puistolan avajaisia vietettiin 18.7.1998.

Puistolan rakennusten kunnostamisessa onnistuttiin niin hyvin, että Lapin läänin rakennusperinneyhdistys ry myönsi Savukosken kunnalle Hurrikas-palkinnon. Se luovutettiin Rovaniemellä 11.9.1998 järjestetyillä Euroopan Rakennusperintöpäivillä, joiden teemana oli jälleenrakennuskausi. Kunnostuksen jälkeen Puistola on toiminut Savukosken kotiseututalona, josta alakerran huoneita on voinut vuokrata esimerkiksi kokouksien tai juhlien pitopaikaksi. Kesäisin sen pihapiirissä on järjestetty erilaisia kulttuuritapahtumia.

LKYT-arvio

Jälleenrakennusajan kohde.

Jälleenrakennusajan ehjänä säilynyt pihapiiri.

Hurrikas-palkinto. v. 1998

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 51. Puistolan kotiseututalo. LKYT 2005.

Kuva 52. Puistolan navetta. Tiina Elo 2005.

4.5 Herrala

Avoin pihakenttä Kemijoen rannalla kirkonkylän keskustassa Sauherrantien ja Mukkavaarantien risteyksessä. Pihapiirissä on kolme rakennusta: päärakennus, navetta ja saunarakennus.

Pihapiirin luoteispuolelta kulkee Mutkavaarantie ja koillispuolelta Sauherrantie.

Päärakennus on hirsirunkoinen harjakattoinen asuinrakennus, jossa on vaakaponttilautaverhous. Ikkunat ovat 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat, lisäksi yläkerrassa on haukkaikkunat. Vesikatteena on harmaa pelti. Ulkoseinä materiaalina on valkea vaakaponttilaudoitus. Rakentajana toimi Sulo Hastin kirvesmiesporukka.

Herralan (Saukaaperin) tilan historia alkaa jo 1700-luvulta, jolloin Kemijärveltä aikoinaan silloiseen Keminkylään saapuneeseen Halosen sukuun kuulunut Matti Paavonpoika Halonen perusti tilan Kemijoen rannalle vuonna 1724. Hänen jälkeensä tilan omistajana ovat olleet Paavo Matinpoika Halonen, sitten Halonen-Savukoski, sitten hänen poikansa Cabriel Savukoski (Saukaaperi) ja hänen jälkeensä Kaleb Savukoski eli Sauherra. Hänen jälkeensä tilan omisti Sauherran poika Kalervo Savukoski, jonka perikunnan omistuksessa tila nykyään on.

Tilan rakennukset tuhoutuivat sodan aikana, joten kaikki pihapiirin rakennukset ovat rakennettu

Kuva 53 Herralan pihapiiri. LKYT-hanke 2005.

Kuva 55. Herralan navetta. LKYT-hanke 2005.

Kuva 54 Herralan päärakennus. LKYT-hanke 2005.

Kuva 56. Herralan rantsauna. LKYT-hanke 2005.

sodan jälkeen vuosina 1945–1946. Päärakennuksessa on toiminut aikoinaan osuuskassa ja lääkekaappi. Yläkerran huoneet ovat olleet vuokra-asuntona. Päärakennus on ollut vakituksessa asuinkäytössä 1990-luvun loppupuolelle saakka. Rakennus remontoitiin vuonna 1956 (ulkovuoraus hirren päälle, parveke poistettiin) ja vuonna 1975 tehtiin keskuslämmitysremontti. Nykyään asuinrakennus on loma-asumiskäytössä.

Navetassa on pidetty karjaa vuoteen 1979 asti ja se on remontoitu 1960-luvun alussa. Sauna remontoitiin 1980-luvulla, jolloin siihen tehtiin terassi ja katto uusittiin.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös Gabriel Savukoskeen (Sauherraan) liittyvää henkilöhistoriallista arvoa.

4.6 Samperin savotta

Hotelli Samperin savotta on Savukosken länsipäässä sijaitseva matkailuyritys. Hotellin rakennuskonaisuuteen kuuluu 1980-luvun lopulla rakennettu hotelli–ravintola -rakennus, kuusi kappaletta lomamökkejä, Kuusikko-ojan savottakämppärakennus ja rantsauna. Samperin savotan paikalla on toiminut Rajavartioston Savukosken vartio vuodet 1945–1952. Savukosken vartion lopetettua

toimintansa alueella oli poliisilaitoksen tukikohta, joka purettiin 1980-luvulla.

Samperin savotan vieressä sijaitsee Metsähallituksen opastuskeskus Korvatunturi, josta saa tietoa Urho Kekkosen kansallispuistosta sekä alueen muista matkailu-, retkeily- ja virkistysmahdollisuuksista. Myös Savukosken kunnan matkailuinfo on osa opastuskeskuksen palveluja. Opastuskeskuksessa on pysyvä Erämaa-näyttely ja vaihtuvia näyttelyitä Galleria Kurrassa.

Kuva 57. Samperin savotta. Tiina Elo 2010.

Kuva 58. Metsähallituksen luontokeskus. Tiina Elo 2010.

Metsähallituksen opastuskeskuksen ja Samperin savotan pihapiirissä sijaitsevat Kuusikko-ojan entisöity savottakämpä ja Samperin rantasauna.

Kuusikko-ojan kämpä

Entinen savottakämpä on hirsirunkoinen, harjakattoinen kämpärakennus, jossa on kaksi umpikuistia, multapenkkiperustus ja pärekatto.

Kuusikko-ojan kämpä on rakennettu alun perin vuonna 1948. Kämpä sijaitsi silloin Kuusikko-ojan varressa ja se oli Kemi-Yhtiön hakkuumiesten käytössä. Tuohon aikaan kämpä tunnettiin Varvikko-Kaitavaaran kämpän nimellä. Keväisin kämpä oli myös uittomiesten käytössä. Kämpää alettiin kutsua Kuusikko-ojan kämpäksi 1980-luvulla. Savotoiden päättymisen jälkeen kämpä oli pääasiassa tyhjillään. Kämpä pelastettiin jälkipolville vaalimaan savottaperinnettä, kun se vuonna 1990 purettiin, siirrettiin ja rakennettiin uudelleen Kemijoen rannalle Hotelli Samperin savotan läheisyyteen vuonna 1991. Kämpän purku ja siirto tapahtuivat Museoviraston, Savukosken kunnan ja työvoimatoimiston yhteistyönä. Kämpä on toiminut museona ja juhlien pitopaikana. Sen omistaa Savukosken kunta, joka vuokraa sitä päiväkäyttöön.

Kuva 59. Kuusikko-ojan kämpä. LKYT 2005.

Kuva 60. Kuusikko-ojan kämpän sisätiloja. LKYT 2005.

*LKYT-arvio:
Siirtorakennus uusiokäytössä.*

Samperin rantasauna

Hirsirunkoinen harjakattoinen saunarakennus, jossa on joen puolella avoterassi. Rantasaunan sokkelina on nurkkakivet ja katteena vihreä kolmiorimahuopa kate.

Inventoitu saunarakennus on rakennettu alkuun Saunakankaan varuskunnan saunaksi vuonna 1940.

Sauna siirrettiin sodan jälkeen vuonna 1945 kirkonkylään, missä se oli Rajavartioston Savukosken vartion rantasaunana 1945–1952. Savukosken vartion lopetettua toimintansa alueella oli poliisilaitoksen tukikohta, jonka saunana rakennus toimi siitä eteenpäin 1980-luvun lopulle. Tuolloin poliisilaitoksen rakennukset purettiin ja tontille rakennettiin Hotelli Samperin savotta. Sauna on siitä lähtien ollut matkailukäytössä hotellin rantasaunana.

*LKYT-arvio:
Liittyy sotahistoriaan, rajavartiolaitoksen toimintaan ja poliisihallintoon.
Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuuri- ja rakennushistoriallista arvoa.*

Kuva 61. Samperin rantasauna. LKYT-hanke 2005.

4.7 Entinen matkustajakoti

Salmisen kiinteistö sijaitsee Sauherrantien ja Soklintien risteyksessä, risteyksen luoteispuolella. Rakennus on pihassa lähes itä-länsisuunnassa, julkisivun eli etelän puoleinen ja itäpäädyn pihalueet ovat kadonneet risteysalueen katuosuuksien laajentuessa. Pihapiirissä etelä-pohjois-suunnassa on sijainnut n. 40 metriä pitkä varasto/liiteri rakennus. Rakennuksen päädyssä on sijainnut pieni huone (Pikkupirtti), joka toimi perheen ensimmäisenä asuinhuoneena evakosta palattaessa. Rakennus on purettu 1990-alkupuolella.

Rakennus on tyypillinen sodan jälkeen rakennettu kaksikerroksinen liikerakennus, jossa on asuinhuoneisto yläkerrassa. Rakennuksen länsipäädyn yläkerrassa on pieni parveke. Rakennus on valmistunut vuonna 1948 edellisen sodassa tuhoutuneen rakennuksen tilalle. Rakennus on toiminut Salmisen liikekiinteistönä sekä vuokratuna. 1980-luvun alkupuolen remontissa ikkunat, ulkoverhous ja katemateriaali uusittiin. Alun perin rakennus oli rapattu, remontissa rakennus vuorattiin pellillä ja huopakatto vaihdettiin peltiin.

Oskari ja Eliina Salminen aloittivat sekatavarakaupan pidon tällä paikalla 1930-luvun alkupuolella ostettuaan liikepaikan Talouskauppa nimellä kulkevalta yritykseltä. Rakennuksessa oli kauppa-puti, pirtti, kaksi kamaria sekä yläkerrassa kaksi kamaria ja ullakkotila. Toisessa yläkerran kamarissa toimi armeijan suutarinverstas. Rakennus poltettiin Lapin sodassa. Alkuperäinen rakennus ennen sotia oli hieno hirsirakennus päädyn puoliaumakattoineen ja ikkunallisine kattofronttooneineen, jossa kattolapheet kaartuivat kuten mansardikatoissa.

Uusi liikerakennus valmistui vuonna 1948, ja se tehtiin Keskon tyyppi- ja piirustusten mukaan. Sodan jälkeen pihapiirissä sijaitsi väliaikaisesti parakkirakennus, jossa oli kunnan toimistotiloja. Uudessa liikerakennuksessa toimi Salmisen sekatavarakauppa, Lapinpirtti-niminen kahvila ja matkustajakoti, jossa oli viisi matkustajahuonetta sekä omistajien asuintilat. Rakennuksen kellarissa on suuri autotalli, kylmävarastot ja leipomo. Leipomosta toimitettiin tuotteita niin kaupan kuin kahvilankin tarpeisiin. Lisäksi leipomo oli tärkeä Itä-Lapin savotoiden ”elämänluukuille” ja savottakaupoille. Pihalla oli myös Esson polttoainejakelumittarit.

Salmisen suvun lopetettua kaupan pidon, tilat olivat vuokralla. Vuokralaiset jatkoivat kauppatoimintaa 1970-luvulle. Kauppatoiminnan loputtua Lapinpirtti-kahvila toimi koko kerroksen tiloissa, lisäksi rakennuksessa oli matkahuolto ja kukka-kauppa. Vuonna 1986 baarin toiminta lopetettiin, jonka jälkeen tilat vuokrattiin. Vuokralaisen lope-

Kuva 62. Salmisen liikekiinteistö. Simo Oinas 2010.

Kuva 63. Salmisen liikekiinteistö ennen sotia. Irmeli Tupitsan albumi.

Kuva 64. Salminen sodan jälkeen jälleenrakennettuna. Irmeli Tupitsan albumi.

tettua toimintansa rakennuksessa ei ole ollut liike-toimintaa 1990-luvun puolivälin jälkeen. Rakennus ei myöskään ole ollut asuinkäytössä.

Kirjailija Kalle Päätalo on kirjoittanut tästä rakennuksesta teoksessaan ”Miinoitettu rauha” kievarityyppisenä paikkana.

LKYT-arvio:

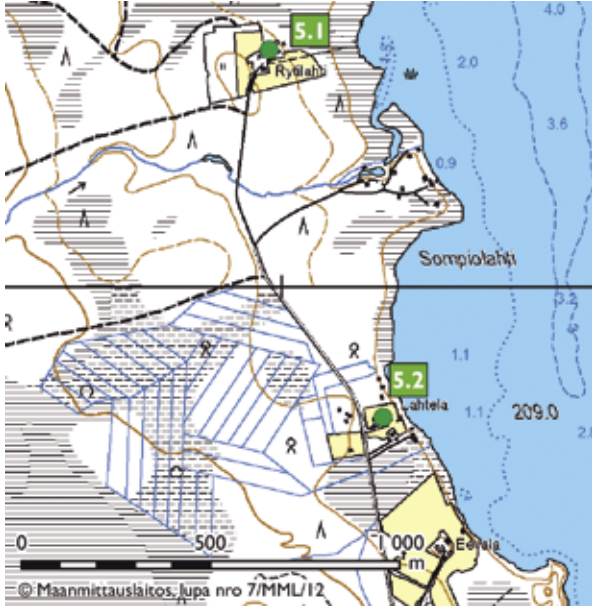
Jälleenrakennusajan kohde.

Liittyy kirkonkylän elinkeinotoimintaan.

Osa kirkonkylän kokonaisuutta,

Kiurujärven kylä

Esiteltävät kohteet

Kartta 10. Kiurujärven kohteet A

5.1 Rytilahti

5.2 Lahtela

5.1 Rytilahti

Pihapiiri sijaitsee avoimella nurmikentällä Kiurujärven rannalla. Pihapiirissä on vanhan pirtin ja savusaunan lisäksi neljä uudempaa rakennusta ja kellari. Kiurujärven länsipuolentie tulee pihapiiriin eteläpuolelta. Ympärillä on peltoa.

Vanha asuinrakennus on harjakattoinen hirsirunkoinen multapenkillä oleva rakennus, jossa on pystyrimautaverhous ja umpikuisti. Rakennuksessa on 3- ja 6-ruutuisia pystykarmi-ikkunoita. Vesikatteena on harmaa pelti.

Tilan rakennuksista vanhimmat rakennukset ovat vanha pirtti ja savusauna, jotka on rakennettu vuonna 1936. Muut rakennukset on rakennettu sotien jälkeen. Tilalla on asuttu 1980-luvun puoliväliin saakka.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt ehjänä säilynyt pihapiiri.

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 65. Rytilahden vanha pirtti on rakennettu vuonna 1936. LKYT 2005.

Kuva 66. Myös savusauna on sodalta säästynyt ja vuodelta 1936. LKYT 2005.

Kuva 67. Vanhan pirtin vanha uuni. LKYT 2005

Kuva 68. Rytilahden pihapiiriä. LKYT 2005.

Kuva 69. Lahtelan päärakennus vuodelta 1946. LKYT 2005.

5.2 Lahtela

Pihapiiri on avoin nurmikenttä Kiurujärven rannalla. Pihapiirissä sijaitsevat vuonna 1946 rakennettu päärakennus, navetta, varasto (entinen sauna) ja kesämökki.

Päärakennus on hirsirunkoinen harjakattoinen rakennus, jossa on umpikuisti. Ulkoseinämateriaalina on punainen hirsi, kuistiosa on pystyrimoitettu. Rakennuksessa on 2- ja 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat.

Päärakennus on rakennettu vuonna 1946. Sitä oli rakentamassa Anselmi Kiurujärvi ja Yrjö Kiurujärven veli Väinö Kiurujärvi. Tilalla on asuttu vakituisesti vuoteen 1980 saakka, jonka jälkeen tila on jäänyt vapaa-ajan käyttöön. Alkuperäinen kate on uusittu peltikatteeksi.

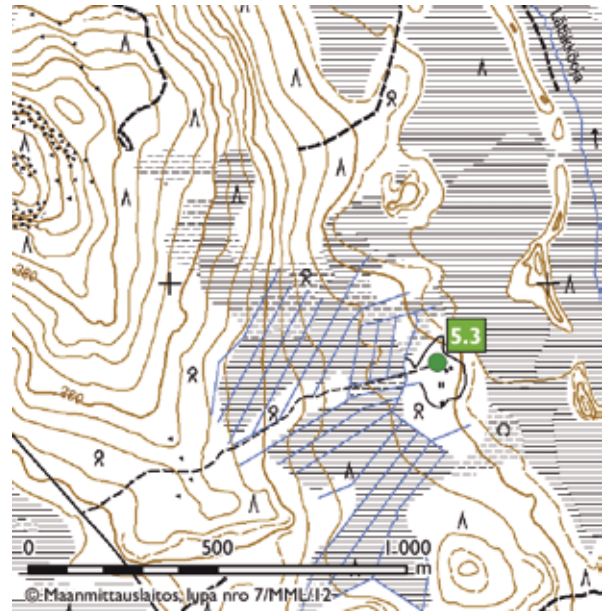
LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 70. Lahtelan pihapiiri sijaitsee kauniilla paikalla Kiurujärven rannalla. LKYT 2005.

Kartta II. Kiurujärven kohteet B

5.3 Mäkimaa

5.3 Mäkimaa

Pihapiiri sijaitsee avoimella kentällä noin 2 kilometriä Kiurujärvestä etelään. Pihapiirissä on päärakennus, navetta, talli ja kaksi latoa. Uuttuvaarantie kulkee lounaispuolelta noin kilometrin päässä. Sieltä kulkee jalankuljettava varstie tilalle.

Päärakennus on maalaamaton hirsirunkoinen harjakattoinen pieni rakennus, jossa on pirtti ja eteinen. Vesikatteena on musta huopa ja julkisivumateriaalina luonnonvärinen hirsi. Rakennuksessa on perunakellari. Savupiippu on muurattu luonnonkivistä. Rakennuksessa on 4-ruutuiset pystykarmi-ikkunat.

Mäkimaa on vuoden 1922 asutuslain mukainen tila. Rakennukset on rakennettu vuonna 1934. Rakentajana toimi Akseli Kujala. Kohteessa on asuttu 1960-luvun puoliväliin saakka. Sen jälkeen tila on ollut käytössä kahtena talvena savottatöiden aikana.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt tila.

Navetta huonokuntoinen.

Rakennushistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 71. Mäkimaan pihapiiri on rakennettu vuonna 1934. LKYT 2005.

Kuva 73. Mäkimaan päärakennus. LKYT 2005.

Kuva 72. Mäkimaan navetta on päässyt huonoon kuntoon. LKYT 2005.

Kuoskun kylä

Kuva 74. Kuoskun kylämaisemaa. Tiina Elo 2010.

Esiteltävät kohteet

Kartta 12. Kuoskun kohteet

6.1 Uusi-Junttila

6.1 Uusi-Junttila

Pihapiiri sijaitsee Kuoskun kylässä Savukoski–Salla -tien varressa. Piha on avoin nurmikenttä, talon takana on kuusiaita. Pihapiirissä on asuinrakennuksen lisäksi navetta ja liiteri.

Päärakennus on tyypillinen rintamamiestalo, jonka ulkoseinämaterialina on punainen hirsi ja päätykolmioissa pystyrimaverhous. Vesikatteenä on punainen huopa. Rakennuksessa on 6- ja 9-ruutuiset pystykarmi-ikkunat sekä 8-ruutuiset vaakakarmi-ikkunat.

Päärakennus on rakennettu vuonna 1947. Pihapiirin rakennukset ovat ensimmäisiä sodan jälkeisiä Kuoskuun rakennettuja isompia rakennuksia. Navetta on rakennettu noin vuonna 1950. Navetan betonilaatta juottokaukaloineen oli kuitenkin rakennettu jo ennen sotia. Liiteri on rakennettu 1960-luvun alussa. Rakennukset on rakentanut Aukusti Junttila. Talo on toiminut savotoille menevien miesten yöpymispaikkana ja epävirallisena kestikievarina 1940-/1950-luvulla. Talossa on asuttu vakituisesti vuoteen 1990 saakka. Nykyään talo on kesäasumiskäytössä. Talossa on ollut myös käsivälitteinen puhelinkeskus 1980-luvun alkuvuosille saakka.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan kohde.

Jälleenrakennusajan ehjänä säilynyt pihapiiri.

Osa Kuoskun kyläkokonaisuutta.

Kuoskun kylä VAMK-kohde.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 75. Uusi-Junttilan pihapiiri on tyypillinen jälleenrakennusajalle. LKYT 2005.

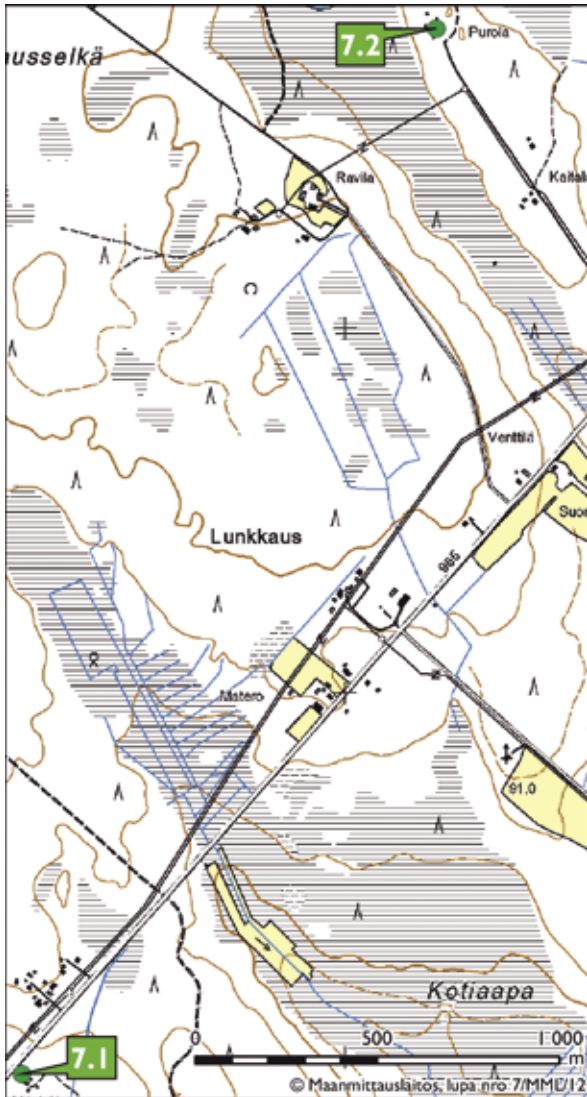
Kuva 76. Päärakennus on vuodelta 1947. LKYT 2005.

Kuva 77. Uusi-Junttilassa on L-mallinen navettarakennus. LKYT 2005.

Lunkkauksen kylä

Esiteltävät kohteet

Kartta 13. Lunkkauksen kohteet

- 7.1 Mäntylä
- 7.2 Purola

7.1 Mäntylä

Avoin kenttämäinen pihapiiri, jossa on päärakennuksen lisäksi navetta, sauna ja lisäksi puretun pikkupirtin raunioita. Pihapiiri sijaitsee Pelkosenniemen tien varressa. Tilan ympärillä on nuorta metsikköä.

Päärakennus on harjakattoinen ja hirsirunkoinen maalaamaton rakennus, jonka vesikatteenä on musta palahuopa. Ikkunat ovat 3-, 4- ja 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat, lisäksi haukkaikkunat. Rakennuksessa on betonisokkeli.

Kuva 78. Mäntylän päärakennus on rakennettu vuonna 1948. LKYT 2005.

Kuva 79. Mäntylän navetta. LKYT 2005.

Tilan rakennuksista vanhin on sauna, joka on rakennettu vuonna 1945. Samana vuonna rakennettu pikkupirtti on purettu ja siitä on jäljellä enää piippu. Päärakennus on rakennettu vuonna 1948 ja navetta vuonna 1950. Karjaa tilalla on pidetty noin vuoteen 1967 saakka. Tilan rakennukset ovat ulkovuoraukseltaan alkuperäiset, maalaamattomat. Päärakennus on sisäpuolelta uusittu, jolloin asennettiin vesijohdot ja sähkölämmitys, sekä yksi kamari muutettiin saunaksi. Rakennus on vakituudessa asumiskäytössä edelleen.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan kohde.

Ehjänä säilynyt pihapiiri.

Kohteella on rakennushistoriallista arvoa.

7.2 Purola

Pihapiiri on avoin nurmikenttä, jossa on päärakennuksen lisäksi entinen navetta, sauna, kesänavetta ja pikkupirtti. Pihapiiri on Julkusentien päässä ja sitä ympäröi metsikkö.

Päärakennus on harjakattoinen hirsirunkoinen jälleenrakennusajan rakennus. Vesikatteenä on punainen huopa. Ulkoseinä materiaalina on punainen hirsi, päätykolmiossa ja kuistissa on pystyrimaverhous. Rakennuksessa on ullakko.

Kuva 80. Purolan päärakennus on rakennettu vuonna 1948. LKYT 2005.

Kuva 83. Osa navetasta on purettu ja rakennus toimii nykyään liiteri- ja varastotiloina. LKYT 2005.

Kuva 81. Pihapiirin vanhin rakennus on pikkupirtti, joka on ns. kahvimyllytyyppiä. LKYT 2005.

Kuva 82. Kesänavetta on vuodelta 1933. LKYT 2005.

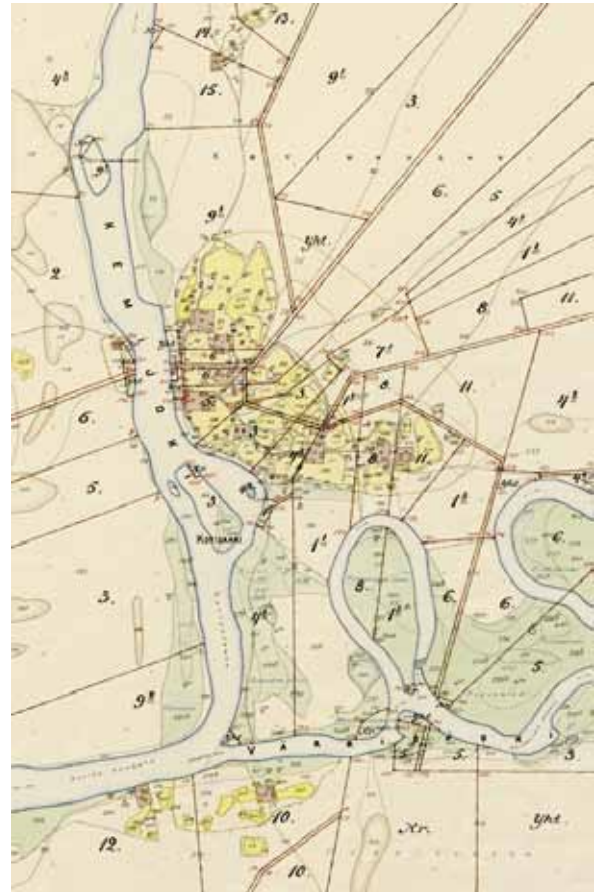
Pikkupirtti ja kesänavetta on rakennettu vuonna 1933 ja päärakennus 1948. Navetta on rakennettu heti sodan jälkeen ja sauna vuonna 1959. Osa navetasta on purettu ja jäljellä oleva osa on nykyään varasto-/liiteri -tiloina. Tila toimii nykyään omistajiensa loma-asuntona.

LKYT-arvotus:

Sodalta säästyneet "pikkupirtti" ja kesänavetta. Asuinrakennus ja navetta jälleenrakennusajalta, sauna vuodelta 1959.

"Pikkupirtti" ns. kahvimyllymallia, joka vanhinta asutustilatyyppiä. Kohteella on kultuurihistoriallista arvoa ja pikkupirtti on rakennushistoriallisesti erittäin arvokas kohde.

Martin kylä

Kuva 84. Ote Martin isojakokartasta vuodelta 1902. Karttaan on tehty täydennyksiä myöhemmin. Kansallisarkisto.

Kuva 85. Martin kylää. Kuvassa vasemman puoleinen pihapiiri on Uutela, jota ei ole inventoitu Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa. Ville Voipio 2011.

Kuva 86. Martin kylää 1930-luvulta alavirran puolelta kuvattuna. Martti Lönnströmin albumi.

Esiteltävät kohteet

Kartta 14. Martin kylän kohteet

- 8.1 Kuoppalan riihi
- 8.2 Välitalon savusauna
- 8.3 Heikkilä
- 8.4 Lakelan aitta

Kuva 87. Kuoppalan riihi. LKYT 2005.

8.1 Kuoppalan riihi

Yli 100-vuotias harjakattoinen hirsirakenteinen "poskellinen" riihi. Rakennus sijaitsee Martinkylän sillalta koilliseen noin 250 metriä peltoaukean laidalla, jonka vieressä kaakkoispuolella on omakotitalo. Riihen länsipuolella on Kemijoki noin 200 metrin etäisyydellä.

Rakennus on suorakaiteen muotoinen hirsirunkoinen harjakattoinen rakennus. Vesikatteena on harmaa päre. Julkisivumateriaalina on harmaa hirsi.

Rakennuksen tarkkaa rakennusvuotta ei tiedetä, mutta se on todennäköisesti rakennettu 1800-luvun puolivälissä. Riitä on siirretty 3 eri kertaa rantatörmällä. Rakennusta on käytetty saunana ja heinälatona, nykyisin varastona. Riihi on entisöity Lapin Ympäristökeskuksen toimesta vuonna 1996.

LKYT-arvotus:

Sodalta säästynyt riihi.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

8.2 Välitalon savusauna

Rakennus sijaitsee Värriöjoen rannalla. Rakennuksen pohjoispuolella sijaitsee sodan jälkeen rakennettu vanha päärakennus ja varasto, pohjoispuolella on uusi päärakennus ja Värriöjoentie.

Piha-alueena mäkinen aukea kenttä, jossa mäkirinne laskeutuu päärakennuksesta saunalle. Rakennus on hirsirakenteinen, lautakattoinen savusauna, jossa on lautarakenteinen eteinen. Saunassa on luonnonkivikiuas.

Välitalon savusauna on todennäköisesti Savukosken kunnan vanhin rakennus. Se on rakennettu vuonna 1830 savusaunaksi ja ollut käytössä 1980-luvun alkuun asti, jonka jälkeen se oli käyttämättömänä vuoteen 1996 saakka. Lapin Ympäristökeskus on entisöinyt rakennuksen vuonna 1996. Entisöinnin jälkeen sauna on otettu uudelleen käyttöön.

Kuva 88. Välitalon savusauna on todennäköisesti Savukosken alueen vanhin rakennus. LKYT 2005.

LKYT-arvotus:

Sodalta säästynyt savusauna.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

8.3 Heikkilä

Pihapiiri sijaitsee Kemijoen rantatörmällä. Päärakennuksen lounaispuolella lähempänä jokirantaa sijaitsevat pihapiirissä olevat muut rakennukset. Pihapiiri on avoin nurmikenttä, jossa pihapuita ja pensaita. Kemijoki virtaa lounaispuolella noin 60 metrin päässä. Pihapiirin koillispuolella kulkee Kotiniementie.

Päärakennus on hirsirakenteinen peräpohjalaisytylinen rakennus, jossa on umpikuisti. Kuistin ikkunat ovat koristeelliset. Vesikatteena on musta kolmiorimahuopa. Ulkoseinämateriaalina on luonnonvärinen hirsi, kuistissa pystyrimaverhous ja viistetty avoponttilaudoituus.

Päärakennus on rakennettu 1900-luvun alussa Perä-Posiolla ja siirretty Martille vuonna 1982. Rakennus on pystytetty ammattikurssikeskuksen työnä.

Rakennuksen alkuperäisyys on pyritty säilyttämään. Muun muassa kuistissa on alkuperäiset ikkunat, jossa puutapitetut karmit. Pirtinuunin on muurannut perinteisten mallien mukaan Niilo Lainetoja Pelkosenniementä. Rakennus on omistajensa kakkosasuntona ympärivuotisessa käytössä. Rakennus on saanut Lapin rakennusperinneyhdistyksen Hurrikas-palkinnon vuonna 1987.

Pihapiirissä on lisäksi kesäasuntona toimiva rakennus, joka on ollut aikoinaan Ylä-Kitisen uittopirtti. Rakennus on siirretty paikalle vuonna 1983. Lisäksi pihapiirissä on saunarakennus, joka on ollut aikoinaan Alfhilda Torkkolan asuinmökki sodan jälkeen. Rakennus on siirretty hieman ylemmälle jokirannasta nykyiselle paikalle. Pihapiirissä joen törmässä on vanha tervahauta.

Kuva 89. Heikkilän nykyinen päärakennus on siirretty Perä-Posiolta. LKYT 2005.

Kuva 91. Entinen Ylä-Kitisen uittopirtti ja saunarakennus, joka on ollut Alfhilda Torkkolan asuinmökki. LKYT 2005.

Kuva 90. Päärakennuksen komean uunin on muurannut Pelkosenniemeläinen Niilo Lainetoja. LKYT 2005.

LKYT-arvio:
Siirtorakennus.
Hurrikas-palkinto.
Maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

8.5 Lakelan aitta

Pihapiiri on avoin peltoaukea. Aittarakennus sijaitsee pihapiirin koillis-laidassa. Kohteen länsipuolella sijaitsevat tontin muut rakennukset: päärakennus, varasto, navetta ja sauna. Aitan takana on liiteri. Kemijoki virtaa kohteen lounaispuolelta.

Aitta on neliönmuotoinen hirsirunkoinen harjakattoinen rakennus. Lautakatto on viiden katto-oren varassa. Etuseinässä oven yläpuolella on pieni ikkuna, jonka yläpuolella kolmiokoriste.

Aittarakennus on rakennettu Lakelan tilalle metsässä veistetyistä hirsistä vuonna 1908. Rakennuttajina olivat tilan isäntä Kustu Lakela ja hänen poikansa Eemeli, Anselmi ja Aukusti. Aitan katto korjattiin vuonna 1985 ja rakennus maalattiin uudelleen vuonna 2000.

LKYT-arvio:

Yksittäinen sodalta säästynyt aitta.

Kohteella on rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 92. Lakelan aitta. LKYT 2005.

Nousun kylä

Esiteltävät kohteet

Kartta 15. Nousun kylän kohteet

9.1 Kumpula

9.1 Kumpula

Pihapiiri sijaitsee avoimella nurmikentällä. Pihapiirissä on päärakennuksen lisäksi navetta ja uudehko saunarakennus. Tenniöjoki kulkee kohteen lounaispuolella, länsipuolella on peltoaukea ja koillispuolella metsää.

Päärakennus on suorakaiteen muotoinen asuinrakennus, jonka ulkoseinämaterialina punainen hirsi. Yläkerrassa ja päätykolmioissa on pystyrimaverhous. Vesikatteena on harmaa pelti. Ikkunat ovat 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat, lisäksi rakennuksessa on haukkaikkunat. Rakennuksessa on ullakko ja perunakellari (ei käytössä).

Tila on hankittu vuonna 1916. Tilan aikaisemmat rakennukset poltettiin jatkosodan aikana. Nykyinen päärakennus valmistui vuonna 1948 ja navetta vuonna 1947. Talon rakensivat Oiva Mauno ja Aate Sirviö. Päärakennukseen on tehty ikkunaremontti 1980-luvun alkupuolella, samalla rakennukseen laitettiin peltikatto. Navettaan peltikatto on vaihdettu 1990-luvun loppupuolella. Kohteessa on asuttu vakituisesti vuoteen 1970 saakka. Nykyään tila on kesäkäytössä.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Nousun kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 93. Kumpulan päärakennus. LKYT 2005.

Kuva 94. Navetta on vuodelta 1947. LKYT 2005.

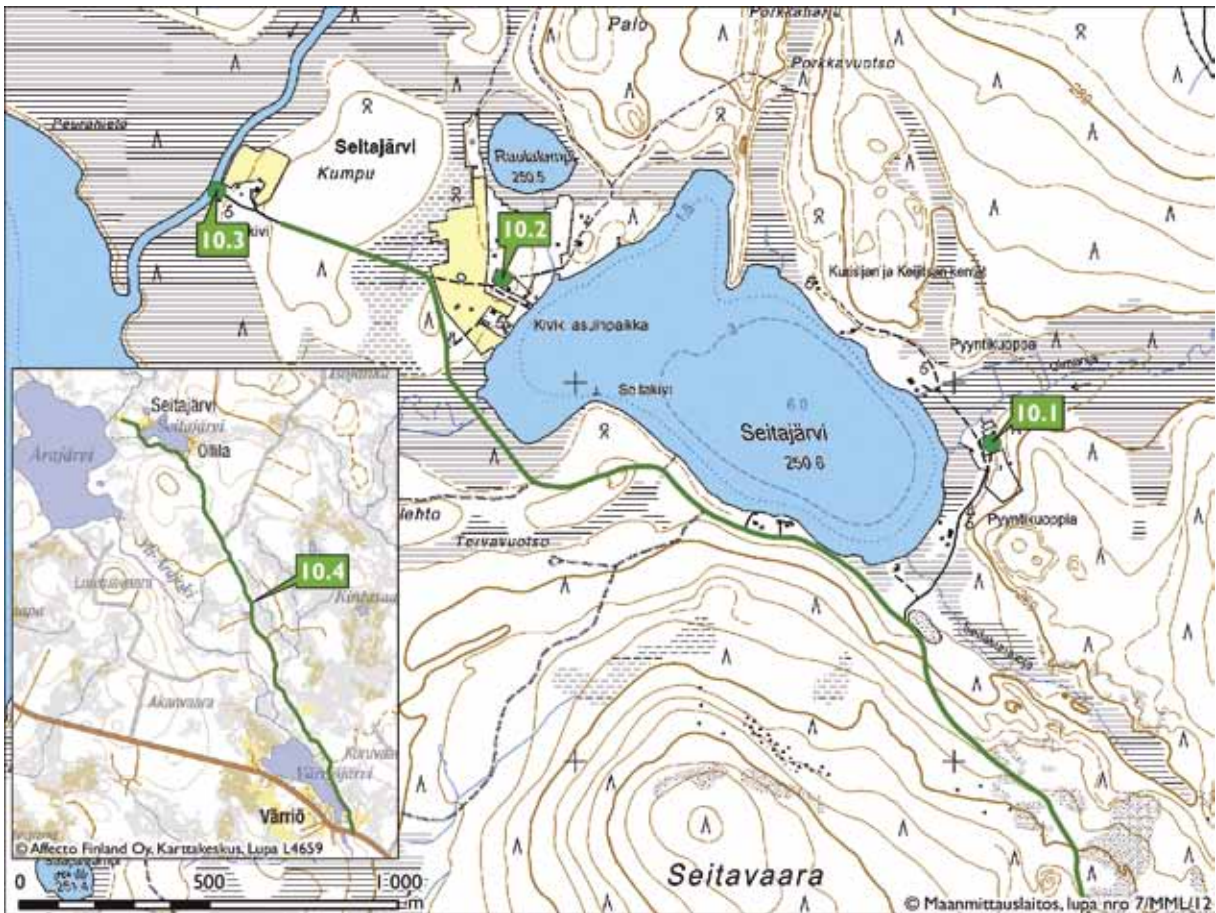
Kuva 95. Kumpulan pihapiiri sijaitsee avoimella nurmikentällä. LKYT 2005.

Seitajärven kylä

Kuva 96. Ote Seitajärven isojakokartasta vuodelta 1897. Karttaan on tehty täydennyksiä myöhemmin. Kansallisarkisto.

Esiteltävät kohteet

Kartta 16. Seitajärven kylän kohteet

- 10.1 Ollila
- 10.2 Arajärven kivenavetta
- 10.3 Seitajärven kalakenttä
- 10.4 Seitajärven museutie

10.1 Ollila

Pihapiiri sijaitsee avoimella nurmikentällä Seitajärven länsipuolella. Pihapiirissä on päärakennuksen lisäksi sauna ja lato. Pohjois- ja länsipuolella pihaa on metsikköä.

Päärakennuksen ulkoseinämateriali on punainen hirsi, kuistissa on pystyrimaverhous. Vesikatteena on vihreä kolmiorimahuopa. Rakennuksessa on 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat, kuistissa 3-ruutuiset pystykarmi-ikkunat. Lisäksi rakennuksessa on haukkaikkunat. Rakennuksessa on ullakko ja kissanpenkit.

Tila on perustettu vuonna 1928 asutustilana. Alkuperäisistä rakennuksista on vielä jäljellä kala-aitta, joka on rakennettu vuonna 1928. Nykyinen päärakennus on rakennettu vuonna 1952. Lähempänä järveä oleva sauna on rakennettu vuonna 1954. Tilalla on asuttu viimeksi 1970-luvun loppupuolella, jonka jälkeen tila ollut kesäasumiskäytössä.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan kohde. Sodalta säästynyt kala-aitta. Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 97. Ollilan tilan päärakennus. LKYT 2005.

Kuva 98. Sodalta säästynyt kala-aitta. LKYT 2005.

Kuva 99. Saunarakennus 1950-luvulta. LKYT 2005.

10.2 Arajärven kavinavetta

Navetta on rakennettu vuonna 1911. Rakentaja oli nykyisen omistajan Pekka Arajärven isoisa seppä Pekka Arajärvi. Navetan alaosan kivet on tuotu hevosella Seitavaarasta. Rakennuksen yläosa on salvettu hirrestä. Katteena on ollut päre ja lauta. Navetan edessä on ollut vinttikaivo, josta vesi meni navettaan. Navetta on ollut käytössä viimeksi 1960-luvun puolivälissä. Rakennus säilyi polttamatta sodan aikana. Rakennus on nykyään erittäin huonossa kunnossa ja katto on suurelta osiltaan romahtanut.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt navetta. Pahoin ränsistynyt.

Osa Seitajärven kyläkokonaisuutta.

Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 100. Arajärven kavinavetan jäljellä oleva raunio. LKYT 2005.

10.3 Seitajärven kalakenttä

Seitajärven kalakenttää on käytetty todennäköisesti satoja vuosia. Kalakentän omistavat kolme seitajärveläistä maanomistajaa. Nykyään alueella on kahden maanomistajan uudemmat varastorakennukset. Kalakenttää käytetään nykyään yleisenä veneenpitopaikkana.

Kalakentällä aiemmin vuonna 1976 inventoitu vanha hirsinen rakennus on valitettavasti purettu.

LKYT-arvio:

Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 101. Seitajärven kalakentän paikka nykyisellään. LKYT 2005.

Seitajärven museotie

Seitajärvelle johtaa tie, jonka numero on 19905. Se on 13,6 kilometrin pituinen pistotie. Seitajärven tie on ollut polkutie ennen nykyisen maantielain voimassaoloa. Nykyisessä maantielaissa kaikki tiet ovat maanteitä eikä se enää tunne polkutien käsitettä. Tie erkanelee Värriössä Sodankylän ja Savukosken välisestä tiestä, joka kulkee Hihnavaaran risteyksen kautta Savukoskelle ja toiseen suuntaan Tanhuan kautta Sodankylään.

Kuva 102. Näkymä Seitajärven museotiellä. Tiina Elo 2010.

Kuva 103. Seitajärven museotien vanhinta osaa. Tiina Elo 2010.

Seitajärven kylässä on viisi taloa, jotka kaikki ovat saman suvun omistuksessa. Kylässä ei tällä hetkellä ole pysyvää asutusta. Tien Värriöjärven puoleisessa päässä on kaksi pysyvästi asutettua taloutta. Tie on erittäin hyvässä kunnossa ja sen linjaus on luonteva harvaa puustoa kasvavassa metsässä. Tieltä avautuu muutamia laajempia näkymiä. Tien alkupäässä on komea maisemanäkymä Värriöjärven yli Metsä-Lapin luontoon. Tien varrella on jatkuvasti käytössä oleva poroerotuspaikka. Tiestä haarautuu muutamia metsäautoteitä.

Seitajärven tiestä tehtiin ensimmäinen aloite museotieksi vuonna 1999. Aloitteen yhteydessä tiellä suoritettiin katselmus vuonna 2000. Ilmeisesti silloin tehtiin myös selvitystyötä, mutta aloitteen käsittely jäi kesken. Uusi esitys tehtiin 6.4.2009. Aloitteen Seitajärven tien nimeämisestä museotieksi tekivät Savukosken kunta ja päätoimittaja, tietokirjailija Veikko Erkkilä.

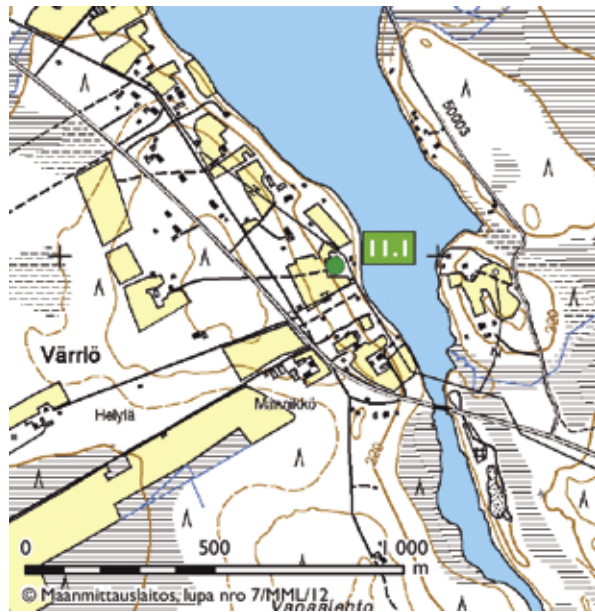
Museotienaloitteen johdosta auto- ja tiemuseo Mobilia teetti selvityksen Seitajärven entisen polkutien arvoista. Selvityksen teki Martti Piltz. Piltzin tekemän selvityksen keskeinen kysymys oli, onko polkutie yleensä Suomen tieliikenteen valtakunnallisen historian kannalta tärkeä ilmiö. Raportissa selvitetään polkutien käsitettä, sen asemaa Suomen valtakunnallisessa tieverkossa sekä sen museoarvoa. Kriteerit tiekohteiden arvoluokituksessa ovat: tietoarvo, tieliikennehistoriallinen arvo ja säilyneisyysarvo. Mobilian suorittaman tutkimuksen mukaan Seitajärven maantien arvoluokituksen pisteet ovat korkeimmat mahdolliset tieliikennehistoriallisesta arvosta ja säilyneisyydestä sekä toiseksi korkeimmat tietoarvosta.

Valtakunnallinen tienpidon perinnetoiminnan vastuuyksikkö Pirkanmaan Ely-keskus nimesi Seitajärven maantien museotieksi 16.11.2010. Liikenneviraston museokokoelmassa on tie- ja silta-kohteita eri puolilla maata yhteensä 57, joista 22 on museoteitä ja 35 museosiltoja. Ensimmäiset museo-

kohteet valittiin vuonna 1982. Seitajärven museotie on Lapin kuudes museotiekohte.

Värriön kylä

Esiteltävät kohteet

Kartta 17. Värriön kohteet

11.1 Paloranta

11.1 Paloranta

Avoin nurmikenttä Arajoen rannalla. Pihapiirissä on päärakennuksen lisäksi talli-/makasiini -rakennus, navetta ja sauna. Lisäksi pihapiirissä on kaksi latoa päärakennuksesta hieman etäämpänä koilliseen päin.

Päärakennus on suorakaiteen muotoinen harjakattoinen peräpohjalainen talo. Vesikatteena on

Kuva 104. Palorannan päärakennus on vuodelta 1946. LKYT 2005.

Kuva 105. Sauna on pihapiirin vanhin rakennus ja se on rakennettu vuonna 1945. LKYT 2005.

Kuva 106. Navetta on vuodelta 1952. LKYT 2005.

musta kolmiorimahuopa. Ulkoseinämaterialina on punainen hirsi, päätykolmiossa ja kuistissa on pystyrimaverhous. Rakennuksessa on ullakko ja 2 kuistia. Kuisteissa ja päädyissä on ns. kissanpenkit. Tilalla on asuttu vakituisesti vuoteen 1995 saakka, sen jälkeen rakennus on ollut kesäasuntona. Tilan rakennukset poltettiin jatkosodan aikana. Rakennuksista sauna on rakennettu vuonna 1945, päärakennuksen pirttiosa 1946 (pirtin laajennus 1950-luvun puolivälissä), navetta 1952, talli-/makasiini-rakennus 1946, vanhempi lato 1946 ja viljan kuivaamorakennus 1950-luvulla.

LKYT-arvio:

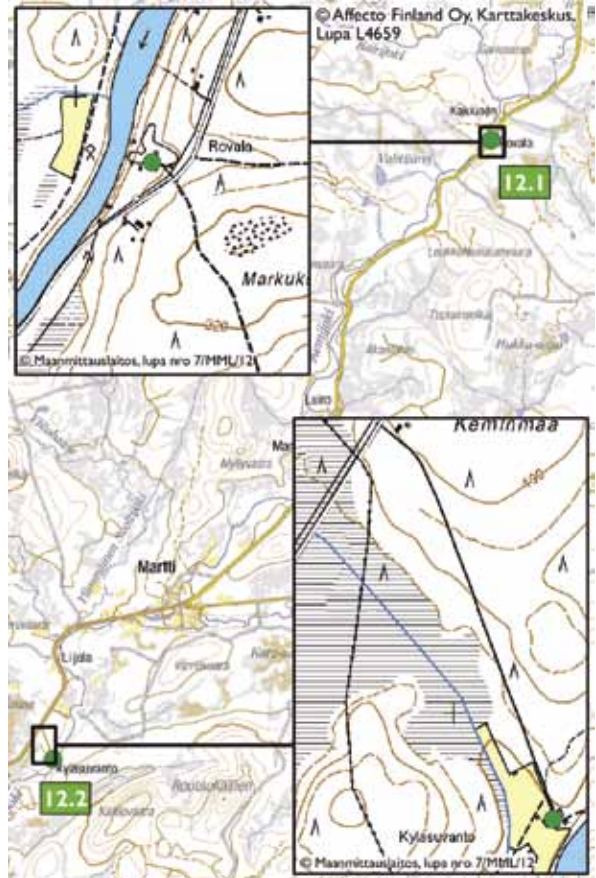
Jälleenrakennusajan kohde.

Jälleenrakennusajan ehjänä säilynyt pihapiiri.

Asuinrakennus suurikokoinen, 2-kuistinen.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Yksittäisiä pihapiirejä

Kartta 18. Yksittäiset pihapiirit A

12.1 Rovala

12.2 Kyläsuvanto

12.1 Rovala

Rovalan pihapiiri sijaitsee jokirannassa Kemijoen latvoilla. Pihapiiriin kuuluu päärakennus, joka on rakennettu vuonna 1950, pikkupirtti ja rantsauna vuodelta 1940, verkkovaja ja liiteri 1930-luvulta. Lisäksi pihapiiriin kuuluu kaksi latoa, jotka on rakennettu vuonna 1925.

Päärakennus on suorakaiteen mallinen harjakattoinen asuinrakennus, jonka vesikatteena on harmaa pelti. Ulkoseinämaterialina on luonnonvärisen hirsin, kuistissa on pystyrimaverhous. Rakennuksessa on 6- ja 9-ruutuiset ikkunat, sekä seitsemän kappaletta haukkaikkunoita. Rakennuksen kate on vaihdettu peltikatteeksi ja rakennuksen rungon tueksi on laitettu följärit.

Rovala oli aikoinaan savottajätkien yöpymispaikkana ja jatkosodan partisaanisodan aikana huoltotukikohtana. Vakituksessa asumiskäytössä kohde oli vuoteen 1995 saakka. Kohde on nykyään kesäasumiskäytössä.

Kuva 107. Rovalan tilan päärakennus on vuodelta 1950. LKYT 2005.

Kuva 108. Pikkupirtti on rakennettu vuonna 1940 välirauhan aikana. LKYT 2005.

Kuva 109. Rovalan pihapiiri avoimessa jokimaisemassa. LKYT 2005.

LKYT-arvio:

Sodalta säästyneitä rakennuksia.

Välirauhan aikana rakennettu vanhempi asuinrakennus ja uudempi jälleenrakennusajalta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 110. Kyläsuvannon päärakennus on vuodelta 1934. LKYT 2005.

Kemijoen rannalla sijaitseva pihapiiri, jossa on yhteensä kuusi rakennusta. Päärakennus on rakennettu vuonna 1934. Se on siirretty nykyiselle paikalle Kemijoen toiselta puolelta. Rakennus on lautavuorattu ja kuisti rakennettu vuonna 1952. Riihi ja talli (jotka ovat jäljellä puretusta vanhasta navetasta) ovat rakennettu päärakennuksen siirtämisen aikoihin noin vuonna 1935. Riihessä ei ole koskaan puitu. Riihen lautakatto on vaihdettu huopakattoon. Pihapiirissä on myös lautarakenteinen pyramidikattoinen pärekattoinen kesänavetta vuodelta 1960. Varsinainen navetta ja sauna on rakennettu vuonna 1960. Päärakennus on kesäaikaan asumiskäytössä. Tilan uudempi päärakennus sijaitsee noin 1 kilometri luoteeseen Korvatunturintien varrella, jonka kautta kuljetaan kohteen pihapiiriin. Pihapiirin ympärillä on isot peltoaukeat.

Päärakennus on harjakattoinen, hirsirunkoinen punainen pystyrimaverhoiltu asuinrakennus, jonka vesikatteenä on punainen huopa. Rakennuksessa ja kuistissa on useita erilaisia ikkunatyyppejä.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

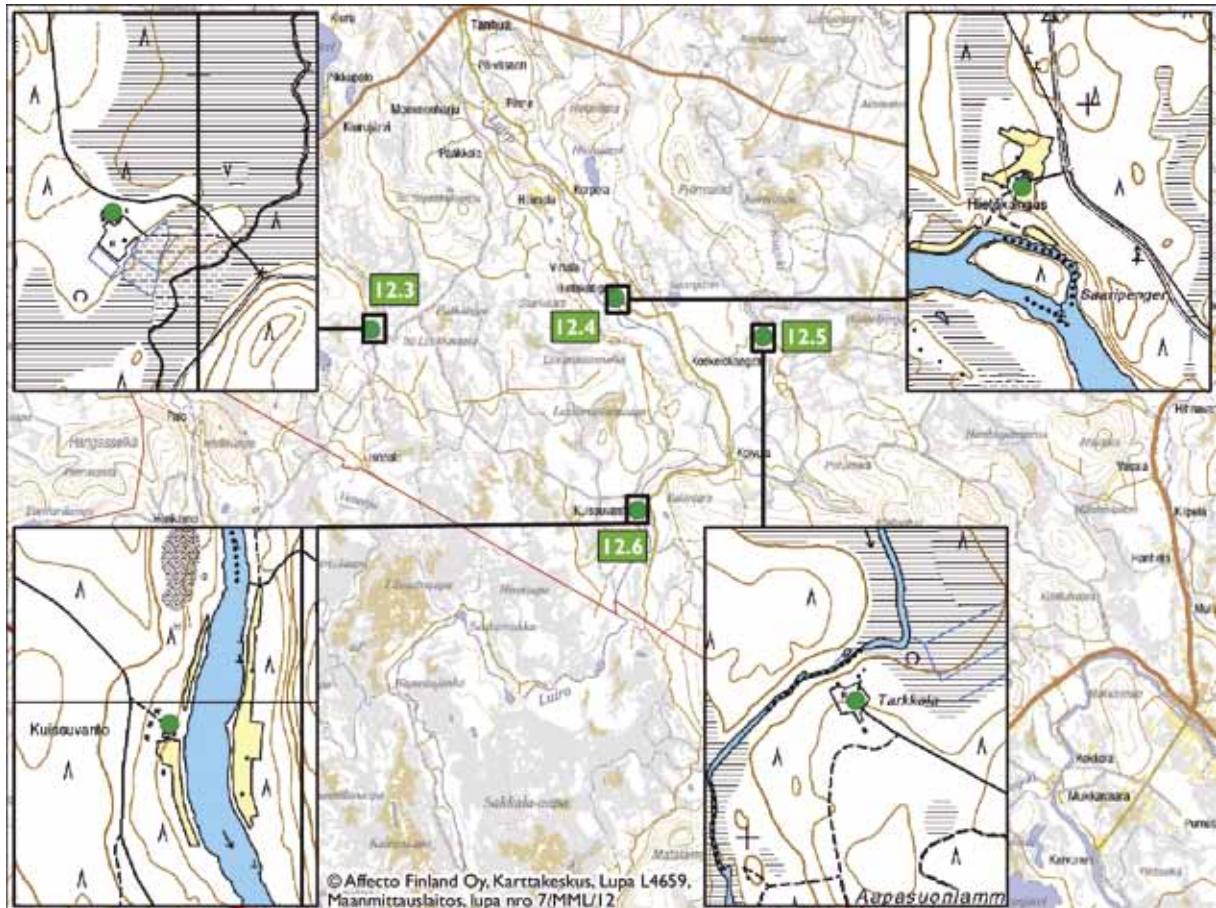
Pyramidikattoinen kesänavetta.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

12.3 Tammipirtti

Kuva 111. Yksi Savukosken harvoista säilyneistä pyramidikattoisista kesänavetoista. LKYT 2005.

Kartta 19. Yksittäiset pihapiirit B

- 12.4 Hietakangas
- 12.5 Tarkkala
- 12.6 Kuissuvanto

12.3 Tammipirtti

Pihapiiri sijaitsee avoimella nurmikentällä, jonka ympärillä on peltoa. Pihapiiriin kuuluu vanha ja uudempi päärakennus, navetta, talli, sauna ja lato. Tilan pohjoispuolella kulkee Uttuvaarantie, kaakkoispuolella Hietajoki ja lounaispuolella on Pikku Venejärvi.

Vanhempi päärakennus on harjakattoinen hirsirunkoinen betonisokkelilla oleva rakennus, jonka vesikatteena on harmaa pelti. Rakennuksessa on 6-ruutuisia pystykarmi- ja vaakakarmi-ikkunoita.

Uudempi asuinrakennus on harjakattoinen hirsirunkoinen luonnonkiviperustalla oleva rakennus, jossa on pystyrimaverhottu umpikuisti ja harmaa peltikate. Julkisivumateriaali on luonnonvärinen hirsi, kuistissa on pystyrimaverhous. Rakennuksessa on 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat.

Tilan historia alkaa vuodesta 1929, jolloin ensimmäiset asukkaat rakensivat tilalle kämpän ja hakivat paikkaa valtion asutustilaksi vuonna 1930 (merkittiin maarekisteriin 13.5.1937). Vanha pirtti rakennettiin vuosina 1931–1932 ja navetta, talli ja lato vuonna 1934. Nykyinen päärakennus on ra-

kennettu vuonna 1949. Tilalla on asuttu vakituisesti vuoteen 1961 asti. Tila siirtyi myöhemmin uusille omistajille, jotka remontoivat sen matkailukäyttöön vuonna 1984. Rakennukset olivat matkailukäytössä vuoteen 2005 saakka ja nykyään ne ovat omistajien vapaa-ajan käytössä.

LKYT-arvio:

Pihapiiri, jossa sodalta säästyneitä rakennuksia.

Sauna ja toinen asuinrakennuksista jälleenrakennusajalta.

Rakennushistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 112. Tammipirtin hienoa pihapiiriä. LKYT 2005.

Kuva 113. Uudempi päärakennus on rakennettu vuonna 1949. LKYT 2005.

Kuva 115. Hietakankaan komea päärakennus on vuodelta 1912. LKYT 2005.

Kuva 114. Vanha pirtti on rakennettu vuosina 1931–1932. LKYT 2005.

Kuva 116. Hietakankaan talousrakennuksia. LKYT 2005.

12.4 Hietakangas

Pihapiiri sijaitsee kauniilla ja avoimella peltokummulla Lurojoen törmällä. Koillispuolella on Kuisuvannontie, josta liittymä pihapiiriin. Pohjoispuolella on peltoaukea. Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navetta, aitta-/talli-rakennus, riihi, entinen savusauna ja uudempi sauna.

Päärakennus on hirsirunkoinen suorakaiteen mallinen harjakattoinen asuinrakennus, jonka vesikatteenä on harmaa peltikatto. Julkisivumateriaalina on luonnonvärinen hirsi. Ikkunat ovat 3-, 4- ja 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat.

Asuinrakennus on rakennettu vuonna 1912, navetta vuonna 1930, aitta/talli vuonna 1933, entinen savusauna, jota on käytetty myös lammassuojana, on rakennettu vuonna 1909 tai 1910. Riihi on mahdollisesti vuodelta 1938 (vuosiluku hirressä).

1970-luvulla valettiin rakennuksen ympärille betonisokkeli ilman tuuletusaukkoja ja lattian alle laitettiin villaeristeet. Tämän seurauksena alkupe räinän multapenkin tuuletus ei toiminut ja lahotajasieni tuli lattiarakenteisiin. Lattiarakenteet on sen jälkeen revitty auki. Päärakennuksessa oli alun perin pärekatto, joka on vaihdettu peltikattoon. Rakennukset ovat nykyään tyhjillään.

Pihapiiri muodostaa arvokkaan, hyvin säilyneen alkuperäisen kokonaisuuden.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Hieno yksittäinen erämaatila Lurojoen varressa.

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

12.5 Tarkkala

Aleksanteri Starck muutti 1800- ja 1900-lukujen taitteessa Sodankylän Sattasesta vielä tuolloin saman kunnan alueella sijaitsevalle paikalle Kuisjoen rannalle. Starck haki uudistilaa ensimmäisen kerran jo vuonna 1901, mutta useiden viivästysten takia uudistilakatselmus toimitettiin vasta vuonna 1904. Asia ei edennyt toivotulla tavalla ja Starck luopuikin hakemuksestaan ensin lankonsa pojan Jaakko Puljun hyväksi. Kun uudistilaa ei myönnetty Jaakolle hänen alaikäisyytensä takia, luopui Aleksanteri Starck tilasta Jaakon isän, Matti Puljun, hyväksi. Aleksanteri Starck ja Matti Pulju olivat langokset ja heillä oli vaimoinaan Kivelän sisarukset Kemijärveltä. Tilan perustuspäätöksen teki Oulun lääninhallitus helmikuussa vuonna 1908. Tilalla tehtiin uusi uudistilaselvitys vuonna 1913. Uudistilallinen kyseisen selvityksen aikaan oli Aatu Partanen, Aleksanteri Starckin iisalmelaislähtöinen vävy. Joidenkin tietojen mukaan Aatu

Kuva 117. Tarkkalan erämaatalo kuvattuna kesken restaurointihankkeen. LKYT 2005.

Kuva 118. Tarkkalan päärakennus takaa. LKYT 2005.

Partanen olisi ollut Tarkkalan nykyisen päärakennuksen varsinainen rakentaja.

Aleksanteri Starck kuoli 53-vuotiaana heinäkuussa 1917, jolloin vaimo Eriika jäi tilalle yksin lastensa ja vävynsä perheen kanssa. Eriika Starck asui Tarkkalaa lastensa ja vävynsä perheen kanssa 1920-luvun alkuun saakka, jolloin hän muutti Sodankylään. Tammikuussa 1921 tilalle muutti Juho Heikki Riikonen vaimonsa ja kymmenen lapsensa kanssa. Perheen 11. lapsi syntyi Savukoskella. Savukoskelle Juho Riikonen tuli Sodankylän kautta Kontiolahden tai Mikkelin seudulta. Juho Riikosen tiedetään saaneen räätälin opin, kenties Viipurissa. Savukoskella hän teki varsin korkeatasoisia räätälin töitä. Vasta vuonna 1941 Juho Riikonen osti Tarkkalan Suomen valtiolta perintötilaksi. Juho Riikosen kuoltua 1942 tilan perivät pojat Sulo, Viljami ja Salomo. Taloa piti Viljami vaimonsa Katrin kanssa aina 1950-luvulle, jolloin he muuttivat Värriölle ja perustivat sinne kaupan. Myös velipojat Salomo ja Sulo asuivat tilalla. Lopullisesti Sulo muutti tilalta pois 1980-luvulla.

Tila merkittiin maarekisteriin isojaon yhteydessä 9.10.1922. Siihen saakka se oli kruunun uudistalo. Tilasta lohkottiin valtiolle maaliskuussa 1967 osa, josta muodostettiin Kortehaara niminen tila. Myöhemmin tilasta myytiin suurin osa metsähallitukselle. Näin Tarkkalan tilan pinta-alaksi on jäänyt vain kaksi hehtaaria. Taloa pidettiin kesänviettopaikkana 1990-luvun alkuun saakka. Tuolloin talo oli vielä hyvässä kunnossa. 1990-luvun lopulla pihapiirissä alettiin tehdä ilkivaltaa ja pikkuhiljaa sieltä katosi kaikki käyttökelpoinen irtotavara ja paikkoja rikottiin.

Tarkkalassa on perinteiseen peräpohjalaiseen tapaan avoimeksi rakennettu pihapiiri, jossa navetta on sijoitettu päärakennusta vastapäätä. Tilalla on 1900-luvun alussa rakennettu asuinrakennus ja navetta, talon joenpuoleisella sivulla ovat savusauna, aitta ja verkkovaja. Tien puolella ovat riihi ja tarvekaluvaja, joka on saattanut olla vanha karjasuoja

latoineen. Haastattelutietojen mukaan 1940-luvulla tilalla oli kesänavetta. Kuisjoen rantapengermillä on havaittavissa tammirakennelman jäännöksiä. Päärakennuksen takana olevan pellon laidalla on ollut maakellari ja metsän rajassa väliaikainen hautauspaikka. Navetan edessä ollut vinttikaivo on täytetty.

Päärakennus samoin kuin kaikki muutkin rakennukset varastorakennuksen lato-osaa ja verkkovajaa lukuun ottamatta on tehty vuollusta hirsistä lamasalvostekniikalla. Rakennusten iästä kertoo sekin, että päätykolmiot on salvottu ylös asti, eivätkä hirsikerrat pääty tasakertavälikattoon, kuten seudun sodanjälkeiselle rakennuskannalle on tyypillistä. Rakennuksista ainakin savusauna on todennäköisesti siirretty paikalle jostain muualta. Päärakennusta lukuun ottamatta rakennukset olivat pahoin lahonneet; joistakin oli katto kokonaan romahtanut ja seinä oli tuettu pönkällä. Punamullalla maalattu sauna siirrettiin Tarkkalaan Kotaselästä kesällä 2004.

Tarkkalan tilaa restauroitiin vuosina 2004–2006 Savottaperinteen vaaliminen -projektissa ja sen jälkeen Lapin ympäristökeskuksen ja Savukosken työvoimatoimiston voimin. Savottaperinteen vaaliminen -projektiin osallistuivat mm. Savukosken kunta, Museovirasto, työvoimahallinto ja Euroopan sosiaalirahasto. Hankkeen virallisen päätymisen jälkeen vuosien 2007 ja 2008 töistä ovat vastanneet Lapin ympäristökeskus ja Savukosken työvoimatoimisto, ja Museovirasto on jatkanut restauroinnin valvontaa.

Restaurointiprojektin aikana päärakennus purettiin maajalkaan. Rakennuksen alimmainen hirsikerta uusittiin ja muutkin lahonneet hirret vaihdettiin samalla kun se koottiin uudelleen. Vesikatton aluslaudointu tehtiin ja räystäät uusittiin. Kattoon laitettiin huopakate. Ikkunat korjattiin ja asennettiin takaisin paikoilleen, karmit kitattiin ja maalattiin. Pirtin ja kamarin uuneja varten tehtiin tiilet osana koulutusta. Pirtti muurattiin syksyllä 2005. Uunit rapattiin seuraavana vuonna.

Kuva 119. Tarkkalan savusauna. LKYT 2005.

Kuva 120. Kotaseljästä siirretty sauna. LKYT 2005.

Myös sisätiloissa tehtiin kunnostusta. Lisäksi verkko-ovaja kunnostettiin ja savusauna purettiin ja entistettiin. Navetta purettiin ja kehikko nostettiin uudelleen tasakertaan. Navettaan laitettiin uusi pärekatto. Aitasta kengitettiin kaksi hirsikertaa uudelleen.

Tarkkalan tila suojeltiin rakennussuojelulailla vuonna 2008, joten Museovirasto seuraa jatkossakin kohdetta. Suojelussa otetaan huomioon myös ympäristö. Aluetta tulee käyttää ja hoitaa siten, että sen ominaispiirteet ja kulttuurihistoriallinen arvo säilyvät. Ominaispiirteisiin kuuluvat asumiseen, pientilan hoitoon ja luontaisiin elinkeinoihin sekä uittoon liittyvät rakennelmat ja niiden jäännökset sekä käytöstä seuranneet luonnonpiirteet.

Tarkkalan erämaatalon avajaisissa 12.7.2008 juhlittiin sekä korjaustöiden päättymistä että rakennuksen suojelua rakennussuojelulailla. Seuraavaksi odotetaan käyttö- ja hoitosuunnitelmaa, jossa käsitellään myös palo- ja turvallisuusnäkökohtia. Tarkkala on nykyään matkailukäytössä, sitä voi vuokrata yöpymiseen Tanhuassa sijaitsevan Beana Hostelin kautta.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Museoviraston ja ympäristökeskuksen kunnostama.

Rakennushistoriallisesti ja kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös maisemallista arvoa.

12.6 Kuissuvanto

Kuissuvannon hyvin säilynyt rakennusryhmä sijaitsee maisemallisesti kauniilla paikalla Luirojoen rannan jokitörmällä. Pihalla oli ensin lato ja riihi, jonka jälkeen Amanda ja Aaro Martin ostivat keskeneräisen päärakennuksen kehikon jostain Suopaojalta. Päärakennus valmistui vuonna 1916. Päärakennuksessa on kaksi kuistia. Pihapiiriin kuuluu lisäksi navetta vuodelta 1916, kesänavetta vuodelta 1939, aitta vuodelta 1930, liiteri 1920-/1930-luvulta ja sauna 1950-luvulta. Vanhempi sauna on siirretty toiselle puolen Luirojokea varastotiloiksi. Myös ennen vuotta 1916 rakennetut lato ja riihi ovat säilyneet.

Päärakennus on kaksikuistinen hirsirunkoinen harjakattoinen asuinrakennus, jossa on punainen lautavuoraus ja betonilla vahvistettu luonnonkivisokkeli. Rakennuksessa on vihreä peltikatto. Kuistissa on pystyrimaverhous ja T-karmi-ikkunat sekä erilaisia pysty- ja vaakakarmi-ikkunoita. Muualla rakennuksessa on uudemmat 2-ruutuiset pystykarmi-ikkunat. Julkisivulla on haukkaikkunat.

Tilalla on asuttu viimeksi 1991, jonka jälkeen se on ollut kesäpaikkana.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri, jossa sauna jälleenrakennusajalta.

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 121. Kuissuvannon päärakennus. LKYT 2005.

Kuva 122. Navettarakennus on vuodelta 1916. LKYT 2005.

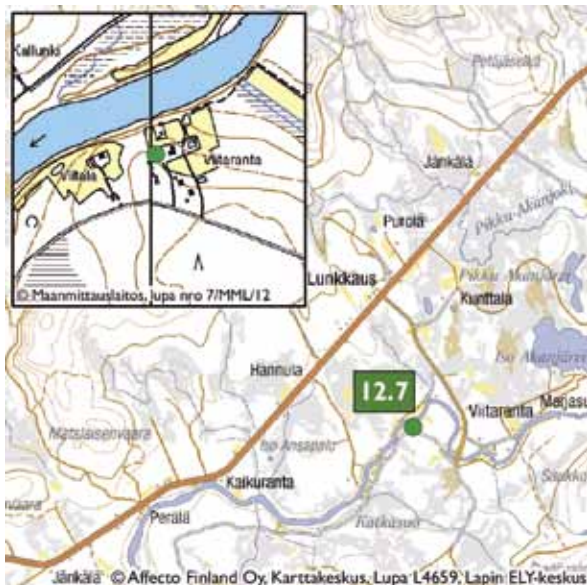
Kuva 123. Kuissuvannon aitta on vuodelta 1930. LKYT 2005.

Kuva 125. Viitarannan päärakennus on vuodelta 1928. LKYT 2005.

Kuva 124. Kuissuvanto sijaitsee kauniilla paikalla LUIROJOEN rannalla. LKYT 2005.

Kartta 20. Yksittäiset pihapiirit C

12.7 Viitaranta

12.7 Viitaranta

Pihapiiri sijaitsee rantatörmällä noin 100 metrin etäisyydellä Kemijoesta. Pihapiiriin kuuluu vuonna 1928 rakennettu päärakennus, 1920-luvulla rakennetut aitta ja sauna sekä lukuisia uudempia rakennuksia.

Päärakennus on hirsirunkoinen harjakattoinen asuinrakennus, jossa on umpikuisti ja luonnonkiviperustus. Vesikatteena on ruskea aaltopelti. Ikkunat ovat kuusiruutuiset pystykarmi-ikkunat, lisäksi rakennuksessa on yhdet neli- ja kolmiruutuiset ikkunat.

Alun perin päärakennuksen katteena on ollut pärekatto, myöhemmin huopakate ja nykyään peltikatto. Rakennus on peruskorjattu matkailukäyttöön vuonna 1988, jolloin sisätiloja on muutettu.

Aitta on siirretty jokirannasta nykyiselle paikalle. Kohde on nykyään matkailukäytössä.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt 1920-luvun pihapiiri.

Päärakennusta uudistettu.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Teemakohteet

Kirkollinen rakentaminen

Savukosken seurakunta perustettiin vuonna 1916 Sodankylästä erottamalla. 1930-luvun alussa Savukosken ja Pelkosenniemen pienet ja vähäväkiset seurakunnat liitettiin vapaaehtoisesti yhdeksi seurakunnaksi, jonka nimeksi tuli Pelkosenniemen seurakunta. 1950-luvulta lähtien Savukoski on muodostanut Savukosken rajaseutupiirin. Rajaseutupiirillä tarkoitetaan Itä- ja Pohjoissuomen laajoissa ja harvaanasutuissa seurakunnissa toteutettua järjestelmää, jossa Suomen evankelisluterilainen kirkko on palkannut rajaseutupiireihin rajaseutupapin ja rajaseutuisaren.

Esiteltävät kohteet

Kartta 21. Kirkolliset kohteet.

13.1 Rajaseutukirkko

13.1 Rajaseutukirkko

Savukosken rajaseutukirkko valmistui vuonna 1956. Kirkon suunnitteli arkkitehti Paavo Riihimäki ja se rakennettiin rakennusmestari Lauri Saarisen valvomana. Alkuperäiseen rakennukseen kuuluivat vain kirkko ja pappila. Vuonna 1958 kirkon yhteyteen rakennettiin rakennusmestari S.H. Kärkkäisen suunnittelema erillinen tapuli. Kirkkorakennukseen tehtiin laajennus vuonna 1986 (seurakuntasali), jonka suunnittelijana toimi Pentti Aho. Remontin yhteydessä kirkkoon tuli Urpo Kärrin taideteos "Ristintie". Pappila muutettiin vuokratiloiksi vuonna 1993.

Kirkko on malliltaan puinen pitkäkirkko, jossa on tiilikatettu aumakatto. Pappilaosan aumakatto on tiilikatettu ja seurakuntasalin osa on punaisin profiilipellein katettu harjakatto. Rakennus on ulkoseinämaterialiltaan ruskeaa vaakaponttilautaa. Pappilan päässä on veranta.

Urut hankittiin vuosina 1974–1976 "operaatio Riecko" keräysvaroin.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan lopun kohde. Laajennettu myöhemmin. Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 126. Savukosken rajaseutukirkko. LKYT 2005.

Kuva 127. Kirkossa on erillinen tapuli. LKYT 2005.

Kuva 128. Kirkon sisätiloja. LKYT 2005.

Ristin tie

Savukosken rajaseutukirkolla on Upi Kärrin suunnittelema ja toteuttama tilateos nimeltään "Ristin tie". Ristin tie syntyi Savukosken maantieteellisen sijainnin sekä alueelle nousseiden rakennusten herättämistä mielikuvista.

Ristin tien alku on kaksi toisiinsa nojaavaa Lokan liusketta, joiden pinnassa on kolme mustaa ristiä yhdistettynä vaakapalkilla. Liuskekivillä päällystetty polku mutkittellee eteenpäin. Rajaseutukirkon ulkoseinällä on reliefi, jossa on luonnolliseen kokoon kuvattuna miehiä, naisia, poikia ja tyttöjä. Viereisen seurakuntasalin seinällä heitä

Kuva 129. Taiteilija Urpo Kärrin reliefi on osa Ristin tie-teosta. LKYT 2005.

vastassa on myös joukko ihmisiä, miehiä, naisia ja vanhuksia. Ryhmät laulavat vuorovirttä. Menneet, olevat ja tulevat sukupolvet veisaavat vuorotellen, johdattaen kulkijaa rakennuksen välistä kohti sisätilaa.

Eteisaulasta tie kulkee salin seinänviertä pitkin salin perälle, jonka seinässä kivirakka vuorottelee honkalaudoituksen kanssa. Tie päättyy rakasta nouseviin kirkkaihin lasiristeihin. Niiden läpi loistaa keskiyönaurion valo ja luo salin lattiaan kirkkaita varjoja. Ulkona huojuvat suuret puut elävöittävät valojen ja varjojen leikkiä salissa. Tila kuvaa ihmisen elämän rajoittuneisuutta, eräänlaista hämärää, seinien rajoittamaa huonetta, johon ristin muodostamat valoisat varjot antavat aavistuksen tuon puoleisesta kirkkaudesta.

Nemethin hautamuistomerkki

Savukosken hautausmaa on perustettu Kaleb Savukosken (Sau-Herran) aloitteesta kesällä 1917. Alue erotettiin hänen maistaan ja ensimmäinen vainaja, joka hautausmaalle haudattiin oli itävaltalainen sotilas Joseph Nemeth. Hän kuoli nälkään marraskuussa 1916 Savukosken erämaassa Kolsakosken kämpälle pakomatallaan Ruotsiin Venäjältä sotavankeudesta.

Sau-Herran talo Herrala oli toiminut I maailmansodan aikana merkittävänä etappipaikkana saksalaisten ja itävalta-unkarilaisten sotavankien pakoreitillä Ruotsiin. Myös Joseph Nemeth oli autettu Sau-Herran toimesta jatkamaan matkaa kohti vanhaa poroaitaa, joka johti länteen Alakurtin eteläpuolelta Kutsjokilaaksosta poikki Sallan, Savukosken ja Sompion kairojen läpi aina Ounasjokeen asti Kittilän ja Muonion rajalle.

Kuva 130. Joseph Nemethin hautamuistomerkki Savukosken hautausmaalla. LKYT 2005.

Kuva 132. Muistomerkkin evakkomatalla menehtyneille paikkakuntalaisille on suunnitellut rajaseutupastori Veikko Lindberg ja se on paljastettu vuonna 1992. LKYT 2005.

Sankaripatsas ja evakkomatalla kuolleiden savukoskelaisten muistomerkki sijaitsivat hautausmaalla. Sankaripatsaan on suunnitellut professori Ensio Seppänen ja se on paljastettu vuonna 1962. Patsaan lähellä lepää 58 talvi- ja jatkosodan sankarivainajaa.

Kuva 131. Savukosken hautausmaalla sijaitseva sankaripatsas. Tiina Elo 2010.

Koulurakentaminen

Sodankylän kuntakokous käsitteli Keminkylän koulun perustamista ensimmäisen kerran jo 1897 eli ennen piirijakoasetuksen antamista. Kun kunta jaettiin piirijakoasetuksen mukaisesti koulupiireihin, oli Keminkylä yksi yhdeksästä piiristä, joissa vain Kirkonkylässä oli jo toimiva kansakoulu. Keminkylä pääsi aloittamaan kouluttomista piireistä ensimmäisenä 1902.

Kun Savukoski ja Pelkosenniemi yhdistettiin vuoden 1931 alusta samaksi seurakunnaksi, opetti katekeetta niissä kylissä, missä ei ollut vielä kansakoulua. Vuodesta 1936 syyskuun 1944 katekeetta työskenteli kokonaan Savukosken puolella. Luonnollinen syy tähän oli siinä, että ennen sotia oli Pelkosenniemellä avattu jo kuusi kansakoulua, kun niitä Savukoskella oli vasta neljä. Lisäksi 1930-luvun lopulla Savukosken kaikki kansakoulut olivat vielä supistettuja, kun Pelkosenniemellä oli jo kolme 36-viikkoista alakansakoulua. Savukosken pinta-alakin oli ja on lähes nelinkertainen Pelkosenniemen verrattuna. Sodan jälkeen opetusta vielä annettiin molempien kuntien alueilla, kunnes uusien kansakoulujen perustamisen jälkeen ei enää katekeetan palveluja tarvittu. Virka lakkautettiin 1.8.1949 alkaen.

Vasta perustetussa Savukosken kunnassa ruvettiin koululaitosta kasvattamaan ripeästi. Kunnassa vaikutti vuosisadan alkupuolella koko maakunnan mahtimies Kaleb Savukoski, Sau-Herra, Savukosken ensimmäinen ylioppilas, viljellen perintötilaansa. Hänen toimintansa tuloksena olivat kunta ja seurakunta itsenäistyneet, alueen ensimmäinen koulu perustettu ja Pelkosenniemen—Savukosken maantie rakennettu. Savukosken toinen, Martinkylän kansakoulu aloitti työnsä vuonna 1923 Martissa, ja vuodesta 1931 koulu tunnettiin-

kin pelkästään Martin kouluna. Vuonna 1993 Martin koulun viralliseksi nimeksi tuli Korvatunturin koulu. Martin koulurakennusta varten kunta tilasi piirustukset Kansakoulujen Piirustustoimistolta. Savukoskella ei oppivelvollisuuden täytäntöönpanossa kovin kauan viivytelty, sillä 1920-luvulla käynnistyivät vielä Kuoskun koulu 1926 ja Nousun koulu 1928. Kaikki neljä koulua olivat supistettuja kouluja sotaan saakka. Kirkonkylän koulu sai toisen opettajan vuonna 1940 ja Martin koulu 1942.

Sodan jälkeen kesällä 1945 asukkaat palasivat evakosta Savukoskellekin aloittamaan elämää rauroiden keskellä. Entiset koulut rakennettiin, ja jo 1946 päätettiin kolmen uuden koulun perustamisesta. Lunkkauksen koulu ehti alkamaan 1946, Tanhua ja Värriö kahta vuotta myöhemmin 1948. Kun Lunkkauksesta ei löytynyt vuokratiloja tarvittavaa toista opettajaa ja hänen luokkansa varten, jaettiin piiri vielä kahtia ja avattiin Viitarannan koulu 1950. Näin oli Savukoskella oppivelvollisuuslain edellyttämä kouluverkosto rakennettu ja valmis palvelemaan kaikkia kuntalaisia.

Savukoskellakin rupesivat kyläkoulujen oppilasmäärät vähentymään 1960-luvun alussa. Kansalaiskoulu vei varsinaisista kansakouluista 1959 seitsemännen luokan, ja keskikouluun, aluksi vuodesta 1956 Pelkosenniemen, sitten 1965 omaan, alkoi siirtyä entistä suurempi osa viidennen ja kuudennen luokan oppilaita. Kylien asukasmäärään ei enää kasvanut, vaan päinvastoin alkaneen muuttoliikkeen vaikutuksesta 1960-luvun lopulla kunnan asukasmäärä rupesi laskemaan ja syntyvyys pieneni. Kyläkoulujen lakkautukset olivat edessä.

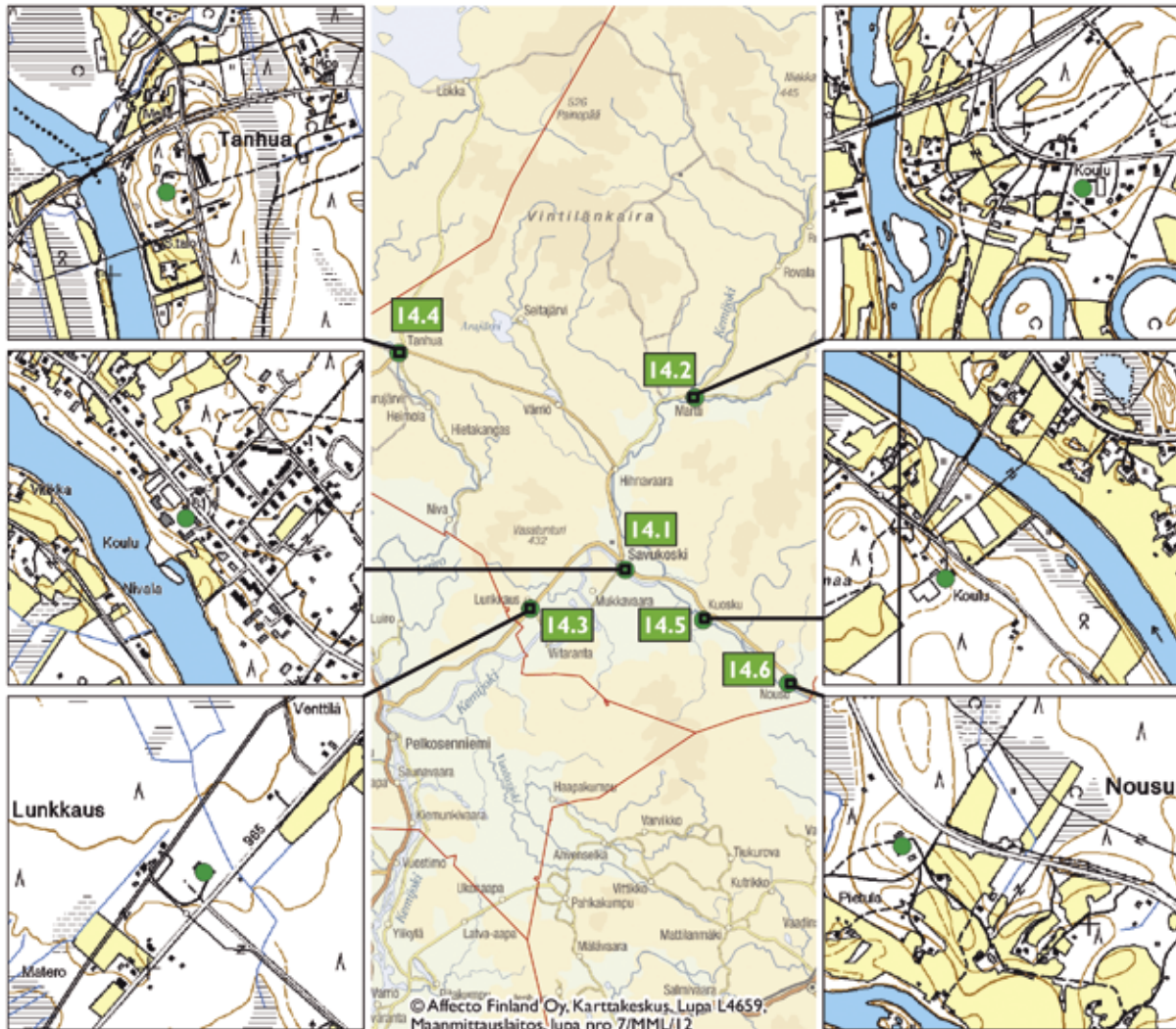
Viitarannan koulu lakkautettiin ensimmäisenä vuonna 1962 johtokunnan ja kyläläisten lujasta vastustuksesta huolimatta. Koulu ei ollut vielä saanut omia tilojakaan. Näin turvattiin Lunkkauksen koulun kaksiohittajaisuus. Lunkkauksen koulun mahdollisesta lakkautuksesta puhuttiin Savukoskella jo 1970-luvulla. Kauan kylä ja koulu kuitenkin sinnittelivät. Koulu lakkasi vasta 1993, jolloin Lapin läänissä lakkautettiin 19 ala-asteen koulua. Nousun koulu lakkasi jo vuonna 1965. Värriöllä omaa koulua puuhattiin pitkään ja hartaasti. Syksyllä 1948 avattuun kouluun ilmoitautui 22 lasta. Kylän lähitienoille suunniteltiin kahtakin uutta asutusaluetta, ja kunta ajoi myös maantien rakentamista, mikä tapahtui vasta 1960-luvun lopulla. Kun kaikki viittasi siihen, että oppilaita tulee koulussa riittämään, ruvettiin puuhaamaan koulutalon saantia, sillä vuokrahuoneissahan tämäkin koulu normaaliin tapaan oli aloittanut. Rakennushanke kyllä hyväksyttiin kunnassa, mutta aina tuli kii-reellisempää rakennettavaa, eikä Värriön vuoroa

tullut. Kansakoululautakunta jopa harkitsi 1950-luvun lopussa koulun lakkauttamista, kun oppilasmäärä oli laskenut. Kun uutta väkeä ei seudulle enää muuttanut ja tulevien vuosien oppilasmäärät näyttivät pieniltä, kouluhallitus ei voinut hyväksyä kunnan esittämiä koulun rakennussuunnitelmia. Värriöltäkin rupesi 1960-luvun puolivälissä muuttamaan entistä väkeä Ruotsiin ja Etelä-Suomeen. Kunnanvaltuusto päätti lakkauttaa koulun syksystä 1968 alkaen, ja näin myös tapahtui. Värriöön jäänyt väki hautasi parikymmenvuotisen toiveensa omasta pysyvästä kyläkoulusta ja koulutalosta.

Keskikoulu

Kun Pelkosenniemen kokeilukeskikoulu sai perustamisluvan 1956, ehtona oli, että myös Savukoskelta pyrkivät oppilaat oli tasavertaisina otettava kouluun. Savukoskelta tuli oppilaita Pelkosenniemen keskikouluun aina siihen saakka, kun Savukoski sai oman kunnallisen keskikoulunsa 1966. Oppilaiden enemmistö oli luonnollisesti yhteisessä koulussa ollut aina Pelkosenniemeltä. Joutuivathan Savukoskelta kotoisin olevat oppilaat asumaan oppilasasuntolassa, kun suuri osa pelkosenniemeläisiä sai käydä keskikoulua kotonaan asuen. Oppikoulunkäynti kasvoi Savukoskella oman koulun saamisen jälkeen. Savukoskellakin kansalaiskoulu ja kunnallinen keskikoulu yhdistyivät peruskoulun yläasteeksi vuonna 1972. Vuonna 1993 myös yläasteen koululle annettiin nimeksi Korvatunturin yläaste.

Esiteltävät kohteet

Kartta 22. Koulukohteet.

- 14.1 Kirkonkylän koulukokonaisuus
- 14.2 Martin koulu
- 14.3 Lunkkauksen koulu
- 14.4 Tanhuan koulu
- 14.5 Kuoskun koulu
- 14.6 Nousun koulu

14.1 Kirkonkylän koulukokonaisuus

Koulurakennuskokonaisuus, johon kuuluu vuonna 1959 rakennetut koulu- ja asuntolarakennukset sekä vuonna 1969 valmistunut keskikoulurakennus, joka on nykyään yläasteen ja lukion käytössä. Kirjasto- ja liikuntasalin tila on valmistunut vuonna 1985.

Vuonna 1959 valmistunut koulurakennus on pulpettikattoinen betonirunkoinen rakennus peltikatteella. Pintamateriaalina on rappaus, osittain mineriittilevy. Rakennusta on remontoitu vuosina 1978 ja 1980. Koulun juhlasali muutettiin auditorioksi vuonna 1987.

Entinen asuntolarakennus on betonirunkoinen, harjakattoinen rapattu rakennus peltikatteella. Rakennus on remontoitu vuonna 1988, jolloin entiset asuntolatilat muutettiin koulu- ja ruokasalitiloiksi.

Yläaste- ja lukiorakennus on punatiilinen ja tasakattoinen rakennus, johon tehtiin täysremontti lukuvuonna 1990–1991.

LKYT-arvot:

Vuodelta 1959 peräisin oleva koulu, joka edelleen käytössä.

Kuva 133. Vasemmalla ala-aste ja oikealla entinen asuntola. LKYT 2005.

Kuva 137. Martin koulu. LKYT 2005.

Kuva 134. Ala-aste. LKYT 2005.

Kuva 135. Entinen asuntola, nykyisin koulu- ja ruokasalitala. LKYT 2005.

Kuva 136. Samassa pihapiirissä sijaitsevat myös kirjasto-liikuntasali ja yläaste-lukio -rakennus. LKYT 2005.

14.2 Martin koulu

Martin koulu perustettiin vuonna 1923 supistettuna kansakouluna (1-opettajaisena). Sotien jälkeen koulu toimi kaksioptajaisena. Nykyinen koulu ja talousrakennus on rakennettu vuonna 1950. Koululle saatiin kaasupalot 1959. Koulun ensimmäinen peruskorjaus tehtiin vuonna 1965.

Lämpökeskus (talonmiehen asunto ja sauna) on rakennettu vuonna 1966. Vuodesta 1966 lähtien rakennuksiin saatiin sähkö aggregaatista, vuodesta 1967 alkaen sähköverkostosta.

Koulun nimi muutettiin Martin ala-asteeksi vuonna 1972 (peruskoulu-uudistus 1.8.1972). Toinen peruskorjaus koulurakennukseen tehtiin vuonna 1993, jolloin myös koulun nimi muutettiin Korvatunturin ala-asteeksi. Koulu lakkautettiin keväällä 2002.

Koulurakennuksessa on ollut myös opettajien asunto ja keittola. Lämpökeskuksessa on ollut talonmiehen asunto. Rakennukset myytiin uusille omistajille vuonna 2004, jolloin rakennukset remontoitiin matkailukäyttöön ja pihalle rakennettiin iso kotarakennus. Koulun yläkerrassa toimii edelleen kirjasto ja nettitupa.

Koulurakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen, vesikatteena on punainen huopa. Koulun alakerta on hirsirunkoinen, yläkerta ranakorakenteinen. Rakennuksen alaosa on vuorattu keltaisella lomalaudoituksella ja yläosa pystyrimoituksella. Rakennuksen julkisivulla on frontti, julkisivulla ja takaosalla on följärit. Kaakkoisosan sisäänkäynnissä on ulkoneva kuisti.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan kohde.

Koulu, joka uusiokäytössä.

Kuva 138. Lunkkauksen koulu. LKYT 2005.

14.3 Lunkkauksen koulu

Lunkkauksen koulupiiri perustettiin vuonna 1946. Kohteesta erotettiin vuonna 1950 Viitarannan koulupiiri omaksi koulupiirikseen. Lunkkauksen koulu ja talousrakennus valmistuivat vuonna 1953. Koulu sai kaasupalot vuonna 1959 ja sähköt 1964. Koulun nimi muutettiin Lunkkauksen ala-asteeksi vuonna 1972. Koulu toimi 2-opettajaisena kouluna ja se lakkautettiin vuonna 1993.

Koulurakennuksessa on ollut kahden opettajan asunnot ja keittäjän yksiö. Nykyään rakennuksessa on kolme vuokrattua asuinhuoneistoa. Kohteen omistaa nykyään Lunkkauksen Erä ry. Rakennus toimii lisäksi kyläläisten ja edellä mainitun metsäystisseuran yhdistyksen jäsenten kokoontumistilana.

Koulurakennus on suorakaiteen muotoinen, harjakattoinen rankorakenteinen rakennus, jonka vesikatteena on punainen tiili. Ulkoseinäateriaalina on keltainen lomalaudoitus. Rakennuksen kellarikerroksessa puuvarasto, sauna ja sosiaalityilat.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan kohde.

Koulu, joka uusiokäytössä.

14.4 Tanhuan koulu

Tanhuan koulupiiri aloitti toimintansa vuonna 1948 kaksiolettajaisena kansakouluna. Koulu ja asuntola on rakennettu vuosina 1951 ja talousrakennus vuonna 1970. Katuvalot koulu sai vuonna 1959. Sähköt tuotti aggregaatti vuodesta 1970 vuoteen 1977 saakka, jolloin kohde liitettiin yleiseen sähköverkkoon. Kohdetta on remontoitu vuosina 1970 ja 1991. Tanhuan ala-asteeksi koulu muuttui vuonna 1972 ja se lakkautettiin vuoden 2004 keväällä. Syyskuun alusta 2004 lähtien koululla on toiminut Beana-Hostel niminen matkailuyritys ja huskyfarmi.

Koulurakennus on L-muotoinen ja harjakattoinen. Rakennuksessa on hirsirunko ja lapekatokset. Vesikatteena on punainen pelti ja ulkoseinäateriaalina keltainen lomalaudoitus.

Kuva 139. Tanhuan koulu. LKYT 2005.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan kohde.

Koulu, joka uusiokäytössä.

Asuntolakoulu.

14.5 Kuoskun koulu

Kuoskun koulu perustettiin vuonna 1924 1-opettajaisena supistettuna kansakouluna. Sotien jälkeen koulu toimi kaksiolettajaisena. Nykyinen koulu, talousrakennus ja sauna rakennettiin vuonna 1953. Sähköt saatiin 1960-luvun alussa. Koulurakennuksessa oli myös opettajan asunnotilat ja myöhemmin talonmiehen asunto.

Nousun koulu lopetettiin vuonna 1965 ja se yhdistettiin Kuoskun koulun kanssa, jolloin muodostui Tenniön koulupiiri. Koulu muuttui Tenniön ala-asteeksi peruskoulu-uudistuksen yhteydessä 1.8.1992. Päiväkoti rakennettiin pihapiiriin vuonna 1991. Koulurakennukseen tehtiin peruskorjaukset vuosina 1966 ja 1992. Koulu lakkautettiin vuoden 2004 keväällä. Koulutiloissa oleva kirjasto lakkautettiin 1.1.2005. Koulurakennus oli tyhjiällä vuoden 2005 alusta. Nykyään Kuoskun koulun omistaa Korvatunturin Marja Oy ja se on marjanpoimijoiden käytössä kesällä ja syksyllä.

Koulurakennus on L-muotoinen ja harjakattoinen. Rakennuksessa on hirsirunko. Vesikatteena on musta palahuopa ja ulkoseinäateriaalina keltainen pystyrimaverhaus.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan kohde.

Koulu, joka nykyään uusiokäytössä.

Osa Kuoskun kyläkokonaisuutta.

Kuoskun kylä VAMK-kohde.

Kuva 140. Kuoskun koulu on rakennettu vuonna 1953. LKYT 2005.

Kuva 141. Nousun koulu on rakennettu vuonna 1953. LKYT 2005.

14.6 Nousun koulu

Nousun koulu perustettiin vuonna 1928 supistettuna (1. opettajaisena kouluna) ja se toimi kaksio-pettajaisena sotien jälkeen vuoden 1958 kevääseen saakka. Yksio-pettajaisena kouluna se toimi jälleen vuodet 1958–1965. Koulurakennus rakennettiin vuonna 1953.

Koulurakennus on suorakaiteen muotoinen ja harjakattoinen. Rakennuksessa on hirsirunko. Vesikatteena on ruskea pelti ja ulkoseinämateriaalina punainen pystyrimaverhous.

Päätös Kuoskun ja Nousun koulupiirien yhdistämisestä yhdeksi Tenniön koulupiiriksi tehtiin vuonna 1963 ja se johti Nousun koulun lakkautamiseen vuonna 1965. Sen jälkeen koulurakennus on ollut kyläläisten kokoontumispaikkana ja kerhotilana. Koulun omistaa Savukosken kunta.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan kohde. Uudistettu jonkin verran.

Koulu, joka uusiokäytössä.

Osa Nousun kyläkokonaisuutta.

Kuva 142. Yksi Nousun koulun muuratuista takoista. LKYT 2005.

Seurantalot

1800-luvun loppupuolella erilaisten uusien yhteisöjen sekä poliittisten ja sivistyksellisten aatteiden heräämisen myötä syntyi uusi rakennustyyppi: seuratalo. Merkittävimmät rakentajayhteisöt olivat vapaapalokunnat, raittiusyhdistykset, nuorisoseurat, työväenyhdistykset, maamiesseurat, urheiluseurat ja suojeluskunnat. 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä oli seurantalojen rakentaminen Suomessa vilkkaimmillaan, näin myös Lapissa. Silloin pystytettiin sekä uusia kokoontumis- ja kulttuuritiloja että muokattiin uuteen käyttötarkoitukseen jo olemassa olevia rakennuksia. Useimmiten talot rakennettiin talkoovoimin. Seurantalot sijaitsivat usein keskeisellä paikalla kylässä tai taajamassa kuten muutkin paikkakunnan arvot rakennukset. Kirkot, pappilat, koulut ja usein myös seurantalot pyrittiin sijoittamaan maiseman tarjoamiin arvokkaiksi koettuihin solmukohtiin. Usein ne rakennettiin maisemaa hallitseville mäki-paikoille, jotka samalla edustivat perinteisiä hyviä rakennusten sijoituspaikkoja. Jotkut seurantaloista ovat alun perin muuhun tarkoitukseen tehtyjä rakennuksia, kuten entisiä kouluja tai tilojen päärakennuksia. Seuratalo saatettiin tehdä myös vanhan asuinrakennuksen tai riihen hirsistä tai vain siirtämällä vanha rakennus toiseen paikkaan.

Varhaisimmat seurantalot ovat yleensä pohjakaavaltaan yksinkertaisia suorakaiteen muotoisia rakennuksia. Keskellä on sali, toisessa päässä näyttämö ja toisessa eteinen vaatesäilöineen sekä usein myös puffetti eli ravintola keittiöineen. Seurantaloon päätila on yleensä juhlasali. Se pyrittiin tekemään ilmavaksi ja valoisaksi. Vähintään yhdellä salin seinällä oli isot ikkunat. Saleista tehtiin korkeita rakentamalla taitekatto, jonka sivulapheet myötäilivät vesikattoa. Myös jonkinlainen näyttämötila löytyy useimmista seurantaloista. Näyttämölle hankittiin erilaisia maisema- tai sisätilakulisveja. Samat metsä- tai tupakulissit nähtiin yleensä niin näytelmäesitysten kuin iltamien päätteeksi soittavan orkesterinkin taustalla. Puhvetti ja keittiö oli miltei kaikissa seurantaloissa. Ravintola oli tärkeä tila, mutta yleensä vaatimattomammin sisustettu ja matalampi kuin sali. Seurantaloihin kuului oleellisesti eteisen yhteydessä ollut vaatesäilö eli narikka. Seurantaloille tyypillinen lippuluukku toimi tavaltaan porttina seurantaloon ja ulkopuolisen maailman välillä, ja sen muotoiluun kiinnitettiin usein erityistä huomiota.

Uusia seurantaloja ei nykyään juuri rakenneta, mutta niitä syntyy kun muussa käytössä olleita rakennuksia otetaan esimerkiksi kyläyhdistysten käyttöön ns. kylätaloiksi. Useimmiten kylätalok-

si päätty lakkautettu koulu. Valtiovalta ryhtyi myöntämään avustuksia seurantaloiden korjaus- toimintaan vuonna 1978, ja vuodesta 2004 niiden jakamisesta on vastannut Suomen Kotiseutuliitto. Korjausavustuksilla on tarkoitus säilyttää, ylläpitää ja parantaa seurantaloiden kulttuurihistoriallista arvoa, rakennusteknistä kuntoa ja toimivuutta.

Tyypillisesti seurantalo on omistajayhdistyksen- sä toiminnan tukikohta, mutta monet talot ovat kokoontumistiloja ja tapahtumien paikkoja myös muille lähialueensa yhdistyksille. Niissä kokoontu- vat esimerkiksi urheiluseurat, poliittiset yhdistyk- set, marittayhdistykset, seurakunnat, ammattiliitot, eläkeläisyhdistykset, tiekunnat, uskonnolliset jär- jestöt ja erilaiset kulttuuri-, liikunta- ja harraste- kerhot. Monessa kylässä seurantalot ovat edelleen tärkeitä kokoontumispaikkoja ja juhlatiloja.

Esiteltävät kohteet

Kartta 23. Seurantalot.

15.1 Tanhuan Messula

15.1 Tanhuan Messula

Tanhuan kylätalo sai alkunsa ajatuksesta, että tar- vitaan yhteinen kokoontumistila keskeiselle pai- kalle. Hanke alkoi vuonna 1993 pohjapiirustuksien suunnittelulla ja niiden valmistuttua alkoi puiden kaataminen ja parkkaus. Messulan tontti ostettiin uittoyhdistykseltä. Paikka on historiallinen, sillä ensimmäisten tanhualaisten uskotaan asuneen pai- kalla 1700–1800-lukujen vaihteessa. Hirret taloon sorvattiin paikan päällä ja taloa rakennettiin sitä mukaa kun hirsii valmistui. Tanhualaisten voi- mannäyttöön tarvittiin yhteensä 9700 talkootuntia

Kuva 143. Tanhuan Messula. Tiina Elo 2010.

ja 550 konetyötuntia. Rakennushirttä tarvittiin 3250 metriä. Talo valmistui vuonna 1995. Siitä lähtien Messula on ollut aktiivisessa käytössä.

Kylätalo käsittää suuren salin näyttämöineen, ti- lavan aulan, nykyaikaisen keittiön ja yläkerrassa si- jaitsevan kokoustilan. Messulan omistaa Tanhuan kyläseura ry ja Metsästysseura Erähukat ry puolik- si. Seurat pitävät taloa yllä yhteisellä toiminnalla. Monien tapahtumien tuotto käytetään Messulan ylläpitoon.

Metsästysseurat

Perinteisten nuoriso- ja maamiesseurojen toiminta on hiljentynyt useimmissa kylissä. Joissain kylissä on edelleen kyläyhdistystoimintaa, mutta kaikkein aktiivisinta toimintaa monin paikoin on nykyisin metsästysseuroilla. Metsästys on monipuolinen harrastus ja se yhdistää monia yhteiskunnan toimi- joita ammattiin, ikään ja sukupuoleen katsomatta.

Metsästyksellä on pitkä perinne Lapissa, niin myös Savukoskella. Erilaisia metsästyksen liit- tyviä muinaisjäännöksiä, kuten pyyntikuoppia tunnetaan monilta paikoilta. Peurojen ja hirvien kuoppapyyntiä on todennäköisesti harjoitettu jo kivikaudella, mutta tapa on tunnettu yleisesti vielä 1700-luvullakin.

Järjestäytynyt metsästys alkoi tehdä tuloaan Lappiin 1950–1960-luvuilla. Etelä-Suomessa, jos- sa metsästysoikeus on jo pitkään ollut sidoksissa yksityiseen maan omistukseen, järjestäytyneellä metsästyksellä ja näin ollen myös metsästysseura- toiminnalla on ollut pitempi perinne. Ensimmäiset metsästysseurat eteläiseen Suomeen perustettiin jo 1800-luvun loppupuolella. Lapissa järjestäytyneen metsästyksen myöhäiseen syntyäikään yhtenä syy- nä on vapaa metsästysoikeus valtion mailla, joita Lapissa on paljon.

Riistanhoitoyhdistyksen neuvontatyö ja metsäs- tyslain muutokset, koskien esimerkiksi hirvenmet- sästystä, vaikuttivat osaltaan metsästysseurojen syntyyn. Seurojen toiminta keskittyi alkuaikoina maanvuokrauksen ja jäsenhankinnan avulla järjes- täytyneen metsästyksen ohjaukseen, jonka myötä

erilaisia riistanhoitotoimenpiteitä alettiin viritellä. Metsästys on hyvin järjestäytyneitä toimintaa. Useimmille metsästäjille oma metsästyseura luo ne puitteet, jotka mahdollistavat harrastamisen. Yhdistysmuotoiset metsästyseurat toimivat monien sääntöjen ja pykälien ohjaamina. Yhteistyötä harjoitetaan muiden seurojen, riistanhoitoyhdistysten, riistanhoitopiirien sekä metsästäjien yhteisten järjestöjen kanssa.

Taloustmetsien runsaan ruokatarjonnan kasvatamat hirvikannat ovat nostaneet hirvenmetsästyksen ehkä suosituimmaksi metsästysmuodoksi. Hirvenmetsästyksestä on tullut seuroille myös merkittävä tulonlähde. Hirvipeijaisista ja lihahuutokaupoista on muodostunut monelle seuralle iso

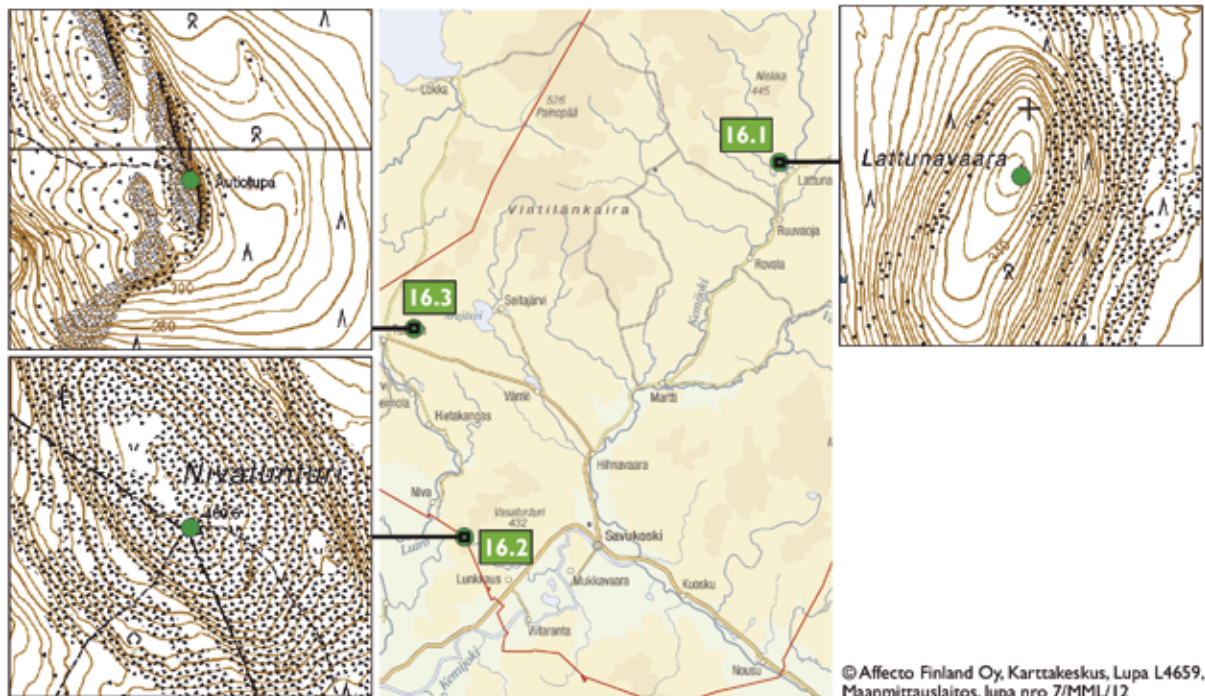
tapahtuma, joka kokoaa joka syksy ison joukon kyläläisiä ja väkeä muualtakin hirvikäritykselle, joka tarjotaan vastineena maanvuokraajille ja etuna muille seuran jäsenille.

Metsästyseurat ovat toiminnassaan ottaneet käyttöön alun perin muuhun tarkoitukseen rakennettua rakennuskantaa, kuten lakkautettuja kouluja ja erilaisia kylä- ja seurantaloja. Ne ovat viime vuosikymmeninä myös rakentaneet ja rakentavat edelleen jonkin verran uutta rakennuskantaa, kuten metsästysmajoja ja erilaisia lihan säilytykseen ja käsittelyyn liittyviä tiloja. Tulevaisuudessa nämäkin rakennukset tulevat olemaan osa rakennusperintöämme ja kulttuuriympäristöämme.

Palovartijan majat

Lapin alueella on useita entisiä palovartijan majoja, jotka nykyään toimivat luonnossa kulkijoiden taukopaikkoina; autio- ja varaustupina. Palovartija käytti majaa tukikohtanaan tarkastellessaan kuumimman kesän aikana ympäristöä maastopalojen varalta. Lapissa sijaitsevat entiset palovartijan majat on rakennettu pääsääntöisesti 1930–1960-lukujen välisenä aikana.

Esiteltävät kohteet

Kartta 24. Palovartijan majat.

- 16.1 Lattunavaaran palovartijan maja
- 16.2 Nivatunturin palovartijan maja
- 16.3 Angelvaaran palovartijan maja

Kuva 144. Lattunavaaran palovartijan maja noin vuoden 1940 paikkeilla. Eeva-Liisa Hurun arkisto.

16.1 Lattunavaaran palovartijan maja

Palovartijan maja on rakennettu vuonna 1934. Rakentajana oli Albin Ikäheimo ja Heikki Kakkinen.

Palovartiointia suoritettiin kesäisin valmistumisvuodesta vuoteen 1985 saakka. Jatkosotavuosina maja toimi myös ilmavalvonnan tukikohtana. Majan viereen on rakennettu myöhemmin uudempi palovartijan maja 1970-luvun alussa. Museovirasto entisöi vanhan palovartijan majan vuonna 1990.

Palovartiointia majalta suoritettiin viimeksi vuonna 1999. Kirjailija Arto Paasilinna on toiminut palovartijana Lattunavaaran majalla 1960-luvun alussa. Rakennus toimii nykyään Metsähallituksen autiotupana.

Vanha palovartijan maja on hirsirunkoinen harjakattoinen rakennus, jonka vesikatteena on musta huopa. Ulkoseinä materiaalina on luonnonvärinen hirsi. Majassa on piisi. Rakennuksen takaosassa on tähystyslava.

LKYT-arvotus:

Sodalta säästynyt palovartijan maja.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 145. Palovartijan majan pihapiiriä. LKYT 2005.

Kuva 146. Huikeita näkymiä Lattunavaaran palovartijan majalta. LKYT 2005.

16.2 Nivatunturin palovartijan maja

Maja sijaitsee Nivatunturin laella Savukosken puolella. Savukosken ja Pelkosenniemen kunnanraja kulkee majan ja liiterin välistä.

Vanha palovartijan maja on hirsirunkoinen harjakattoinen rakennus, jonka vesikatteena on luonnonväriset kellekset, joiden alla on huopa. Ulkoseinä materiaalina on luonnonvärinen hirsi. Majassa on kamiina.

Maja on rakennettu 1950-luvun alussa. Maja oli jatkuvassa käytössä 1970-luvun puoliväliin.

Ympäristökeskus kunnosti majan 1999. Vuotta myöhemmin tehtiin paikalle liiteri/käymälä (Pelkosenniemen kunnan puolelle). Vuonna 2001 merkittiin majalle polku, sekä Savukosken, että Pelkosenniemen kunnan puolelle.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan kohde.

Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 147. Nivatunturin palovartijan maja. LKYT 2005.

Kuva 148. Angelvaaran palovartijan maja. LKYT 2005.

Kuva 149. Näkymät Angelvaaran palovartijan majalta. LKYT 2005.

16.3 Angelvaaran palovartijan maja

Maja on rakennettu ilmeisesti ennen sotia ja se on ollut käytössä ainakin vuoteen 1983.

Vanha palovartijan maja on hirsirunkoinen harjakattoinen rakennus, jonka vesikatteena on punainen huopa. Ulkoseinämaterialina on punamullalla maalattu hirsi. Majassa on kamiina.

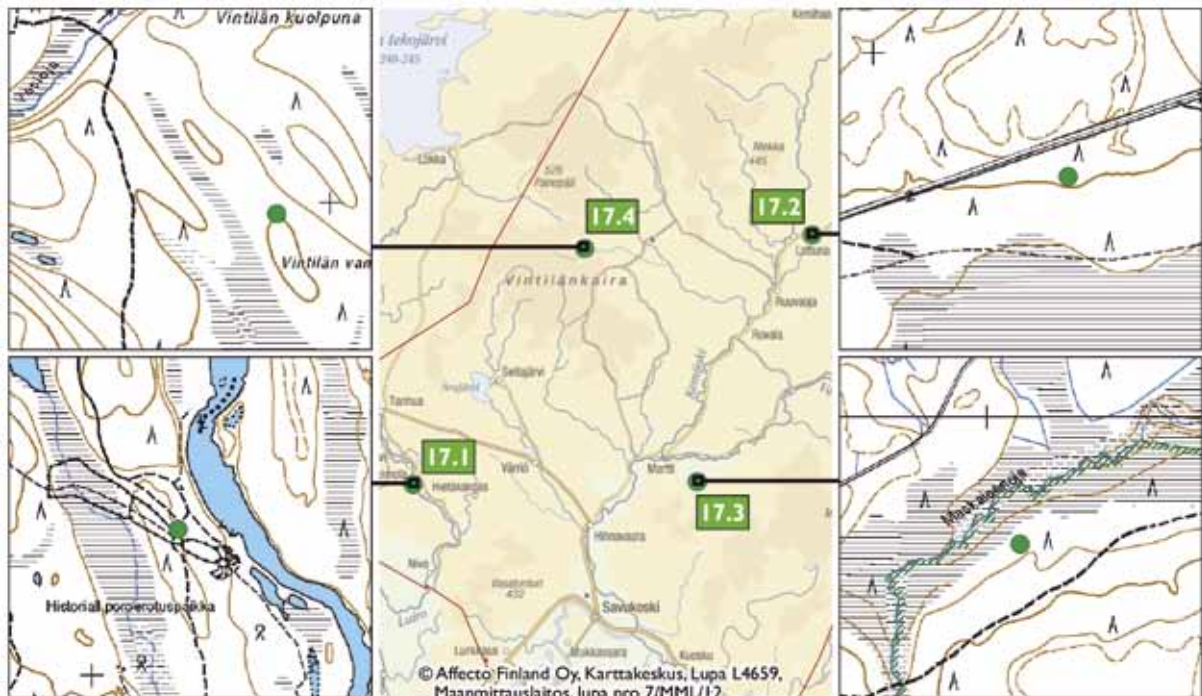
LKYT-arvotus:

Sodalta säästynyt palovartijan maja.

Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Poronhoitokohteita

Esiteltävät kohteet

Kartta 25. Poronhoitokohteet.

- 17.1 Saarivaara
- 17.2 Lipakkaselän poroerotuspaikka
- 17.3 Hirsikodan jäänteet Nulkustama
- 17.4 Vanha Vintilän poroerotuspaikka
- 17.5 Selkäaidan jäänteet

17.1 Saarivaaran poroaita

Sodankylän ja Savukosken puolivälissä Luuro-joen rannalla Tanhuan kylässä sijaitsevan Saarivaaran erotusaidan vanhimmista rakennusvaiheista ei ole tietoja. On kuitenkin arvailtu, että Saarivaarassa on voitu pitää erotuksia jo kaksisataa vuotta sitten. Paikalla on ilmeisesti ollut aitarakennelmia jo ennen nykyistä aita. Useimmat aiheesta haastatellut arvelivat, että nykyinen pääaita ja siuloja rakennettiin 1800-luvun jälkipuoliskolla Kaltiolammin suulle saakka. Konttorit sijaitsivat tuoloin pääaidan ympärillä. Tämä käsitys sopii hyvin yhteen virallisen paliskuntalaitoksen synnyn ja sen aiheuttamien aktiviteettien kanssa. Oraniemen paliskunnan poroluku oli 1900-luvun alkuvuosina suurimmillaan noin 12 000. Saarivaara oli maantieteellisesti keskeisellä paikalla, joten sinne saavuttiin palkisen joka kolkasta. Kun paliskuntien välillä ei vielä ollut raja-aitoja, poroja tuli myös naapuripalkisista. Poroja tuli Kittilästä, Vuotsosta Lapin palkisesta sekä sompiolaisten alueelta Lokasta, Korvasesta ja Riestosta.

Saarivaaran historian kulta-aika päättyi vuosina 1917–1918 raivonneeseen pernaruttoon. Poroluku oli noussut liian suureksi, joten eläimet heikkenivät ja sairastuivat. Niitä kuoli niin paljon, että Oraniemen palkisessa oli lopulta enää alle kaksisataa poroa. Poromiehet joutuivat hakemaan elantonsa savotoilta, metsästyksestä ja kalastuksesta. Erotuksia ei pidetty, Saarivaara hiljeni ja aita pääsi rapistumaan.

1920-luvulla porokansa alkoi hiljalleen vaurastua. Aitaa korjattiin 1930-luvulla ja korjaustöiden lisäksi pääaidan yhteyteen rakennettiin kurra eli kirnu, joka helpotti porojen kiinniotta. Silloin siirrettiin myös karsinat pääaidan ympäriltä kurran ympärille. Vuonna 1936 Oraniemen paliskunnan poroluku vasoineen oli noussut jo yli 3000:een, vuonna 1939 se oli jo yli 5000. Talvisodan jälkeen vuonna 1940 poroja oli 5 700. Saarivaara oli edelleen palkisen keskeisin erotuspaikka. Talvisodan aikana Oraniemen poroja evakuoitiin länteen päin ja Kemi–Sompion porot tuotiin idästä päin Oraniemen alueelle, joten ne olivat mukana Saarivaaran erotuksessa vuonna 1940. Talvi- ja jatkosota verottivat porokarjaa joka paikassa osaksi sotatoimien vuoksi ja osaksi lihapulasta johtuvien pakkoteurastusten muodossa.

Oraniemen paliskunnan poroelon kasvaessa rakennettiin Koitelaiskaira Melakoskenmaan aita, sillä suurten tokkien kuljettaminen sieltä Saarivaaraan koettiin työlääksi. Saarivaara säilyi kuitenkin tärkeimpänä erotuspaikkana aina 1950-luvun loppuun saakka. Tieyhteyksien paranemisen myötä 1960-luvulla erotusaitoja alettiin rakentaa teiden varteen, josta porojen kuljetus oli helpompaa.

Kuva 150. Saarivaaran poroerotusaitaa. LKYT 2005.

Kunnostusprojekti

Oraniemen paliskunnan poroisäntä Aimo Maijala ja tanhualainen yrittäjä Erkki Piirainen kiinnittivät Museoviraston huomion käytöstä jääneeseen Saarivaaran poroerotuspaikkaan vuonna 1987. Tarkastuskäynnin perusteella katsottiin Saarivaaran aidan korjaus teknisesti mahdolliseksi ja säilyttäminen tarpeelliseksi oivallisena poronhoitokulttuuriin liittyvänä historiallisena rakennusmuistomerkkinä.

Suurista honkahirsistä rakennettu pääaita oli paikoittain kohtuullisen hyvässä kunnossa. Aitojen korjaus oli mittava työ: se käsitti perkkaidan korjausta ja osin uusintaa noin 400 metriä ja riukuaitaa noin 500 metriä. Harjanteen kämpistä päätettiin kunnostaa paikalleen kaksi ja talleista yksi. Lisäksi päätettiin tuoda Kyläseljän hylätyltä erotusaidalta yksi isompi kämpä sijoitettavaksi vastaavan tuhoutuneen kämpän sijoille Luurojokivarteen. Kämpät purettiin ja pystytettiin uudelleen vanhaa materiaalia mahdollisuuksien mukaan hyödyntäen. Kunnostustyössä oli kaiken aikaa otettava huomioon se, että erotusaidan oli valmistuttuaan määrä palvella ennen muuta alkuperäiseen tarkoitukseensa ja vasta toissijaisesti nähtävyyden kohteena.

Savukosken Saarivaaran erotusaidan kunnostajat ja rakennuttajat, porokansa ja Tanhuan kyläläiset kokoontuivat 16.12.1992 juhlimaan aidan valmistumista. Saarivaaran juhlaan osallistui myös ”veteraaneja”, jotka olivat olleet aikanaan mukana suurilla erotuksilla. Aidan valmistumisjuhla käänsi uuden lehden Saarivaaran monisatavuotiseen historiaan herättämällä sen henkiin ja toiminnan keskipisteeksi.

LKYT-arvotus:

Poronhoitokohde. Ei käytössä.

Museoviraston kunnostama.

RKY-kohde (Poroerotuspaikat ja -aidat, Saarivaara)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 151. Saarivaaran poroaitaa. LKYT 2005.

Kuva 153. Karran kämppä Saarivaaralla. LKYT 2005.

Kämpät

Savukosken Saarivaaran aidalla on ollut 1930-luvulla ainakin neljä majoituskämppeä, joista kaksi (Räikkälän ja Tallavaaran kämpät) on aikanaan siirretty uudemman aidan vierelle Kuisvaaraan. Välittömästi entisen aidan äärellä kämpistä on ollut kaksi, jolloin vesipaikkana palveli Luirojoki. Toiset kaksi ovat sijainneet puolisen kilometriä aidasta luoteeseen pienellä harjanteella, jonka alla on ollut niin ikään hyvä vesipaikka. Viimeksi mainittujen yhteyteen kuului kaksi pientä hevostallia.

Lisäksi alueella on ollut pääaidan veräjän länsipuolella jonkinlainen katos kokkien toimintoja varten. Aikanaan alueella harjoitettiin voimallista savottatoimintaa, jonka muistona aitauksen ympärillä on lukuisasti savottakämppien maatuivia raunioita.

Alkujaan Saarivaaran porokämppien seinät tehtiin veistetyistä ja varatuista hirsistä, lattia lankuisista ja sisäkatto kelleksistä, joiden pyöreä puoli on asetettu alaspäin. Vesikattona oli pärekatto. Lämmönpitävyys yritettiin taata multapenkillä.

Räikkälä

Lähimpänä aita, sen ja Luirojoen välissä melko lähellä pääaitaa komealla jokitorvällä sijaitti Räikkäläksi kutsuttu kämppä. Rakennus valmistui keuhattalvella 1939. Kämpä siirrettiin Saarivaaran erotusten loputtua uudelle aidalle. Kunnostusprojektin yhteydessä Räikkälän kohdalle tuotiin vastaavanlainen vanha kämppä Kyläseljän aidalta.

Kuva 152. Räikkälä. LKYT 2005.

Lakson eli Karran kämppä

Kämpä sijaitsee puoli kilometriä aidan peräpäästä länteen Kaltiojängän ja sitä leikkaavan Kaltio-ojan toisella puolella männikköä kasvavalla harjanteella.

Heinolan Herran kämppä

Kämpä sijaitsee satakunta metriä Lakson kämpistä lounaaseen. Satulakattoinen yksihuoneinen kämppä on tehty veistetyistä hirsistä ja varustettu ulospäin aukeavalla päätyovella.

Kuva 154. Herran kämppä Saarivaaran poroerotuspaikalla. LKYT 2005.

17.2 Lipakkaselän poroerotuspaikka

Lipakkaselän poroerotuspaikka sijaitsee männikkökaarella valtion maalla Kemi-Sompion paliskunnan alueella. Eteläpuolella tien välittömässä läheisyydessä on uudempi aita noin 500 metriä itään.

Paikalla on sijainnut vanha palkisen katkaissut selkäaita. Maastossa on vielä selvästi erottuva sorkka- ja tasmaidasta tehty poroerotusaita ja siitä länsisuuntaisesti lähtevä perkka-aidasta tehty selkäaita.

Kuva 155. Lipakkaselän erotuspaikan jäänteitä. LKYT 2005.

Kuva 156. Hirsisen vasotuskodan jäänteet Nulkustamassa. LKYT 2005.

LKYT-arvotus:

Vanha poroerotuspaikka.

Kohteella on rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

17.3 Hirsikodan jäänteet Nulkustama

Hihnvasoituksen aikaisia poromiesten asumiskotia.

Inarin ja Sodankylän metsäseuduilla käytettiin hihnvasotusta 1950-luvulle asti. Kevättalvella huhtikuussa vaatimet koottiin hyvään jäkäläpaikkaan. Niitä pidettiin siellä kytkettynä kasvavaan puuhun tai parin kolmen metrin mittaiseen ja 3–5 tuumaa vahvaan kaadetun puun kankeen tai isoon kiveen ankkuroituna 3–6 syltä pitkän hinnan avulla vasomiseen saakka. Siirtyminen puuhun solmimisesta kankien käyttöön helpotti työtä: paikkaa vaihdettaessa ei solmuja tarvinnut aukoa vaan kangen siirtäminen riitti. Jäkäläinen vasomisaikka oli katsottu valmiiksi ja ehkä merkitty pilkoin jo syksyllä. Paras oli kunnasmetsä, loppuvaiheessa sen pohjoisrinne, josta löytyi lumilaikkoja elikolle janon sammuttamiseksi. Aivan samaa paikkaa ei käytetty peräkkäisinä vuosina. Poronomistajien palkkaamat miehet siirsivät vaatimia päivittäin 2–4 kertaa puhtaalle lumelle, jonka alta ne saivat kaivaa jäkälää. Porot sijoitettiin niin etäälle toisistaan, etteivät ne ulottuneet toisiinsa eivätkä hihnat päässeet sotkeentumaan toisiinsa, risuihin tai puunvesoihin. Mikäli vasominen venyi ja emä ei saanut enää juotavaa lumesta, oli koko tokka siirrettävä jängälle, jossa hihnat sidottiin katajiin tai mihin vain voitiin.

Hihnvasotuksesta alettiin luopua ensinnä poronhoitoalueen länsi- ja eteläosissa, viimeksi Kemin – Sompion alueella 1960-luvun alkupuolella.

LKYT-arvotus:

Hirsisen vasotuskodan jäänteet

17.4 Vanha Vintilän poroerotuspaikka

Vanha Vintilän poroerotuspaikka sijaitsee noin kolme kilometriä Vintilätunturista luoteeseen.

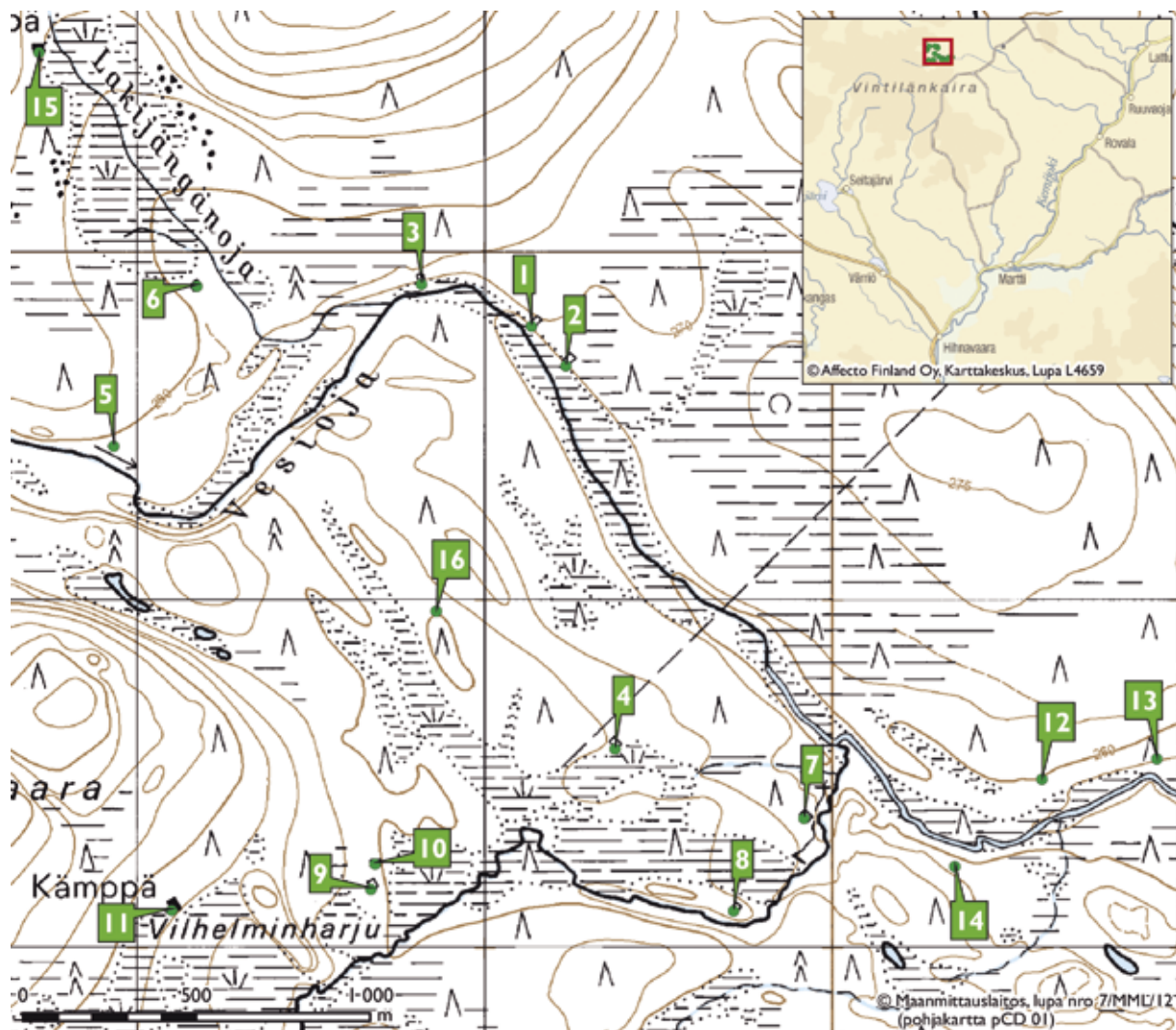
Vintilän aita on rakennettu 1920-luvulla ja se oli 1930-luvulla Kemin–Sompion paliskunnan tärkein porojen erotusaita. Pykällykseen tuotiin jopa 10 000 poroa. Vielä nykyäänkin paliskunta on Suomen laajin ja runsasporoisin. Vintilässä oli viimeinen erotus 1940-luvulla (kuoskulaisen poromiehen Matti Merivirran eli Meri-Matin mukaan vuonna 1949), kun Kotivaaran aita valmistui Martin kylän lähelle.

1930-luvun alussa Vesiojan törmään rakennettiin toistakymmentä porokämppeä. Kankaalla oli niitä lisää. Lisäksi tokkien tuontisuunnassa oli niitä odottavien poromiesten kämppeä.

Suurin osa kämpistä on lahonnut olemattomiin. Myös itse aitaus aitoineen on lahonnut lähes pois. Paikalla on kuitenkin vielä näkyvissä vanhan aidaksista tehdyn erotusaidan jäänteet, sekä tasmiaidasta tehtyjen karsinoiden jäänteet sekä 16 kämpän rauniot. Paikalla sijainneista kämpistä Moskun porokämppeä oli Museoviraston toimesta kunnostettu, mutta kämppeä paloi kesän 1996 aikana. Kyseessä oli todennäköisesti tuhopoltto. Muut kämpät ovat pikkuhiljaa rapistumassa. Lisäksi Vintilän ympäristössä on tehty paljon avohakkuita, jotka ovat tuhonneet aitojakin.

Kuva 157. Rauni Hihnavaara Vintilässä 1930-luvun loppupuolella. Martti Lönnströmin albumi.

Kartta 26. Vintilän poroerotuspaikan kämppien paikat.

- Kämpä no:1 Moskun kämpä
- Kämpä no:2 Marttilaisten kämpä
- Kämpä no:3 Pyhä-Selmin kämpä
- Kämpä no:4 Lennulaisten kämpä
- Kämpä no:5 Savukoskelaisten kämpä
- Kämpä no:6 Lusmalaisten kämpä
- Kämpä no:7 Junttilaisten kämpä
- Kämpä no:8 Kuuskulaisten kämpä
- Kämpä no:9 Petteri Värriön, Hihna-Matin ja Albert Laukasen kämpä
- Kämpä no:10 Osvald Pekkalan, Matti Oinosen ja Anselmi Saukosken kämpä
- Kämpä no:11 Ns. "Pottukämpä", Seitajärveläisten kämpä
- Kämpä no:12 Poikkilaisten kämpä
- Kämpä no:13 Marjalan Jussin kämpä
- Kämpä no:14 Jokelalaisten kämpä
- Kämpä no:15 Lokkalaisten kämpä
- Kämpä no:16 Alakorvan Jennin kioskikämpä

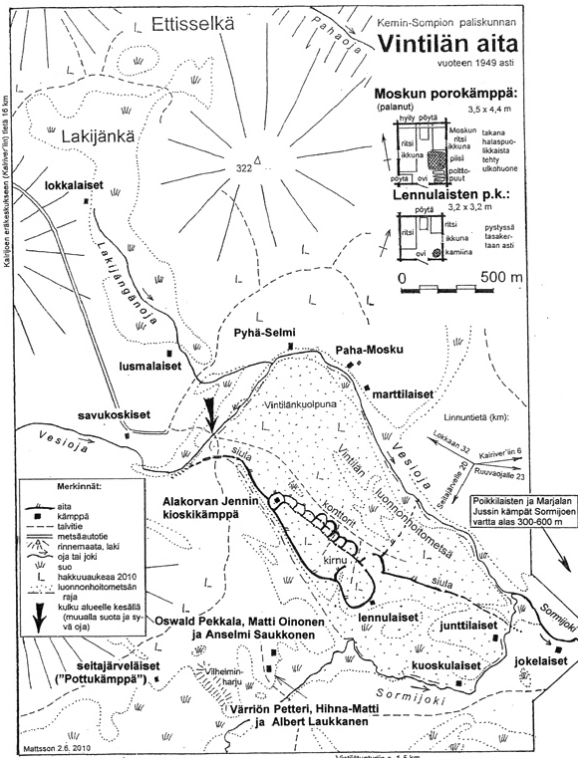
LKYT-arvotus:

Kohteeseen liittyy laajaa erotusaikaista asutusta. Yksi Metsä-Lapin huomattavampia poroerotusaitoja. Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 158. Moskun kämpä sen kunnostuksen jälkeen ennen kuin kämpä paloi tulipalossa kesällä 1996. Martti Lönnströmin albumi.

17.5 Selkäaidan jäänteet

Kuva 159. Jorma Mattssonin karttapiirustus alueesta

Kuva 160. Kuuskulaisten kämpä. LKYT 2005.

Kuva 161. Petteri Värrin, Hihna-Matin ja Albert Laukkanen kämpä. LKYT 2005.

Kuolajärven, Savukosken ja Kittilän poromiehet rakensivat aikoinaan 1800-luvun lopulla poroaidan “läpi kairan” estämään porolaumojen kulkua rajan yli liian kauaksi pohjoiseen ja sekoittamaan lappalaisten poroihin. Aita alkoi entisen Kuolajärven alueelta Kutsajokilaaksosta ja päättyi Ounasjokeen Kittilän ja Muonion pitäjän rajamaille Tuomikosken erämaatalon eteläpuolelle. Tuomikoskelle saavuttua kohti Muoniota saattoi oikaista pitkin Kittilän – Muonion välistä ikivanhaa ratsutietä myöten ja Muoniosta edelleen pääsi melkoisen helposti Ruotsiin. Pituutta aidalla oli lähes 300 kilometriä.

Aitaa kutsuttiin “selkäaidaksi” ja siitä muodostui I. maailmansodan aikaan Muurmannin sotavankeudesta karanneiden pohjoisin huoltotie. Vähitellen ja huomaamatta saksalaisia ja itävaltalaisia Muurmannilta sotavankeudesta karanneita ilmestyi Ruotsiin. Sau-Herra Kaleb Savukoski ryhtyi auttamaan pakolaisia ja mobilisoi avukseen lähiseutujen poromiehet ja palkkasi pohjolan jätkiä avustustyöhön oppaiksi niin, että lopulta hänellä oli koossa suurehko joukko, “Sau-Herran kaarti”.

Alkuajoina (v. 1915) oli apulaisia vielä niin vähän, että jokaiselle ei riittänyt opasta. Tällöin Sau-Herra lähetti heidät mainittua poroaitaa myöten edelleen ja kirjoitti pakolaisten mukaan “Lapin kuninkaan passin, jossa kehoitettiin auttamaan passin haltijaa. Jokaisen “passin” hän varusti vielä omalla nimikirjoituksellaan. Siten pakolaiset poroaidan suuntaa taivaltaan poromiehen tavattuaan ja “passinsa” esitettyään saivat muonavaroja eteenpäin matkataksaan.

Helpottaakseen pakolaisten kulkua järjesti Sau-Herra poroaidan korjauksen vuosien 1915–1916 kesinä. Kukin poromiehistä sai aidasta korjausosuu-den, noin 30–40 kilometrin pituisen, ja varustautui viikon parin eväillä. Samalla varattiin muonaa tuntemattomien kulkijain varalle, joita Muurmannilta sattui tulemaan. Kukin kohdaltansa varusti edelleen muonalla nämä kulkijat, jota he kykenivät jatkamaan matkaa seuraavan aidan korjaajan luo. Näin muodosti pakolaiselle pituudesta huolimatta varma huoltotie. Jos oppaita oli käytettävissä, niin Sau-Herra lähetti pakolaiset suoraan kairojen poikki Torniojoen yli Ruotsiin. Lisäksi hänellä oli käytettävissä paikallinen opasjoukko, joka sijoitettuna kaikkiin tärkeimpiin rajakyltiin opasti pakolaiset sivuteiltä poroaidalle, valtatielle.

“Sau-Herran kaartin” huoltoon jouduttuaan pakolaiset olivat jo turvassa. Vaikein taival oli Muurmannilta Suomen rajalle. Sau-Herran miehet olivat kyllä sielläkin “paketteja” vastassa ohjaten ne ns. Basoitietä (venäläisten sotatarvete Kuolajärveltä Kantalahteen) Kuolajärven Kurtin kylään.

Kuva 162. Hakkapeliitta-lehdessä vuonna 1931 olleeseen lehtiartikkeliin liittyvä karttapiirros.

Herralan kautta arvellaan kulkeneen nelisensataa pakolaista. Tällainen liike ja Kaleb Savukosken suorastaan uhkarohkea johto ei voinut välttyä paljastumiselta ja niinpä Sau-Herran matka vuoden 1916 syyskuussa suuntautui lyhyisen kuulustelujen jälkeen Oulun lääninvankilaan hirtettäväksi tsarin vallan vastaisten toimiensa ja pakolaistoimintansa vuoksi. Samaan aikaan alkoi kuitenkin Venäjällä maaliskuun vallankumous ja väliaikainen hallitus vapautti poliittiset vangit ja Sau-Herra pääsi vapaaksi. Vapautuksensa jälkeen Sau-Herra palasi kotiinsa Herralaan ja alkoi taas innokkaasti toimia itsenäisyyden hyväksi. Ja vielä kerran "Sau-Herran kaarti" toimi, nyt rajojen ulkopuolella tiedustelu-toiminnassa Muurmannilla.

Selkäaidasta on edelleen löydettävissä sorkka- ja perkkä-aidasta tehdyn aidan jäänteitä. Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen Savukosken inventoijat Jari Leskisenoja ja Risto Reinvoio löysivät aidan jäänteitä kaikkiaan 18 kohdasta (kartta).

LKYT-arvotus:

Poikkikairan kulkevan selkä-aidan jäänteitä

1800-luvulta?

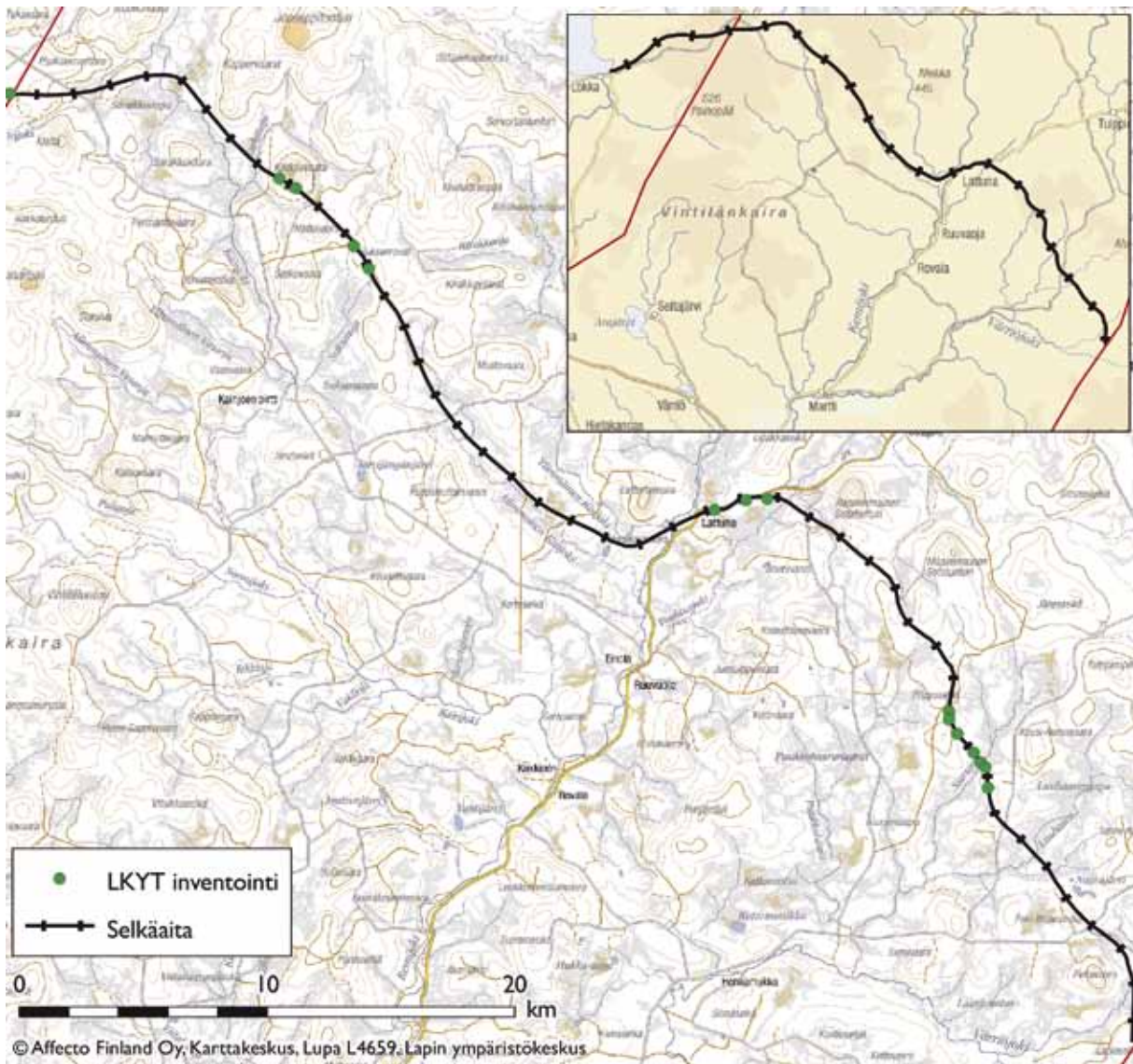
Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 163. Vanhaa selkäaitaa Petäjä-Nurusvaarassa. LKYT 2005.

Kuva 164. Piippuselässä. LKYT 2005.

Kartta 27. Selkäaidan kulku Savukosken kunnan alueella. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus 2012.

Kuva 165. Suksenroviilla. LKYT 2005.

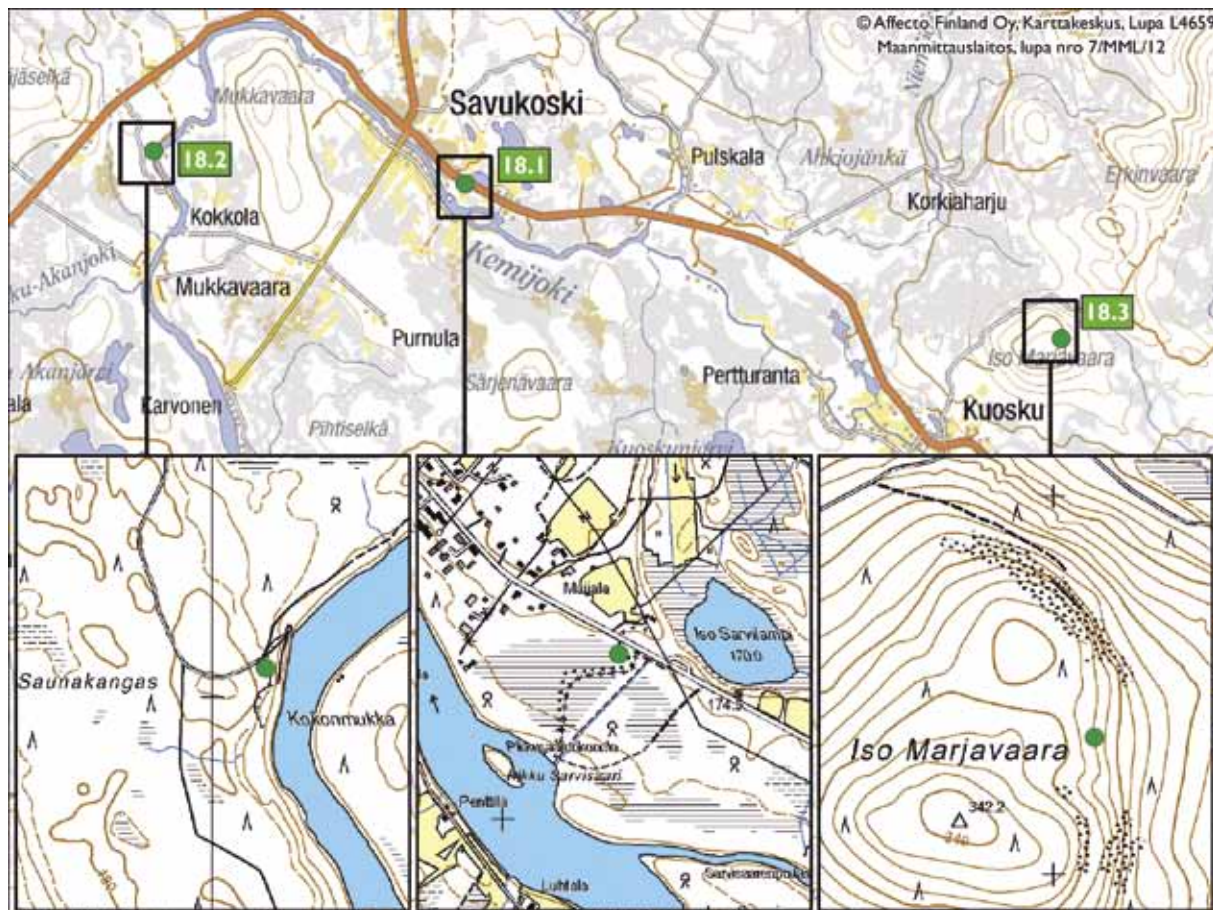
Kuva 166. Varintamasalmessa. LKYT 2005.

Sotahistoriakohteet

Savukoskelta tunnetaan myös II maailmasodan aikaisia sotahistoriallisia jäännöksiä. Ikänsä puolesta nämä rakenteet eivät vielä sisälly muinaismuistolain tarkoittamiin muinaisjäännöksiin, mutta voivat historiallisen merkityksensä takia olla monissa

tapauksissa säilyttämisen arvoista kulttuuriperintöä. Museovirasto on inventoinut Savukosken II maailmansodan aikaisia varustuksia valtakunnallisen Salpalinja-hankkeen yhteydessä 2010.

Esiteltävät kohteet

Kartta 28. Sotahistoriakohteet.

- 18.1 Salpalinja
- 18.2 Saunakankaan varuskunta
- 18.3 Marjavaaran saksalaisten asemat

18.1 Salpalinja

Suomenlahdelta Lappiin ulottuva Salpalinja rakennettiin pääosin talvi- ja jatkosodan välillä 1940–1941 Suomen itärajan turvaksi. Vaikka Salpalinjalla ei koskaan taisteltu, sillä oli kuitenkin välillinen vaikutus jatkosodan tapahtumiin. Puolustusrintaman virallinen nimi oli vuodesta 1944 Suomen Salpa ja sittemmin Salpa-asema, linnoitusketjusta käytetään myös nimitystä Salpalinja.

Salpalinjan rakentamista johti Linnoitustoimisto Myllykoskella. Salpalinjan rakensivat ns. välirauhan aikaiset armeijakuntien työprikaatit aluksi ilman louhinta- tai betonikoneita. Kantalinnostustyö käynnistyi kesällä 1940. Jatkosodan aikaisia linnoitusten täydennystöitä johti Linnoitussuunnitteluesikunta. Työt jatkuivat joulukuun 1944 alkuun saakka.

Salpalinja on yksi merkittävimmistä II maailmansodan aikana rakennetuista linnoitusketjuista. Se on verrattavissa ranskalaiseen Maginot-linjaan, saksalaiseen Atlantin valliin ja Länsivalliin, kreik-

Kuva 167. Salpalinjaa Sarvilammella. LKYT 2005.

Kuva 168. Salpalinjan rakenteita Sarvilammella. LKYT 2005.

kalaiseen Metaxas-linjaan tai Pohjois-Afrikan Marethin linjaan.

Kaikkiaan Salpalinjalla on 728 teräsbetonikorvasua, yli 3000 puista kenttälinoitetta, noin 350 km taistelu- ja yhdyshautaa, 225 km panssarikiviesettä ja 130 km kaivantoestettä. Valtakunnallisesti merkittäviä Salpalinjan osia ovat eri maakunnissa hyvin säilyneet linnoitekokonaisuudet, jotka parhaiten kuvastavat puolustusrintaman monimuotoista rakennustapaa ja sijoittumista lähes koko itärajalta. Salpalinjan valtakunnallisesti merkittäviä osioita Lapissa ovat Kemijärven Joutsijärvellä, Sallan Ruuhijärvellä sekä Savukoskella Sarvilammella, jossa on kivistä rakennettu panssarieste ja sen varrelle puusta ja kivistä rakennettuja ampu-, tähytys- ja konekivääripesäkkeitä.

Savukosken tunnetuin sotahistoriallinen kohde on Salpalinjaan liittyvä panssarivaunueste ja kaksi tuliasemaa Kemijoen ja Ison Sarvilammen välisellä kannaksella. Varustus on rakennettu 1940–1941 ja kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin kulttuuriympäristöihin. Toinen esteistä on entistetty 2000. Esteen lähistöllä on myös saksalaisten 1944 rakentaman tukikohdan jäännöksiä. Ison Sarvilammen linnoitteille johtaa viitoitettu ja pitkospuilla varustettu polku, jonka varrella on opastauluja. Salpalinjan puolustusketjuun liittyy myös Savukosken urheilukentän koillispuolella sijaitseva Aukiapalon konekivääriasema, jonka rakentaminen aloitettiin 1940.

LKYT-arvotus:

Sotahistoriakohde

Jatkosodan aikaiset panssariesteet.

Kunnostettu matkailukohteeksi.

RKY-kohde (Salpalinja, Iso-Sarvilampi)

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde.

18.2 Saunakankaan varuskunta

Talvisodan päätyttyä jätettiin palvelukseen koulutuskeskuksissa olleiden lisäksi noin 25 000 reserviläistä, sillä sodan jatkuminen maamme ympäristössä vaati vahvojen puolustusvoimien ylläpitoa. Vasta kesällä 1940, kun uudet ikäluokat astuivat palvelukseen, reserviläiset voitiin vähitellen kotiuttaa valmiuden kärsimättä.

Talvisodan jälkeen jäi voimaan raskas divisiionaorganisaatio, joka heinäkuussa 1940 muuttui kevyemmäksi prikaatiorganisaatioksi. Prikaatit ryhmitettiin suojajoukoiksi pitkälle itärajalta. Joukot joutuivat sananmukaisesti itse rakentamaan majoitus- ja huoltorakennuksensa paikoin raivattomaan korpeen. Lisäksi varusmiehet joutuivat myös linnoitustöihin.

Itärajan suojaksi ryhmitettiin 12 prikaatia. Niiden edessä rajan välittömässä tuntumassa toimivat rajavartiokomppaniat. Savukosken–Kemijärven–Karhujärven alueelle ryhmittyi 12 Prikaati, jonka II pataljoona aloitti alkukesällä roudan sulaessa oman varuskunnan rakentamisen Savukosken Saunakankaalle. Varuskuntaan kuului myös lähemmäs rajaa työnnetty Saijan pienempi varuskunta, jonka tehtävänä oli heti aloittaa taistelu neuvostojoukkojen hyökätessä. Saijan varuskunta toimi niin korkeassa valmiudessa, että sen miehitystä oli aika ajoin vaihdettava jo pelkästään levon takia.

Ensimmäiset rakentamisen viikot ja kuukaudet asuttiin teltoissa ja raivattiin korvesta varuskuntaa. Saunakankaalle ja Saijaan kohosi hiljalleen varuskunta vartiointiin, koulutuksen ja rakentamisen keskellä. Viihtyvyyttä lisäsi sotilaskotien avaaminen Saijan pirtissä elokuussa ja Saunakankaalla joulukuussa.

Saunakankaalle valmistui kesään 1941 mennessä liki 60 asumusta, levy- ja lautaparakeja, hirsisauna ja talousrakennuksia. Upseereita varten

Kuva 169. Saunakankaan varuskunnan jäännöksiä. LKYT 2005.

Kuva 170. Sotahistoriallisia jäännöksiä Saunakankaalla. LKYT 2005.

rakennettiin viisi lautarakennusta, jotka sisälsivät 10 perheasuntoa. Aliupseereita varten pystytettiin yhdeksän lautarakennusta 18 perhettä varten. Tilaa oli vähän, mutta vain harvat toivat perheensä mukaansa maalikylistä korpeen.

Saunakangas oli oma pieni maailmansa henkilökuntineen, varusmiehineen, sähkölaitoksineen, puhelinkeskuksineen, sotilaskotineen (joka paloi maaliskuussa 1941, eikä uutta rakennettu tilalle) ja upseerikerhoineen. Saunakankaalla ehdittiin kouluttaa melkein kaksi ikäluokkaa ennen jatkosodan syttymistä.

Alueena Saunakangas oli varsin sovelias varuskunnalle. Se oli valtion maata, mäntyä kasvanutta hiekkakangasta laajuudeltaan noin 2 neliökilometriä. Se riitti hyvin vahvennetun pataljoonan varuskunnaksi, ja harjoituksethan pidettiin ympäröivässä maastossa. Jatkosodan alettua Saunakangas jäi osittain tyhjäksi, kunnes joulukuussa 1942 sinne perustettiin partisaanintorjuntakoulutuskeskus, joka sai nimen Er. Os. Sau. Sen vahvuus oli esikunnan ja huoltoyksikköjen lisäksi viisi kevyttä joukkuetta, jotka oli varustettu ja koulutettu toimintaan erämaassa. Osasto siirtyi saksalaissodan alla Kemiin suojaamaan sen teollisuuslaitoksia. Saunakankaan otti myöhemmin haltuunsa rajavartiolaitos.

Sekä Saunakankaan että Saijan varuskuntien kohtalona oli lähes täydellinen polttaminen syksyllä 1944. Sen tekivät saksalaiset poistuessaan Suomesta välirauhansopimuksen solmimisen vuoksi. Vain muutama rakennus säilyi tuholta: Saunakankaan hirsisauna on nykyisin Samperin Savotan rannassa. Saunakankaalla sijaitsee myös Erillisosasto Saun muistomerkki, joka on paljastettu vuonna 1996.

LKYT-arvotus:

Sotahistoriakohde

Suomalaisten varuskunta-alueen rakennusten perustuksia Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde.

18.3 Marjavaaran saksalaisten asemat

Saksalaisten jatkosodan aikaiset asemat, jotka ovat säilyneet koskemattomina. Paikalla sijaitsee useita ampumapesäkkeitä, korsuja ja taisteluasemia noin 500 metrin matkalla vaaran lakiosassa itä–koillissivulla. Paikka sijaitsee Kuoskun kylästä Marjavaaraan lähtevää tietä noin 4,5 km tien oikealla puolella noin 600 m päässä, kivirakka rinteen yläosassa.

Kuva 171. Saksalaisten jatkosodan aikana rakentama asema Marjavaarassa Kuoskun lähellä. LKYT 2005.

Kuva 172. Marjavaaran saksalaisten asemia. LKYT 2005.

Partisaani-iskut

Neuvostopartisaanit tekivät jatkosodan aikana vuosina 1941–1944 yhteensä 45 iskuja kyliin sekä yksittäisiin siviilihenkilöihin maanteilla tai heinäniityillä Kuhmon, Kuusamon, Lieksan, Liperin, Sallan, Savukosken, Sodankylän ja Suomussalmen kuntien alueella. Lisäksi tehtiin hyökkäyksiä ajoneuvoja ja ajoneuvosaattueita vastaan sekä vietiin vankeina rajan taakse. Partisaani-iskuissa menehtyi 181 siviiliä.

Hyökkäykset kohdistuivat pääasiassa pieniin, erillisiin kyliin tai taloryhmiin. Kylissä saattoi vuoden 1942 alusta lähtien siviilien suojana olla muutamasta miehestä koostuva vartioryhmä. Asukkaita kuoli tyypillisesti tulituksessa, osa saatettiin ottaa vangiksi ja teloittaa myöhemmin, (kuten esimerkiksi Seitajärven partisaanihyökkäyksessä). Kaikkien kylistä kadonneiden asukkaiden kohtaloa ei tiedetä.

Partisaanihyökkäykset ovat olleet sodanjälkeisessä Suomessa virallisesti vaikeasti käsiteltävä aihe. Vastavasti Neuvostoliitosta ja myöhemmin Venäjältä saatuja kuvauksia partisaanitoiminnasta eivät suomalaiset ole pitäneet uskottavina. Siviilikyliin kohdistuneista partisaanihyökkäyksistä on ilmestynyt kirjallisuutta. Vasta vuonna 1997 ilmestynyt Ville Tikkasen ”Partisaanien uhrin” pääsi laajana artikkelina Helsingin Sanomien sivuille ja vuoden 1998 kesällä julkaistu Tyyne Martikaisen omakohtaisista kokemuksista virinnyt kirja ”Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–1944” pääsi television aamulähetykseen ja avasi sotarikoskeskustelun. Saman vuoden syksyllä ilmestynyt Veikko Erkkilän kirja ”Vaiettu sota” jatkoi keskustelua neuvostopartisaanien sodanaikaisesta toiminnasta Suomen rajojen sisäpuolella. Voimakkaasti virinnyt julkinen keskustelu sai aikaan valtiosyyttäjän määräämään poliisikuulustelut tapahtuneista partisaanihyökkäyksistä.

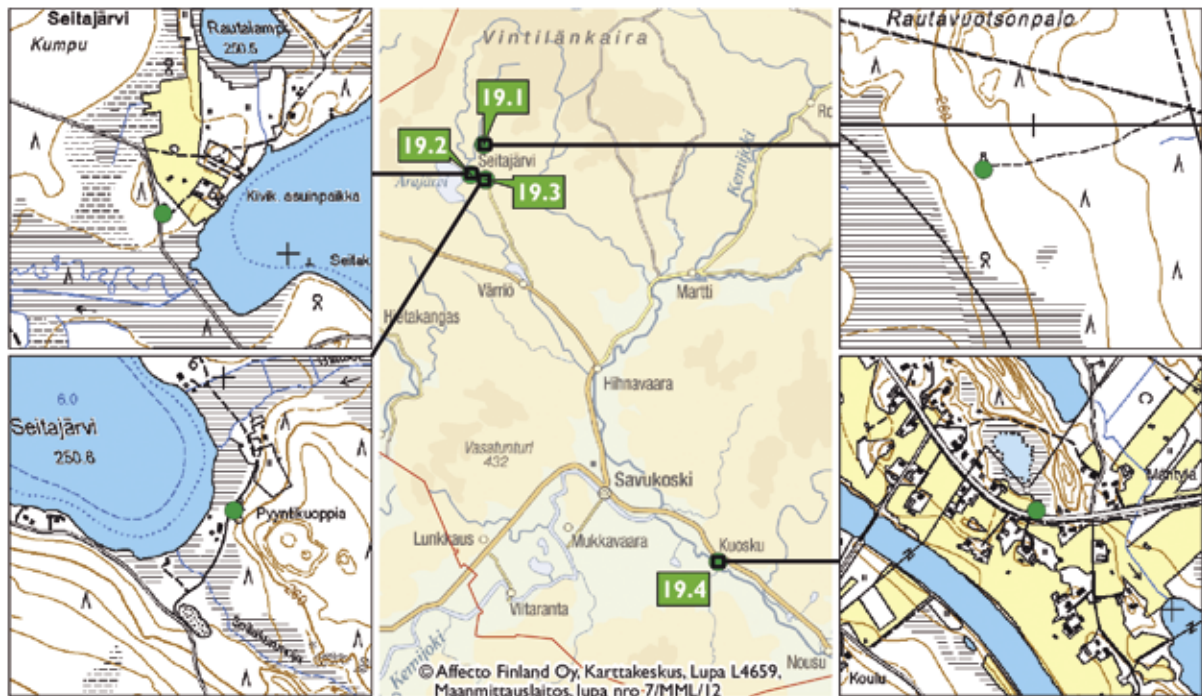
Vuonna 1999 perustettiin Savukosken Kuoskussa partisaanien uhrien yhdistys ”Jatkosodan Siviiliveteraanit”, joka jatkoi eräiden yksittäisten henkilöiden aloittamaa kampanjaa hyvityksen saamiseksi partisaanien hyökkäyksen kohteiksi joutuneiden kylien paljon kärsineille ja menettäneille kyläläisille. Kampanja on tuottanut useita tärkeitä selvityksiä ja kirjoja, joiden pohjalta on perusteltu korvausvaatimuksia ajettu. Kampanjan tuloksena eduskunta hyväksyi vuoden 2003 syksyllä voimaan tulleen partisaanien uhrien kertakorvauslain ja vuonna 2004 vuoden 2005 alusta voimaan tulleen partisaanien uhrien ja sota-aikana karjankuljetukseen osallistuneiden miesten kuntoutuslain.

Vuonna 2002 Partisaanien uhrien yhdistys ”Jatkosodan Siviiliveteraanit” järjesti Sodankylässä kansainvälisen sovitusseminaarin ”Rauha on ainoa mahdollisuutemme”, johon osallistuivat venäläiset ja suomalaiset sotahistorian ja ihmisoikeusasiantuntijat partisaanisodan uhrin sekä muutama partisaani. Sovitusseminaarissa työskenteli Tukholman Olof-Palme keskuksen rauhanasiantuntija Gunnar Lassinantin johdolla venäläisten ja suomalaisten asiantuntijoiden sekä kahden uhrien edustajan työryhmä, joka valmisteli Kari Takamaan luonnoksen pohjalta Sodankylän julistuksen. Siinä todetaan mm, että siviilit eivät ole sodissa tai minkäänlaisissa konflikteissa tuhattavia vihollisia. Sovitusseminaarissa kolmekielisenä (suomi, venäjä, englanti) julkaistussa raportissa on tarkka luettelo siviileihin kohdistuneista partisaanihyökkäyksistä, hyökkäysten kohde, päivämäärä, uhrien määrä sekä hyökkäyksen tehneen partisaaniryhmän osaston nimi.

Jatkosodan Siviiliveteraanit ry on jatkanut rajan yli yhteistyötä ja järjestänyt kansainvälisiä seminaareja mm. Suomussalmella kesällä 2003 partisaanien uhrien muistoseminaarin ja vuoden 2007 huhtikuussa Kuhmassa partisaanien uhrien muistojuhlan ja muistoseminaarin. Näihin on osallistunut mm. venäläisiä ja puolalaisia asiantuntijoita. Lisäksi eri paikkakunnilla on pidetty erilaisia muistojuhlia ja seminaareja, joilla on ollut suuri merkityksensä perinnekulttuurityönä ja toisaalta terapeuttisena vapauttavana muisteluna. Uhrit tuntevat, että pitkään vaietuista historiallisista tosiasioista voidaan puhua avoimesti ja että yhteiskunta on hyvityksillään tunnustanut heidän kärsimyksensä.

Myös Venäjällä on alkanut ilmestyä useita tutkimuksia, jossa todetaan että partisaaniosastot suorittivat Suomen alueella siviileihin kohdistuneita hyökkäyksiä. Ainakin pari kirjaa on käännetty suomen kielelle. Venäläiset tutkijat ovat todenneet, että sodan aikaisia tapahtumia voidaan tutkia historiallisesta näkökulmasta. Niin sota- kuin siviilioikeudellisina rikoksina tapahtumat ovat vanhentuneet.

Partisaani-iskujen muistomerkit Savukoskella

Kartta 29. Partisaani-iskujen muistomerkit Savukoskella.

- 19.1 Paavonmaan partisaanimuistomerkki
- 19.2 Seitajärven länsipuolen partisaanimuistomerkki
- 19.3 Seitajärven kaakkoispuolen partisaanimuistomerkki
- 19.4 Partisaanimuistomerkki Kuoskussa

19.1 Paavonmaan partisaanimuistomerkki

Kuva 173. Paavonmaan muistomerkin ovat suunnitelleet Seitajärven kyläläiset ja se on paljastettu heinäkuussa 1990. LKYT 2005.

19.2 Seitajärven länsipuolen partisaanimuistomerkki

Kuva 174. Seitajärven länsipuolella sijaitsevan muistomerkin on suunnitellut professori Ensio Seppänen. Muistomerkki paljastettiin 15.7.1979. LKYT 2005.

19.3 Seitajärven kaakkoispuolen partisaanimuistomerkki

Kuva 175. Seitajärven kaakkoispuolen muistomerkki. LKYT 2005.

19.4 Kuoskun kylän partisaanimuistomerkki

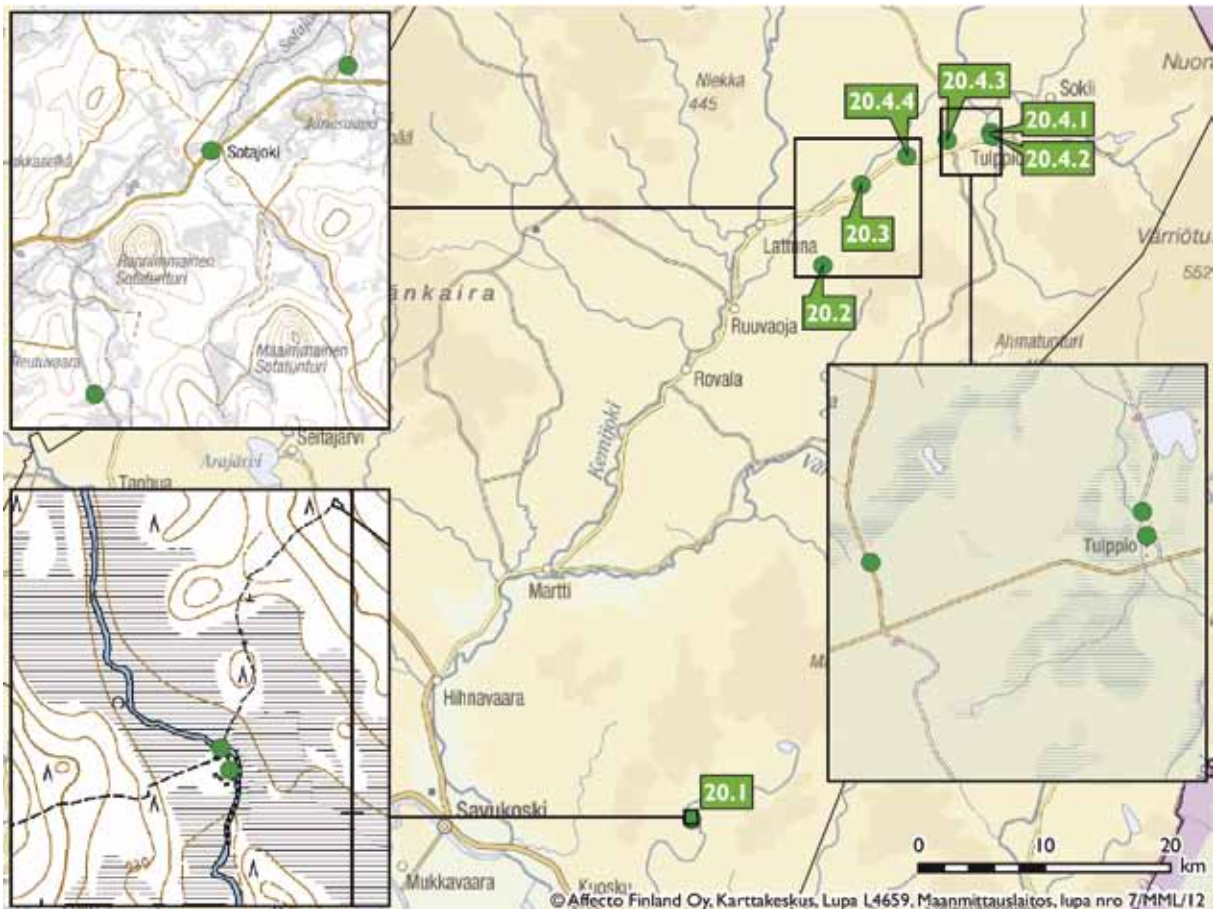

Kuva 176. Kuoskun kylässä 3.9.1941 partisaanihyökkäyksen uhreiksi joutuneiden muistomerkki. Muistomerkkin on suunnitellut professori Ensio Seppänen ja se paljastettiin 15.7.1979. Muistomerkissä on myös vuoden 1939–1946 sodissa kaatuneiden kuuskulaisten nimet. LKYT 2005.

Savotta- ja uittokohteet

Esiteltävät kohteet

Kartta 30. Savotta- ja uittokohteet.

- 20.1 Pyhäjoen Alatammen kämpppä ja Pyhäjoen Alattammi
- 20.2 Reutuvaaran kämpppäkartano
- 20.3 Sotajoen kämpppäkartano

- 20.4 Nuortin konesavotta, johon sisältyy kohteet
- 20.4.1 Samperin ruukinpirtin kartano rauniot
- 20.4.2 Samperin veturi
- 20.4.3 Suttikämpä
- 20.4.4 Jänesojan pumppuasema

20.1 Pyhäjoen Alatammen kämppä ja Pyhäjoen Alatammi

Pyhäjoki oli uittotarkoitukseen luonnostaan rauhallinen, kyllin virtaava, mutta vailla pahoja koskia ja rännit olivat hyviä välilanssipaikkoja. Niinpä Pyhäjoella aloitettiin 1930-luvun alkupuolella mitattavat savotat Metsähallituksen toimesta. Savotoita varten rakennettiin pääpirtti 1930-luvun alussa. Pirtti remontoitiin vuonna 1961, jolloin siihen lisättiin keittiö ja emännän huone. Savusauna, tammivahdin kämppä ja pikkukämppä rakennettiin 1930-luvun alussa. Vuonna 1961 pikkukämppä muutettiin talliksi. Uusi savusauna rakennettiin vuonna 1961.

Sodan jälkeen – vuonna 1946 – Pyhäjoen savotatöiden jatkajaksi tuli Kemi Oy. Rakennukset olivat savottakäytössä 1960-luvun loppupuolelle, sen jälkeen tyhjillään. Rakennukset entisöitiin vuosina 1988–1990 Museoviraston toimesta ja ne siirtyivät Museoviraston omistukseen, joka luovutti ne Savukosken kunnan hallintaan elokuussa 1991. Siitä lähtien ne ovat olleet matkailukäytössä.

Alueella sijaitsee myös Metsähallituksen Pyhäjoen savotatöiden puiden uittoa varten 1930-luvun alussa rakentama tammi. Tammivahdin kämppä rakennettiin heti tammien alapuolelle 1930-luvun alussa. Tammi korjattiin vuonna 1955. Tammea on käytetty 1960-luvun lopulle, sen jälkeen se on ollut käyttämättömänä. Museovirasto entisöi tammien Pyhäjoen kämppäkartanon entisöinnin yhteydessä vuosina 1988–1990. Kämppä siirtyi entisöinnin yhteydessä Museoviraston omistukseen ja myöhemmin Savukosken kunnan hallintaan. Nykyään se on ainoa matkailukäytössä oleva Pyhäjoelle 1930-luvulla rakennetuista neljästä tammesta.

LKYT-arvotus:

Sodalta säästynyt pääosin 1930-luvulta oleva kämppäkartano. Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Sodalta säästynyt tammi.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 177. Pyhäjoen Alatammen kämppäkartanon ympäristöä. LKYT 2005.

Kuva 178. Rakennukset ovat hyvässä kunnossa. Museovirasto on kunnostanut ne vuosina 1988–1990. LKYT 2005.

Kuva 179. Museovirasto on kunnostanut myös Pyhäjoen Alatammen. LKYT 2005.

Kuva 180. Reutuvaaran käämpäkartano on valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö. LKYT 2005.

20.2 Reutuvaaran käämpäkartano

Reutuvaaran käämpäkartanon käämpä rakennettiin ensimmäisen kerran vuonna 1951. Käämpä ei ole alkuperäisellä paikallaan, vaan se on siirretty kaksi eri kertaa. Nykyisellä paikallaan se on ollut alkuperäisessä savottakäytössä 1960-luvun loppuun. Museovirasto entisöi käämpäkartanon vuosina 1988–1990 yhteistyönä Savukosken kunnan ja työvoimatoimiston kanssa. Käämpäkartano on nykyään matkailukäytössä majoitustilana. Käämpän omistaa nykyään Museovirasto ja maapohjan Metsähallitus. Savukosken kunnalla on käämpän hallinta ja vuokraamisoikeus.

Käämpäkokonaisuuteen kuuluu käämpä, sauna, 10 hevosen talli, liiteri, kellari ja käymälät.

LKYT-arvotus:

Käämpäkartano siirtorakennus.

Museoviraston kunnostamat.

RKY-kohde (Lapin uitto- ja savottakäytökohdat, Reutuvaara)

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

20.3 Sotajoen käämpäkartano

Metsähallituksen savottakäämpäkartanon pääpirtti on siirretty nykyiselle paikalle 1960-luvun alkupuolella. Pääpirtti on pitkä rakennus, jossa oli savottatöiden aikana miehistötila, keittiö/kokin huone ja luoteispäädyssä ns. terävä pää, eli työnjohdon tilat.

Sotajoen käämpä oli viimeinen toiminnassa oleva savottakäämpä Savukoskella. Vuonna 1984 viimeinen käämpäasukas lopetti työnsä käämpällä. Savottatöiden päättymisen jälkeen käämpäkartano on ollut matkailukäytössä.

LKYT-arvotus:

Siirtorakennus.

Liittyy savottahistoriaan.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 181. Sotajoen käämpäkartano oli viimeinen toiminnassa oleva savottakäämpä Savukoskella. LKYT 2005.

20.4 Nuortin konesavotta

Kemiyhtiö osti metsähallitukselta Lipakan maastosta vuosina 1909 ja 1910 yhteensä 450 000 sahapuuta. Lipakan puut ajettiin Lipakkaselästä ja sitä ympäröivistä maista Vouhtujokeen, johon järjestettiin purouitto. Kesäkuussa 1912 tehtiin sopimus, jossa annettiin Kemiyhtiölle lupa neljän vuoden aikana hakata enintään 350 000 sahapuuta. Kemiyhtiön metsäpäällikkö Sandbergille nousi suuri huoli siitä, riittäisivätkö mies- ja hevosvoimavarat uuden 350 000 rungon kaatoon ja kuljettamiseen 30–35 kilometrin päähän jokivarteen Nuortista. Hevoskuljetus oli käynyt mahdottomaksi tai ainakin kannattamattomaksi.

Sandberg kokeili ensin yhtiön konemestarin Julius Miettisen kanssa autokuljetusta. Kokeilu epäonnistui ja seuraavaksi Sandberg suunnitteli metsärataa. Tarkoituksena oli rakentaa rata savottalta Vouhtujoen latvoille ja kuljettaa kahdella 8–9 tonnin veturilla puutavara joen varteen. Tammien avulla vesi olisi nostettu niin korkealle, että puutavara olisi voitu kuljettaa Kemijokeen. Suunnitelma jäi suunnitelmaksi, sillä 15 kilometrin matkalla oli soita, joiden yli radan rakentaminen olisi suunnattoman kallista ja mahdotontakin. Tämän jälkeen Sandberg lähetti konemestarin Miettisen talveksi 1911–1912 opintomatalle rapakon taakse Minnesotaan perehtymään sikäläisiin tukinkuljetuskäytäntöihin. Matkasta oli seurauksena kahden telaketjuilla varustetun veturin tilaaminen Kemiyhtiölle.

Tammikuussa 1913 toinen vetureista saapui Rovaniemelle. Täältä matka jatkui hevosten vetämänä Ounasjokivartta Meltaukseen ja sieltä Unarin kautta Sodankylään. Veturin kattilaa veti 12 hevosta ja muiden osien kuljettamista varten tarvittiin vielä kymmenkunta muuta hevosta. Kunnon teitä ei ollut Meltauksesta lähtien vielä olemassakaan. Matka jatkui Sodankylästä Siurunmaan, Kelujärven, Tanhuan ja Värriön kautta Martille. Täältä oli raivattu neljän peninkulman taival Sotataipalee-

seen, jossa oli uusi pääpirtti. Toinen pääpirtti oli 15 kilometrin päässä Tulppiojoen rannalla. Siitä tuli konesavotan keskus. Kuljetus Rovaniemeltä Tulppioon oli kaikkiaan 262 kilometriä ja kesti viikon ja kymmenen tuntia.

Ensimmäisen kerran veturilla kuljetettiin Lapin erämaassa tukkeja 21.2.1913. Toinen veturi saatiin Nuorttiin seuraavana talvena ja se ajoi ensimmäisen kerran tukkeja tammikuussa 1914. Amerikasta tuotujen 25 mallireen mukaisesti rakennettiin saman verran uusia rekiä, joten vetureilla oli riittävästi vararekiä. Jokaisen kuljetuksen perässä vedettiin 9500 litran vetoista vesitankkia. Niiden täyttämistä varten ajoreitin varrelle oli rakennettu vesitorneja Tulppioon, Sotataipaleelle ja Jänisojalle ja lisäksi tarvittiin vielä kaksi kaivoa. Vettä tarvittiin sekä vetureiden höyrykattiloiden jäähdyttämiseen, että tieuran jäädyttämiseen. Tukit kuljetettiin täyspitkinä kaatopaikoilta välilansseille, joista ne kuormattiin katkottuina veturin vetämiin rekiin, ja ajo jatkui yötä päivää. Kerralla kuljetettiin 4–9 rekiparissa 400–600 tukkia. Yhteen matkaan kului 18 tuntia ja viikossa ajettiin 9–10 kuormaa eli noin 5 000 tukkia. Jotta kahden veturin yhteentörmäyksiltä vältyttäisiin, ajoteiden varsilla oli kohtaamispaikkoja ja koko matkalle oli vedetty puhelinlinja. Koska linjoja oli vain yksi eikä keskusta ollut, soittojen lukumäärä ilmaisi veturien sijainnin ja lähtöhetket.

Suuri savotta vaati suurimittaisen huollon, jonka järjestäminen ei ollut helppo tehtävä. Olihan jokivartta Tulppiosta Kemijärvelle 150 km ja Rovaniemelle samaa reittiä 240 km. Lähikylien navettojen jäämaidot, voit, niittyjen heinät, lehmänlihat ja poronruhot eivät riittäneet raskasta työtä tekeville miehille ja hevosille. Lisähuoltoa järjestettiin 1913 Kuolan niemimalta, josta koltat kuljettivat tilatut tavarat savotalle. Viimeisenä keinona Tulppioon ja Sotataipaleelle rakennettiin navetat, joihin hankittiin lähes 30 lehmää, joita mieskarjakot hoitivat – mieskarjakkoja nähtiin nyt ilmeisesti ensimmäisen kerran Suur-Sodankylän alueella. Kesällä raivattiin jokien varsia luonnonniityistä saatavaa heinää varten. Nuorttiin, Sotajoelle ja Tulppioon varten nousi 30 heinälatoa. Edelläkävijänä Kemi-yhtiö toimi rakentaessaan Sotataipaleeseen jonkinlaisen sairasmajan. Yhtiö jopa maksoi loukkaantuneille sairaspua.

Kemi-yhtiö joutui lopettamaan konesavotan talven 1916. Siihen oli useita syitä. Veturit vaativat jatkuvaa huoltoa eivätkä voineet ajaa yötä päivää, kuten oli suunniteltu. Ne eivät olleetkaan niin edullisia tukinajossa kuin oli laskettu. Ensimmäisen maailmansodan syttyminen toi lisää ongelmia: hevosia oli vaikea saada etenkin sen vuoksi, että ensimmäinen maailmansota pakotti avaamaan

uusia kauppareittejä Jäämeren ja Vienanmeren välille. Puuvillatehtaat tarvitsivat raaka-ainetta ja sitä voitiin hankkia vain Jäämeren kautta. Tämä synnytti vilkkaan rahdinajon Varanginvuonon ja Rovaniemen välille. Sotaa käyvä Venäjä tarvitsi myös erilaisia sotatarvikkeita. Nekin saatiin Venäjälle vain Jäämeren rannalta hevoskuljetuksella läntistä tietä Käsivarresta Tornionjoelle ja rautatien varteen kuljetettavaksi Pietariin. Rahtia ajettiin myös Kannanlahdesta Sallan ja Kemijärven kautta Rovaniemelle. Tämä kassinajo oli etenkin talvella 1916 vilkasta ja vaati tuhansia hevosia, parhaimmillaan 2500–3000 hevosta.

Talvisodan aikana konesavottaa varten tehdyt Tulppion ja Sotataipaleen rakennukset poltettiin ja veturit jäivät palaneina taivasalle ruostumaan. Toinen vetureista kuljetettiin 1960 Rovaniemelle ja siirrettiin vuonna 1970 Lapin metsämuseoon, jossa se kunnostettiin vuonna 1988. Myös Tulppiassa oleva veturi kunnostettiin Savukosken kunnan toimesta vuonna 1987. Kunnostajana oli Olavi Pellonpään paja Savukoskelta. Veturi on nykyään Tulppiassa muistomerkkinä Nuortin konesavotasta.

Tulppiosta Kemijoen varteen Lattunaan johdaneen veturitien pohja ja jäännökset erottuvat edelleenkin maastossa ja tie on merkitty myös kartoille.

Nuortin konesavottaan liittyvät kohteet

20.4.1 Samperin ruukinpirtin kartano

Nuortin konesavotan 1913–1916 Tulppiassa sijainneen Ruukin pirtin ja sen ympäristössä olleiden rakennusten jäänteet. Tilan perusti alkuaan Olli Pääkkönen, jolta Sanberg osti tilan Kemi-yhtiölle. Koneajon päättymisen 1916 jälkeen kartanossa asui jonkin aikaa työnjohtaja Arvid Kontio.

Myöhemmin paikalla asui Pekka Ikäheimo perheineen muutamia vuosia. Heidän jälkeensä Yrjö Pussila perheineen asui ruukinpirtissä talvisotaan saakka. Rakennukset purettiin talvisodan alkuvaiheissa Lapin sotilasjohdon määräyksestä.

Kuva 182. Samperin ruukinpirtin rauniot. LKYT 2005.

Kuva 183. Samperin veturi. Tiina Elo 2004.

LKYT-arvotus:

*RKY-kohde (Lapin uitto- ja savottatukikohdat, Tulppio)
Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde.*

20.4.2 Samperin veturi

Nuortin konesavotan vetureista toinen kuljetettiin Rovaniemelle vuonna 1960 ja siirrettiin vuonna 1970 Lapin metsämuseoon, jossa se kunnostettiin vuonna 1988. Tulppiossa oleva veturi kunnostettiin Savukosken kunnan toimesta vuonna 1987. Kunnostajana oli Olavi Pellonpään paja Savukoskelta. Veturi on nykyään Tulppiossa muistomerkkinä Nuortin konesavotasta.

LKYT-arvotus:

*RKY-kohde (Lapin uitto- ja savottatukikohdat, Tulppio)
Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde.*

20.4.3 Suttikämpä

Höyryveturilla ei ollut ongelmia suurienkaan mäkien ylämäissä, mutta alamäissä vauhti saattoi joskus kiihtyä liiankin lujaksi. Veturin vauhdin hidastamiseksi heittelivät miehet heinistä punottuja vauluja veturin jalasten alle. Vauluista jäi veturin yliajon jälkeen jäljelle heinätuppo eli sutti, josta

Kuva 184. Suttikämpä. LKYT 2005.

miesten väliaikaiset yöpymismajat ovat saaneet nimensä. Vaikka vaulut korvattiin pian hampukköyden pätkillä, joita voitiin käyttää useamman kuin yhden kerran, on asumuksen nimenä säilynyt ”suttikämpä” tähän päivään asti.

Kyseinen suttikämpä rakennettiin Nuortin konesavottaa varten. Kämpä on ollut alun perin Lipakkaseljässä, josta se on siirretty Pultoselkään palaneen tilalle. Suttikämpä kunnostettiin Lapin Ympäristökeskuksen, Savukosken kunnan ja työvoimatoimiston yhteistyönä vuonna 1990. Kämpä sijaitsee nykyään Samperin veturitien kävelyreitillä varrella ja sen yhteydessä on myös vessa/liiteri ja tulipaikka.

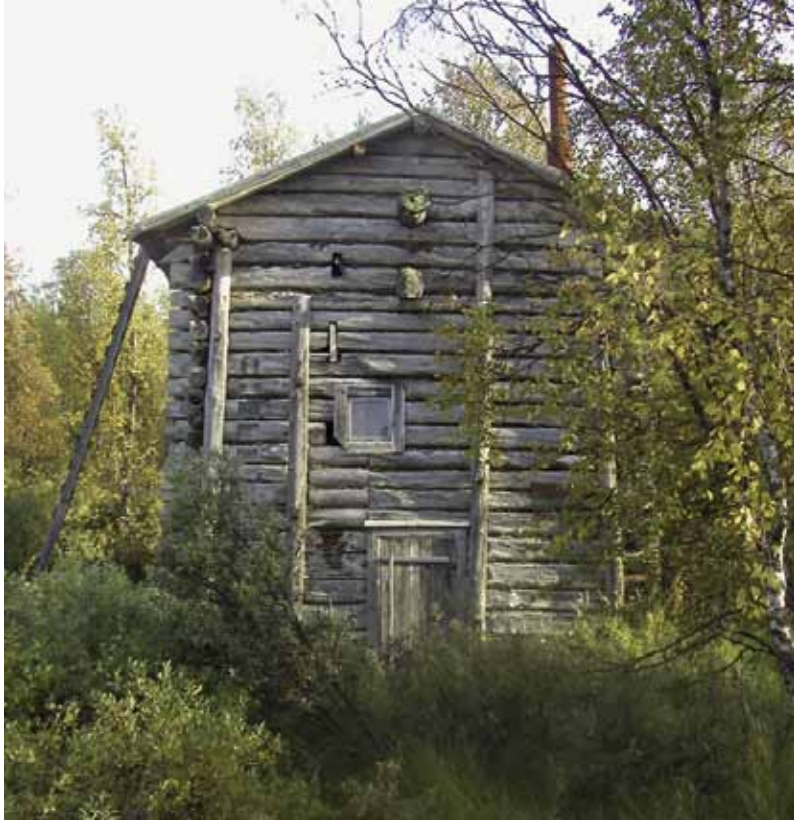
LKYT-arvotus:

*Sodalta säästynyt siirtorakennus.
Kunnostettu.*

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

20.4.4 Jänesojan pumppuasema

Veturien säiliöiden täyttämiseen ja veturiteiden kunnossapitoon tarvittiin juotto- eli pumppuasemia. Pumppuasemat rakennettiin tukkeja vetäviä vetureita varten, sekä veturitien jäädytyksessä käytettävien vesisäiliöiden täyttämiseen. Pumppuasemat olivat vesitorneja, joita yksi mies vuorollaan piti lämpimänä. Asemaa lämmitettiin pilkkeillä, joista muodostuvia kasoja on vieläkin sekä Jänesojassa että Sotataipaleessa. Veden jäädytystä sekä pumppuaseman säiliössä että purossa ehkäistiin lämmittämällä pumppuaseman uunia. Aseman lämpimänä pitämiseen tarvittiin 3 syltä puita vuorokaudessa. Pumppuaseman vesisäiliön tilavuus oli noin 9500 litraa, samoin kuin veturin vesisäiliönkin. Aseman vesisäiliö tyhjennettiin veturin säiliöön letkuilla.

Pumppuasemat olivat hirsirakenteisia korkeita rakennuksia. Rakennuksen yläosan täytti vesisäiliö ja alaosassa oli kivistä rakennettu uuni. Hirsirakenne tilkittiin yleiseen tapaan sammalilla. Katto oli rakennettu laudoista. Sijainti oli aina puron varressa. Kohde on yksi kolmesta Nuorttin konesavotta varten rakennetusta pumppuasemasta. Kaksi muuta olivat Tulppiassa ja Sotataipaleessa ja ne tuhoutuivat talvisodan aikana. Jänesojan pumppuasema kunnostettiin Lapin Ympäristökeskuksen, Savukosken kunnan ja Savukosken työvoimatoimiston yhteistyönä vuonna 1990. Se kuuluu nykyään Tulppiosta alkavan Samperin veturitien kävelyreittiin sen toisena päätepisteenä.

LKYT-arvotus:

Sodalta säästynyt.

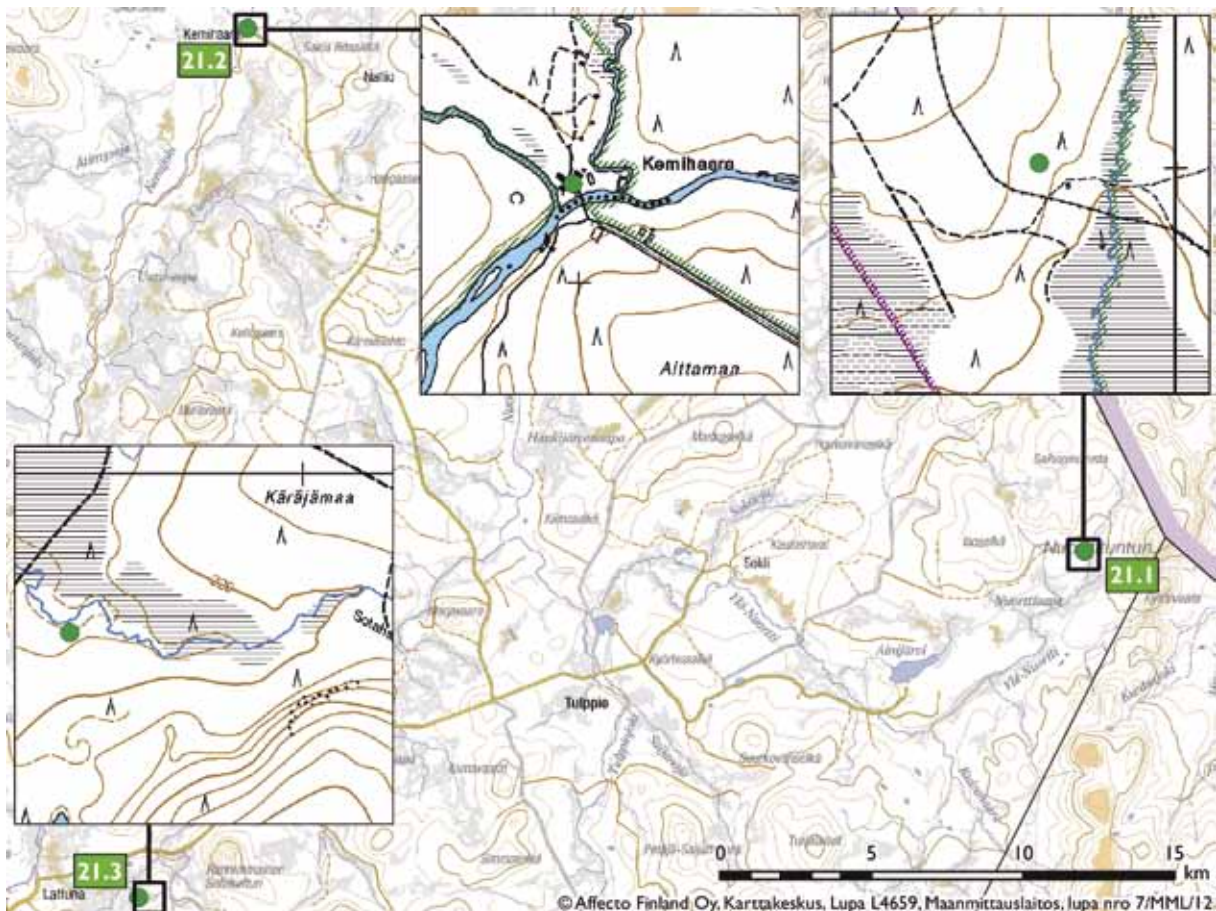
Kunnostettu.

Rakennushistoriallisesti ja kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 185. Jänesojan pumppuasema. Tiina Elo 2004.

Rajavartiointi

Esiteltävät kohteet

Kartta 31. Rajavartiointikohteet.

21.1 Saihon vanha kämppä

21.2 Kemihaaran vartio

21.3 Reutuvaaran vartio

Kuva 186. Rakennuslautojen sahausta Saihon kämpän rakennustyömaalla. Matti Lönnströmin kuva-albumi.

Kuva 188. Saihon kämpä ennen sen siirtoa Kolsakoskelle Nuorttijoelle. LKYT 2005.

21.1 Saihon vanha kämpä

Ennen talvisotaa, 1930-luvulla vartiostasemien verkko oli varsin harva Lapin itärajalalla. Sallan komppanian Martin vartion rajaosuus oli yli 100 kilometriä. Se alkoi pohjoisessa Korvatunturista päättyen etelässä Lintuselkään, joka on nykyisin Venäjän puolella. Kun otetaan huomioon, että Martin vartiosta oli rajalle noin 80 kilometriä, tuli partiomatkoista varsin pitkiä. Useimmiten rajaosuus tarkastettiin kahdessa osassa, mutta joskus 2-miehininen partio joutui hoitamaan koko rajaosuuden, jolloin partiomatka saattoi kestää yli kaksi viikkoa. 1930-luvun lopulla saatiin lupa rakentaa partiomaja Nuorttitunturin juurella sijaitsevaan Saihovaaraan. Lapin rajavartioston komentaja everstiluutnantti Willamo tarkisti työmaan ja osallistui myös rakennustyöhön osaltaan kaivamalla takan perustuksen.

Kämpä on vanhin rajavartioston partiokämpä Savukosken kunnan alueella ja se remontoitiin vuonna 1967. Kämpä toimi partiokämpänä uuden kämpän valmistumiseen, vuoteen 1994 saakka. Kämpä siirrettiin Museoviraston toimesta Nuorttijoelle Kolsankoskelle vuonna 2007 virkistyskäyttöön.

LKYT-arvotus:

Nykyisin siirtorakennus.

Ollut osa rajahistoriaa.

Kuva 187. Saihon kämpä. Martti Lönnströmin albumi.

21.2 Kemihaaran vartio

Kemihaaran vartion rakennustyöt aloitettiin keväällä 1952, jolloin rakennettiin työmaakämpä raja-jääkäreiden työnä. Vartiiorakennus ja sauna valmistuivat loppusyksystä 1952. Hirsityöt suoritti kirvesmiesryhmä Oulaisista rakennusmestari Junturan johdolla. Partiovastuu vartiolle tuli jo keväällä 1952 rajaosuudelle Nuortti-Talkkunaapää. Puhelinlinja vartiolle tuli elokuussa 1954. Partiomajoja rakennettiin vuonna 1955 Jaurille ja Kuttusvaaraan vuonna 1958. Korvatunturin maja paloi vuonna 1958, se rakennettiin kuitenkin samana vuonna uudelleen.

Huolto vartiolle tehtiin vene- ja porokuljetuksin aina 1960-luvun alkuun saakka. Tie Kuttusvaaraan asti tuli vuonna 1964 ja Kuttusvaara–Kemihaara välille vuonna 1966. Silta vartion vieressä virtaavan Naltiohaaran yli vartiolle valmistui lokakuussa 1972. Kemihaara–Hangasselkä tie valmistui vuonna 1973.

Rivitalo valmistui 1983 ja se peruskorjattiin ja yhdistettiin sähköverkkoon helmikuussa 1986, sitä ennen sähkö saatiin aggregaatista. Remontteja on ollut myös vuosina 1974 ja 1976.

Vartio nimettiin Lapin Rajavartioston vuoden vartiostasemaksi samana vuonna, jolloin se lakkautettiin eli vuonna 1992. Vahvuus vuonna 1992 oli 3 toimistoupseeria ja 12 rajajääkärää.

Vartiostasema oli vuodesta 1992 vuoteen 1999 yksityisellä omistajalla matkailukäytössä. Vuosina 1999–2002 vartiostasema oli Koillis-Lapin Sähkön omistuksessa. Nykyiselle omistajalle paikka siirtyi marraskuussa vuonna 2002. Paikka on edelleen matkailukäytössä ja siellä toimii Kemihaaran loma-niminen yritys.

LKYT-arvotus:

Jälleenrakennusajan kohde.

Liittyä rajavartiolaituksen historiaan.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

21.3 Reutuvaaran vartio

Kuva 189. Kemihäärin entinen vartioasema on nykyään matkailukäytössä. LKYT 2005.

Kuva 191. Reutuvaaran vartiosta kertova muistolaatta. LKYT 2005.

Kuva 190. Entisen Kemihäärin vartioaseman sauna on vuodelta 1952. LKYT 2005.

1956 Tasavallan Presidentti Urho Kekkonen hiihti 14-henkisen seurueen kanssa vartion kautta Ainijärvelle pilkille.

LKYT-arvotus:

Osa kenttävartiojärjestelmää.

Reutuvaaran vartioasema valmistui vuonna 1940. Jatkosodan aikana sitä käytettiin ajoittain kenttävartiona. Vuonna 1949 vartio otettiin jälleen käyttöön. Reutuvaarassa toimi vartioasema yhtäjaksoisesti vuoteen 1958. Reutuvaaran vartio lakkautettiin 31.12.1957. Se toimi tämän jälkeen puhelinkeskuksena ja huoltotukikohtana vuoteen 1960 saakka, jolloin se siirrettiin Lattunaan. Siellä se toimi puhelinkeskuksena ja huoltotukikohtana vuoteen 1963 saakka.

Vartiorakennuksen tilat olivat vaatimattomat. Vartiopäällikkö asui toimistossa kenttäradion ja mappien kanssa. Yhdistetyssä olo- ja makuuhuoneessa asui 8–15 hengen miehistö.

Partiointi oli raskasta. Matkaltaan pisin rajapartio oli 17 vuorokautta ja reitti oli Sotataival–Puitsitunturi–Nuorttitunturi–Korvatunturi–Ätymysoja–Kairijoki–Rovala–Sotataival. Matkaa tuli linnuntietä 262 kilometriä, eli maastossa noin 300 kilometriä. Vartioaseman huolto tapahtui kesäisin veneellä sauvoen. Talvella vartio huollettiin hevosella ja porolla, myöhemmin lumikiitäjillä. Partiomajoja rakennettiin 1951 Murhahaaraan, 1953 Ainijärvelle ja 1954 Tulppionpähän. Huhtikuussa

Savukosken kulttuuriympäristön tila

Arkeologinen kulttuuriperintö

Savukoski kuuluu niihin Suomen kuntiin, joissa ei ole tehty kattavaa perusinventointia. Inventointitilanne on Metsähallituksen inventoituja metsätalousoalueita lukuun ottamatta heikko tai korkeintaan tyydyttävä. Maastotarkastuksissa on keskitytty Kemijoen, Kiurujärven, Arajärven, Seitajärven ja Soklin alueille. Kokonaiskuvaa seudun arkeologisesta kulttuuriperinnöstä on vaikea hahmottaa nykyisen tiedon perusteella hahmottaa, mikä vaikeuttaa tutkimus- ja suojelutarpeen arviointia. Maankäytön suunnittelun kannalta tähänastiset selvitykset ovat asutuilla alueilla riittämättömiä. Tähänastiset löydöt ja tunnetut muinaisjäännökset osoittavat, että Savukoski sijaitsee Itä-Lapin tärkeimpien esihistoriallisten ja keskiaikaisten vesireittien varrella. Järjestelmällinen ja huolellisesti suunniteltu arkeologinen inventointi tuottaisi huomattavasti uutta tietoa seudun menneisyydestä.

Inventoinneissa tulisi tarkastaa erityisesti Kemijoen sekä siihen laskevien vesistöjen varsia sekä järvien rantoja. Aikaisempien löytöjen perusteella arkeologisesti lupaavimpiin kuuluu idänmatkajien käyttämä Tenniönjokivarsi. Vesiväylien lisäksi myös ylängöillä on ollut oma merkityksensä pyyntialueina ja kulkureitinä. Savukosken kivikautisesta asutuksesta tiedetään vielä vain vähän, vaikka se voi sijaintinsa ja vesistöhistoriansa perusteella kuulua Itä-Lapin vanhimpiin asuttuihin seutuihin. Myöhemmän ajan asutus- ja elinkeinohistoriallisten jäännösten inventoinnissa voidaan hyödyntää monipuolisia arkistolähteitä, runsasta nimistöä ja paikallista perimätietoa. Selvitykset voivat tuoda uutta tietoa varsinkin Keminkylän varhaisvaiheista. Esimerkkinä 1700–1800-lukujen elinkeinohistoriallisesta inventointiin sopivasta kokonaisuudesta voidaan mainita poronhoitoon liittyvät jäännökset.

Savukoskella on poikkeuksellisen rikas ja merkittävä metsien käytön historia, johon liittyvästä arkeologisesta kulttuuriperinnöstä on toistaiseksi

vähän tutkittua tietoa. Kunnan pinta-alasta valtaosa on Metsähallituksen hallinnoimia metsätalousoalueita. Metsähallitus on aloittanut näiden alueiden kulttuuriperintökohteiden inventoinnin kesällä 2011 osana Kansallisen metsäohjelmaan liittyvää valtakunnallista hanketta.

Savukosken muinaisjäännösten tilaan vaikuttaa voimakkaimmin metsätalous ja tulevaisuudessa mahdollisesti myös kaivostoiminta. Keskeisin toimija on metsäalueiden hallinnasta ja hoidosta vastaava Metsähallitus. Kansallisen metsäohjelman mukaiset kulttuuriperintöinventoinnit laajenevat jo lähivuosina Ylä-Lapin metsätalousoalueelle, johon Savukoskikin kuuluu. Jo nyt voidaan todeta, että inventointien tulokset tulevat lisäämään merkittävästi tietämystämme kunnan muinaisjäännöksistä. Toinen tärkeä tulevaisuuden hanke on Sokliin suunniteltu kaivos. Toteutuessaan se tulee vaikuttamaan merkittävästi myös alueen kulttuuriperintöön.

Savukoskea palvelisi parhaiten selvitys, jossa tutkimuksellisten tekijöiden ohella painotetaan arkeologisen kulttuuriperinnön käyttömahdollisuuksia ja saavutettavuutta. Savukoskelle ominaisinta historiaa on erityisesti saamelainen arkeologinen kulttuuriperintö ja ikiaikainen eräkulttuuri, jonka esittely sopii hyvin osaksi vaellus- ja kalastusmatkailua. Savukosken elinkeinohistorian kannalta tärkeä uitto- ja savottahistoria on myös arkeologisesti kiinnostavaa, sillä monet siitä kertovat muistot ovat jo raunioituneet. Erityisin on valtakunnallisesti merkittävä Nuortin konesavotta ja siihen kiinteästi kuuluva veturitie (1913–1916). Hyvin säilynyt kokonaisuus on perusteltua säilyttää ja tuoda esiin myös paitsi Suomen ensimmäisenä koneellisena savottana, myös varhaisen metsäteollisuuden arkeologisen muistomerkkinä.

Kuva 192. Nuortin konesavottaan kuulunut Samperin veturitie johti Tulppiosta Lattunaan. Maisemassa maatuvat rakenteet ovat muuttumassa teollisuusarkeologiseksi muinaisjännökseksi. LKYT 2005.

Savukosken arkeologinen kulttuuriperintö

Vahvuudet

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Uusissa hankkeissa on tehty alustavia selvityksiä, esimerkiksi maankäytön suunnittelun pohjaksi. Metsähallitus on aloittanut laajat metsätalousalueiden kulttuuriperintökohteiden inventoinnit kunnan alueella 2011.

Kuntahistoriassa (Suur-Sodankylän historia I) on arkeologinen osuus, vaikka osin jo vanhentunut Historiallisen ajan kohteita on jo tiedossa melko runsaasti.

Suojelu

Muinaisjäännökset on otettu asianmukaisesti huomioon Itä-Lapin maakuntakaavassa (2004) – Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset -luettelo julkaistu 2003.

Lapin maakuntamuseo hoitaa arkeologisia viranomaistehtäviä ja seuraa mm. maankäytön suunnittelua. Museovirasto ylläpitää valtakunnallista muinaisjäännösrekisteriä, johon voi tutustua [www-sivuilla: kulttuuriymparisto.nba.fi](http://www.sivuilla:kulttuuriymparisto.nba.fi).

Hoito ja käyttö

Arkeologinen kulttuuriperintö on verrattain hyvin säilynyttä maankäytön vähäisyyden takia, suuri mahdollisuus löytää uusia, ennestään täysin tuntemattomia muinaisjäännöksiä.

Monet jäännökset sopivat opastuskohteiksi – esimerkiksi pyhät paikat, pyyntikuopat.

Muinaisjäännöksiin voivat tutustua sekä paikalliset asukkaat että Savukoskella vierailevat.

Heikkoudet

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Savukoskella ei ole tehty kattavaa inventointia ja vain kaksi arkeologista kaivausta – kokonaiskuva puutteellinen, selvitykset riittämättömiä esimerkiksi maankäytön suunnittelun tarpeisiin.

Arkeologisista kohteista on liian vähän informaatiota tarjolla esimerkiksi kunnan [www-sivuilla](http://www.sivuilla).

Suojelu

Kohteiden sijainti ei ole riittävän hyvin tiedossa – maanomistajalla ei aina ole tietoa maillaan olevista muinaisjäännöksistä.

Hoito ja käyttö

Arkeologisen kulttuuriperinnön merkitystä luonto- ja kulttuurimatkailussa ei vielä tunneta.

Muinaisjäännöksiä ei ole opastettu eikä niihin liity reittejä.

Jäännöksiä tai niiden ympäristöä ei ole hoidettu.

Uhat

Asenteet – suojelukohteista ei oteta selvää tai niistä ei välitetä

Tietämättömyys, informaation ja ohjauksen puute – erityisesti rakentaminen ja metsänkäsittely (maanmuokkaus ja kannonnosto).

Puutteellinen suunnittelu ja riittämättömät selvitykset – esim. kaavoitus, maa-aineksen otto ja kaivostoiminta, vesirakentaminen.

Vesien säännöstely – veden pinnan vaihtelu kuluttaa ja hävittää saarten ja rantojen muinaisjäännöksiä.

Hoitamattomuus – varsinkin maatalousalueilla ja pihapiireissä jäännökset voivat jäädä kasvillisuuden peittoon ja tuhoutua.

Mahdollisuudet

Muinaisjäännökset ovat yhteistä, paikallista ja omaleimaista perinnettä ja historiaa, jonka löytää vain Savukoskelta.

Arkeologia on hyvä ja edullinen tapa tutustua omaan ympäristöönsä.

Arkeologiaa voidaan monin tavoin hyödyntää opetuksessa, virkistyksessä ja matkailussa – esimerkiksi retkeilyssä.

Arkeologian ja historian avulla voidaan aktivoida kylien toimintaa – esimerkiksi kulkureittien, rajamerkkien ja elinkeinohistoriallisten muistojen paikannus, joka edellyttää hyvää maastotuntemusta ja sopii hyvin osaksi kylien perinnekeruuta.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus

Vaikka Savukosken rakennuskanta inventoitiin suhteellisen kattavasti Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa, löytyy alueelta vielä inventointitarvetta erityisesti jälleenrakennusajan rakennuskannan osalta.

Rakennetun ympäristön tila

Tyhjeneviä alueita uhkaa maiseman umpeenkasvu ja rakennusten tyhjilleen jääminen, joka taas ennen pitkää johtaa rakennusten ränsistymiseen. Valtiolla tulisi olla enemmän keinoja tukea kyläyhdistyksiä yms. rakennusten korjaamisessa ja maisemien raivauksissa esimerkiksi taloudellisten tukien muodossa.

Vaikka Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan omistajalla on velvollisuus pitää *rakennus ympäristöineen, sellaisessa kunnossa, että se jatkuvasti täyttää terveellisyys-, turvallisuuden ja käyttökelpoisuuden vaatimukset eikä aiheuta ympäristöhaittaa tai rumenna ympäristöä (MRL 166 §)*, on tilanne käytännössä se, että esimerkiksi perikuntien omistuksessa olevat vanhat rakennukset ränsistyvät paikoilleen selvittämättömien pesänjakojen takia. Valtiolla tulisi olla jotain keinoja näiden rakennusten säilymiselle parantamiseksi. Maankäyttö- ja rakennuslain määrittämä omistajan ylläpitovelvollisuus koskee kaikkia rakennuksia ja velvollisuus on riippumaton alueen kaavoituksesta.

Savukosken koulurakennukset ovat pääasiassa uusiokäytössä ja huoli niiden kulttuurihistoriallisen arvon säilymisestä on useasti aiheellinen. Kunnan myydessä entisiä omassa hallinnassaan olleita julkisia rakennuksia tulisi sen huolehtia myös siitä, että rakennusten käyttötarkoituksen muuttuessa uusi omistaja huolehtii niiden kulttuurihistoriallisten arvojen säilymisestä.

Kuva 193. Kattojen ehjänä säilyminen on edellytys rakennusten säilymiselle. LKYT 2005.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Vahvuudet

Savukoskelta löytyy paljon erityisesti poronhoitoon ja metsätalouteen liittyvää rakennuskantaa.

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa tehty inventointi oli Savukosken osalta melko kattava.

Soklin kaivoshankkeen takia alueelle on tehty erilaisia selvityksiä.

Suojelu

Itä-Lapin maakuntakaava on melko tuore ja ajantasainen.

Alueelle ei kohdistu suuria rakennuspaineita.

Hoito ja käyttö

Savukoskelta löytyy erityisen vahvaa (ehkä jopa Lapin parasta) osaamista korjausrakentamisen saralta.

Tahtoa ja osaamista korjaamiseen löytyy.

Museovirasto on ohjannut Savukosken kuntaan poikkeuksellisen paljon korjausneuvontaa ja myös avustuksia.

Savukoskella työvoimahallinto, kunta ja muut viranomaiset ovat toimineet yhteistyössä kulttuuriympäristökohteiden hyväksi.

Savukoskella ei ole massamatkailua, vaan alueen matkailutoiminta on aina perustunut erä-, luonto- ja kulttuurimatkailukohteiden vetovoimaisuuteen. Savukoski voi kulttuuri- ja luontomatkailun saralla toimia esimerkkinä muille Lapin kunnille.

Heikkoudet

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Vaikka inventointitietoa löytyy, sitä ei välttämättä käytetä tarpeeksi erilaisten suunnitelmien ja hankkeiden pohjalle.

Suojelu

Suurin osa alueista on kokonaan kaavoituksen ulkopuolella.

Kaavoitustilanteen kattamattomuuden vuoksi kohteiden suojelu on käytännössä vaikeaa.

Arvokkaita kohteita puretaan edelleenkin ilman, että ne tulevat asiasta vastaavien viranomaisten tietoon.

Asioista päättävillä henkilöillä ei ole tarpeeksi tietoa kulttuuriympäristöasioista.

Hoito ja käyttö

Rakennusten omistajat eivät välttämättä ole tietoisia rakennusperinnön hoitoavustuksista.

Rakennusten omistusperuste: perikuntien rakennukset muodostavat laajan ja akuutin ongelman: rakennukset lahoavat paikoilleen kun niiden omistajuuskysymystä ei saada ratkaistua niin, että joku ottaisi rakennuksesta vastuun, jolloin myös niiden korjaamisedellytykset paranisivat huomattavasti.

Vanhon rakennusten oikeanlaisen korjaamisen neuvonta ei tavoita kaikkia ja osa korjauksista on laadullisesti heikkoa ja jopa rakennusten kulttuurihistoriallista arvoa heikentävää.

Väärää tietoa korjaamisesta, rakennusten energiakysymyksistä ja jätevesiasetuksesta esiintyy.

Uhat

Suojelukysymyksiin liittyy edelleen paljon tietämättömyyttä ja väärää tietoa, mikä aiheuttaa suojelukielteisiä asenteita.

Eri kuntien teknisen toimen viranomaistehtävien yhdistäminen saattaa heikentää tilannetta kulttuuriympäristön säilymisen kannalta.

Heikentynyt taloustilanne vähentää resursseja rakennetun ympäristön hoidosta.

Suurten, pääosin julkisten rakennusten tyhjeneminen → uusiokäytön löytämisen ongelmat → mahdollinen purkaminen.

Kohonneet energiakustannukset vaikeuttavat julkisten rakennusten ylläpitoa entisestään.

Elinympäristön toiminnallinen köyhtyminen, kun julkiset rakennukset myydään yksityiskäyttöön, jolloin käyttötarkoitus muuttuu (koulut, postit, kyläkaupat).

Alueiden tyhjenemisen mukanaan tuomat ongelmat: umpeenkasvu ja tyhjilleen jäävät rakennukset.

Rakennusperinnönhoidon rahoituksen riittämättömyys.

Ilmastonmuutoksen torjuminen (kulttuurihistoriallisista arvoista piittaamattomat energiaremontit, ympäristöä muuttavat tulvasuojeluratkaisut).

Rakennetun ympäristön kerroksellisuuden ja eri aikakausien arkkitehtuuripiirteiden katoaminen korjaus- ja muutostoimenpiteissä.

Lisäännytynyt kertakäyttökulttuuri ja tavaroiden ja rakennusmateriaalien nopea kierto (esim. ikkunat).

Aktiivisten ja osaavien ihmisten väheneminen tulevaisuudessa. Löytyykö enää esim. talkoisiin yms. tarpeeksi ihmisiä?

Maisemaa hallitsevat uudet rakennelmat (erilaiset mastot, mainosrakennelmat, tuulivoima).

Mahdollisuudet

Savukoskella on erilaisia arvokkaita kulttuuriympäristöjä ja niiden arvo ymmärretään.

Savukoskelta löytyy vielä kulttuuriympäristöstä ja omasta ympäristöstään kiinnostuneita ja aktiivisia ihmisiä.

Seudulla on matkailutoimintaa, johon on mahdollista yhdistää kulttuuriperintöasiat ja -kohteet (esimerkiksi järvi- ja kalastusmatkailu, retkeilyreitit).

Seudun kulttuuriperintö on ehtymätön resurssi, jota voidaan monin tavoin hyödyntää kunnan vetovoimatekijänä, kuten myös opetuksen osana tai kulttuurimatkailun kehittämisessä.

Kulttuuriympäristöohjelma antaa valmiuksia parempaan yhdyskuntasuunnitteluun, mikä parantaa asuin ympäristön viihtyisyyttä ja lisää alueen vetovoimaisuutta.

Vanhan rakennuskannan oikea kunnossapito lisää rakennusten markkina-arvoa.

Rakennetun ympäristön suojelu antaa varmuuden ympäristön ominaisuuteen säilymisestä ja lisää sen arvoa asuinpaikkana.

Tietojärjestelmien kehittyminen helpottaa tiedon saavutettavuutta, kunhan työhön varataan riittävät resurssit.

EU-rahoituksen tehostunut hyödyntäminen kulttuuriympäristötyössä.

Kuva 194. Savukosken erotusaitaa. LKYT 2005.

Kulttuuriympäristön käyttö ja hoito

Lainsäädäntö

Kulttuuriympäristöön kohdistuva lainsäädäntö ja sitä koskevat kansainväliset sopimukset luovat puitteet sen hyvälle hoidolle. **Perustuslain** (1999) mukaan ”Vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille.”

Kulttuuriympäristön huomioimisen kannalta keskeisiä lakeja ovat maankäyttö- ja rakennuslaki, luonnonsuojelulaki, laki rakennusperinnön suojelusta, muinaismuistolaki ja kirkkolaki. Myös eri hallinnonalojen oma lainsäädäntö kuten maaseudun kehittämiseen liittyvät säädökset ja tielainsäädäntö vaikuttavat kulttuuriympäristön säilymisen edellytyksiin.

Muinaismuistolaki (295/1963) suojelee kaikki kiinteät muinaisjäännökset muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta ilman erillistä päätöstä tai toimenpidettä. Lain noudattamista valvoo Museovirasto. Museovirasto tutkii, hoitaa ja merkitsee muinaisjäännökset sekä osoittaa niille rajat ja tarpeelliset suoja-alueet. Muinaisjäännösten kaivaminen, peittäminen ja muut niihin kohdistuvat toimenpiteet ovat ilman lupaa kiellettyjä.

Uudistettu **laki rakennusperinnön suojelemisesta** astui voimaan 1.7.2010 lukien. Lain tavoitteena on turvata rakennetun kulttuuriympäristön ajallinen ja alueellinen monimuotoisuus, vaalia sen ominaisluonnetta ja erityispiirteitä sekä edistää sen kulttuurisesti kestävää hoitoa ja käyttöä. Rakennusperinnön säilyttämiseksi voidaan suojella rakennuksia, rakennelmia, rakennusryhmiä tai rakennettuja alueita, joilla on merkitystä rakennushistorian, rakennustaiteen, erityisten ympäristöarvojen tai rakennuksen käytön tai siihen liittyvien tapahtumien kannalta. Rakennussuojelu asemakaava-alueella sekä alueella, jolla on voimassa rakennuskielto asemakaavan laatimista varten, järjestetään pääsääntöisesti asemakaavalla. Lailla rakennusperinnön suojelemisesta ei voida suojella laajoja aluekokonaisuuksia tai maisemaa.

Kirkkojen suojelusta on säädetty vuonna 1993 annetussa **kirkkolaissa**. Sen mukaan kaikki ennen vuotta 1917 rakennetut evankelis-luterilaiset ja ortodoksiset kirkot kiinteine sisustuksineen ja taideteoksineen on suojeltava automaattisesti. Myös kirkkotarhassa olevat rakennukset tai rakennelmat, kuten kellotapuli, hautakappeli, porttirakennus tai kirkkotarhan aita ovat suojelun piirissä. Museoviraston ehdotuksesta on lisäksi suojeltu noin 50 vuosien 1917–1970 välisenä aikana rakennettua rakennustaiteellisesti merkittävää kirkkoa. Kemijärvellä kirkkolailla on suojeltu kirkon kellotapuli.

Lakia ympäristövaikutusten arviointimenettelystä (YVA) sovelletaan hankkeisiin, joista saattaa aiheutua merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia. Asetus ympäristövaikutusten arviointimenettelystä sisältää ne hankkeet, joihin on aina sovellettava YVA-menettelyä. Tällaisia hankkeita ovat esimerkiksi moottoritiet, suurehkot satamahankkeet, raskaan liikenteen lentokentät ja suuret kanalat ja sikalat. YVA-menettelyä voidaan lisäksi soveltaa alueellisen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen päätöksellä yksittäistapauksissa hankkeisiin, joilla on todennäköisesti merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia.

Laki viranomaisten suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista eli ns. SOVA-laki (2005) ja sitä täydentävä valtioneuvoston asetus (2005) sisältävät säännöksen yleisestä velvollisuudesta arvioida ympäristövaikutuksia riittävällä tavalla suunnitelmien ja ohjelmien valmistelussa sekä säännökset tiettyjen suunnitelmien ja ohjelmien ympäristöarvioinnista. SOVA-lailla ja -asetuksella toteutettiin EY:n direktiivi tiettyjen suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista (2001).

Välillisesti myös **luonnonsuojelulaki** (1997), **ympäristönsuojelulaki** (2000), **vesilaki** (2002) ja **maa-ainelaki** (1982) ja **-asetus ja metsälaki** (1997) voimistavat kulttuuriympäristön huomiointia eri hankkeissa. Luonnonsuojelulain nojalla voidaan perustaa maisema-alue luonnon

tai kulttuurimaiseman kauneuden, historiallisten ominaispiirteiden tai siihen liittyvien muiden erityisarvojen säilyttämiseksi ja hoitamiseksi. Ympäristöministeriö päättää valtakunnallisesta maisema-alueesta. Maakunnallisen alueen perustamisen päättää elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus maakunnan liiton esityksestä. Perustettava maisema-alue voi olla osa valtakunnallisesti arvokkaasta alueesta tai ulottua arvokkaaksi luokitellun alueen ulkopuolelle. Ympäristöministeriön päätöksellä on perustettu kolme valtakunnallista maisemanhoito-alueita. Skärlandetin maisemanhoitoalue perustettiin Raaseporissa vuonna 2007, Hyypänjokilaakson maisemanhoitoalue Kauhajoella elokuussa 2009 ja Kairalan–Luiron maisemanhoitoalue Pelkosenniemellä huhtikuussa 2010. Alueellisten ympäristökeskusten päätöksellä on perustettu kaksi maakunnallista maisemanhoito-alueita, Suomussalmen vienalaiskylien maisema-alue Kuivajärven ja Hietajärven kyliin sekä Sallan Saijan maisema-alue.

Maantielain 27 §:n mukaan Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset ovat velvollisia pyytämään yleis- ja esisuunnitelmistaan lausunnot niiltä maakuntaliitoilta ja kunnilta, joiden alueelle suunnitelma sijoittuu. Muilta viranomaisilta pyydetään lausunnot, jos se on päätösharkinnassa tarpeen.

Maankäytön suunnittelua ja rakentamista ohjaa vuonna 2000 annettu **maankäyttö- ja rakennuslaki** (MRL). Maankäyttö- ja rakennuslain mukaiseen maankäytön suunnittelujärjestelmään kuuluvat valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet, maakuntakaava, yleiskaava ja asemakaava. Kaavojen sisältövaatimukseen kuuluu myös kulttuuriympäristön huomioiminen.

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tehtävänä on varmistaa valtakunnallisesti merkittävien seikkojen huomioon ottaminen maakuntakaavoituksessa, kuntien kaavoituksessa ja valtion viranomaisten toiminnassa. Tavoitteisiin on kirjattu myös kansallisen kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön säilyminen. Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden mukaan alueidenkäytöllä tulee edistää kansallisen kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön sekä niiden alueellisesti vaihtelevan luonteen säilymistä. Alueidenkäytössä on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuri- ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit on otettava huomioon alueiden käytön suunnitellun lähtökohtina. Huomioonotettavia inventointeja ovat Museoviraston laatima valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön luetelo (2009) ja muinaisjäännösinventointi ja Ympäristöministeriön laatima maisema-alueinventointi (valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet).

Maakuntakaavoituksessa on osoitettava valtakunnallisesti merkittävät maisema- ja kulttuuriperintöalueet ja -kohteet. Valtakunnallisesti arvokkailla alueilla ja kohteilla alueiden käytön on sovellettava niiden historialliseen kehitykseen. Kyse on sekä perinteen säilyttämisestä että alueiden kehittämisestä niiden ominaisuutensa ja erityispiirteitä vahvistavalla ja niihin sopeutuvalla tavalla. Kulttuuriympäristöä koskevien alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamien alueiden ja kohteiden osalta on kysymys erityistavoitteista, jotka koskevat myös yleis- ja asemakaavoitusta. Keskeiseksi kysymyksiä näiden tavoitteiden toteutumisen kannalta ovat nousseet kaavojen lähtötietojen ja perusselvitysten riittävyys ja ajantasaisuus, kulttuuriympäristöä koskevien tavoitteiden suhde mahdollisiin muihin valtakunnallisiin alueidenkäyttötavoitteisiin, valtakunnallisesti merkittäviä kulttuuriympäristöalueita koskevien kaavojen ajantasaisuus sekä kaavamerkinnot ja -määräykset, jotka turvaavat alueiden ominaisuutensa säilymisen.

Maankäyttö- ja rakennuslakiin sisältyy myös purkamislupajärjestelmä, joka liittyy läheisesti rakennussuojeluun. Rakennusta tai sen osaa ei saa ilman lupaa purkaa asemakaava-alueella tai alueella, jolla on voimassa rakennuskielto asemakaavan laatimiseksi. Lupa on myös tarpeen, jos yleiskaavassa niin määrätään. Rakennuksen tai sen osan purkamisessa on huolehdittava siitä, ettei historiallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaita rakennuksia tai kaupunkikuvaa turmella. Purkamisluvan myöntämisen edellytyksenä on, ettei purkaminen merkitse rakennettuun ympäristöön sisältyvien perinne-, kauneus- tai muiden arvojen hävittämistä eikä haittaa kaavoituksen toteuttamista. Tarkoituksena on varmistaa, ettei suojelun arvoisia rakennuksia pureta, ennen kuin suojelukysymys saadaan ratkaistuksi joko asianmukaisella kaavalla tai rakennussuojelulain mukaisella suojelulla.

Vuonna 1998 valtioneuvosto hyväksyi **arkkitehtuuripoliittisen ohjelman**. Sen keskeinen tavoite oli saada aikaan valtakunnallinen strategia rakennusperinnön hoidosta ja rakennussuojelusta. Lisäksi se määritteli joukon tätä tukevia toimia:

- jokaisessa kunnassa tullaan suorittamaan arvokasta rakennusperintöä koskevat inventoinnit
- rakennushistorian asiantuntijoiden määrää lisätään maakuntamuseoissa
- koulujen opetuksessa vahvistetaan arkkitehtuurikasvatusta
- annetaan kunnan päättäjille koulutusta rakennetun ympäristön huomioon ottamisesta
- lisätään arkkitehtuurin ja rakentamisen historian koulutusta

Kuva 195. Muurattu piippu Hietakankaan pihapiirissä. LKYT 2005.

Valtioneuvosto hyväksyi vuonna 2001 rakennusperintöstrategian. Siinä on käsitelty suojeltavia rakennuksia ja alueita, vastuu- ja tehtävienjakoa, rakennussuojelun edistämistä, eri tukimuotoja sekä tiedon ja arvostuksen lisäämistä.

Kansainvälisiä sopimuksia

Kansainväliset sopimukset ja suositukset, kuten Unescon ja Euroopan neuvoston rakennusperintösopimukset sekä monet EU-ohjelmat antavat osaltaan velvoitteita ja lähtökohtia huolehtia kulttuuriympäristöstämme.

Maailmanperintösopimus (Yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemiseksi) on Unescon vuonna 1972 hyväksymä kansainvälinen sopimus. Sen keskeisenä lähtökohtana on huoli maailman uhanalaisen kulttuuri- ja luonnonperinnön säilymisestä tuleville sukupolville. Sopimuksen tavoitteena on eri kansakuntien ainitlaatuisen perinnön arvostuksen lisääminen ja sitä koskevan tiedon levittäminen. Sen pohjalta tuetaan kansainvälisessä yhteistyössä toteutettavaa kulttuuriperinnön pelastamista, vaalimista ja kunnostamista silloin, kun kansalliset voimavarat eivät riitä. Suomi ratifioi sopimuksen 1987. Maailmanperintöluettelossa on tällä hetkellä kuusi kulttuuriperintökohdetta Suomesta.

Haagin vuoden 1954 yleissopimus on Unescon alainen humanitaarinen yleissopimus, jonka tavoitteena on kulttuuriomaisuuden suojelu aseellisen selkkauksen sattuessa. Sopimus syntyi toisen maailmansodan jälkeen tilanteessa, jossa merkittävä osa eurooppalaista kulttuuriperintöä oli tuhoutunut suorien ja epäsuorien hyökkäysten sekä ryöstelyn seurauksena. Sopimuksen lähtökohtana on ajatus, että yksittäisten kansakuntien kulttuuriomaisuuden tuhoutuminen ei ole pelkästään kan-

sallinen menetys, vaan koskee koko ihmiskunnan kulttuuria. Vaikka sopimus on osittain vanhentunut, se on edelleen ajankohtainen asiakirja, joka on muodostunut osaksi kansainvälistä oikeutta. Suomi ratifioi yleissopimuksen ja siihen liittyvän pöytäkirjan vuonna 1994. Haagin yleissopimus pyrkii siihen, että aseellisen konfliktin aikana sovitavat osapuolet pidättäytyvät hyökkäyksistä kulttuuriomaisuutta kohtaan sekä samalla rauhoittavat kulttuuriomaisuudeksi katsotut kohteet sellaiselta omalta sotilaalliselta toiminnalta joka vaurioittaisi kohteita tai oikeuttaisi vastapuolen vihamieliset teot. Siksi sopimus edellyttää, että sopimusosapuolet varautuvat jo rauhan aikana kulttuuriomaisuuden suojeluun sekä tekevät sopimuksen sisältöä tunnetuksi kansalaistensa ja asevoimiensa parissa. Suomessa on valmisteltu Museoviraston johdolla sopimuksen toteuttamisen edellyttämää viranomaisverkostoa sekä kartoitettu alustavasti maassamme olevaa merkittävää kulttuuriomaisuutta. Lisäksi on tehty esitys kuudesta erityissuojeltavasta kulttuuriomaisuuskohteesta. Jatkossa tavoitteena on vahvistaa yleiseen suojeluun tuleva kulttuuriomaisuus, laatia ohjeita sen hoitamiseksi ja suojelemiseksi sekä kehittää suojelu- ja valistustoimintaa.

Euroopan neuvoston kolme kulttuuriympäristöön ja -perintöön liittyvää yleissopimusta on saatettu voimaan myös Suomessa. Rakennusperintöä käsittelee Granadan (1985), arkeologista kulttuuriperintöä Maltan (1992) ja maisemaa Firenzen (2000) yleissopimus. Yleissopimuksia täydentää joukko suosituksia kulttuuriperinnön eri alueilta.

Uusimpana sopimuksena Suomi hyväksyi joulukuussa 2005 eurooppalaisen maisemayleissopimuksen, joka tuli kansallisesti voimaan 1.4.2006. Maisemat ilmentävät eurooppalaisen kulttuuri- ja luonnonperinnön monimuotoisuutta. Niillä on tärkeä merkitys ihmisen elinympäristönä. Maisemasopimus syntyi tämän yhteisen perinnön ja arvoisällön turvaamiseksi. Se velvoittaa viranomaisia vaalimaan maiseman arvoja ja kannustaa kansalaisia osallistumaan maisemia koskevaan päätöksentekoon. Sopimus koskee yhtä lailla luonnonmaisemia, maaseudun viljelymaisemia kuin rakennettuja kaupunkimaisemiakin. Siihen sisältyvät myös arkiympäristöt ja huonolaatuisiksi muuntuneet alueet. Suomen nykyinen lainsäädäntö, hallinnolliset ohjelmat ja käytännöt täyttävät jo sopimuksen velvoitteet, joten sopimuksen voimaansaattaminen ei aiheuta muutoksia lainsäädäntöön.

Euroopan unioni rahoittaa kulttuuriympäristöön liittyviä hankkeita, ja monien direktiivien vaikutus ulottuu rakennusperintöön. Rakennerrahastoista rahoitetaan useita ohjelmia mm. alueellisia tavoiteohjelmia ja Interreg-yhteisöaloitetta, joiden avulla rakennusperintöä on hoidettu ja säilytetty.

ICOMOSin julistuksia (International Council of Monuments and Sites)

- kansainvälinen julistus kulttuurimonumenttien suojelusta ja restauroinnista (1964)
- julistus historiallisten puistojen ja puutarhojen suojelusta (1982)
- julistus historiallisten kaupunkien ja kaupunkimaisten alueiden suojelusta (1987)
- julistus arkeologisen perinnön suojelusta ja hoidosta (1990)

Toimijat

Viranomaiset auttavat, neuvovat ja opastavat sekä myöntävät avustuksia kulttuuriympäristön hoitoon. Eri hallinnonaloilla on nykyisin omat yksikkönsä ja viranomaiset, jotka vastaavat kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön hoitoon liittyvistä kysymyksistä. Lähtökohtana on lisätä ja helpottaa kulttuuriympäristön hoitoon liittyviä mahdollisuuksia eri tahojen toiminnassa: kyläyhdistysten, seurojen, muiden järjestöjen sekä ennen kaikkea alueen asukkaiden ja maanomistajien kanssa. Hyviä esimerkkejä ovat erilaiset kunnostustalkoot, kyläillat ja muut yhteiset kokoontumiset.

Ympäristöministeriö ja 9 alueellista elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskusta vastaavat alueiden käytöstä ja kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön säilymisestä. Rakennusperinnön säilymisen turvaamiseksi on kehitetty valtion avustajärjestelmä kaavoituksen ja rakentamisen ohjauksen rinnalle. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus huolehtii alueellaan sille laissa säädetyistä kulttuuriympäristön hoitoa, alueiden käyttöä ja rakentamisen ohjausta koskevista tehtävistä sekä kulttuuriympäristön ja kulttuuriperinnön vaalimisesta.

Museovirasto vaalii Suomen aineellista kulttuuriperintöä: tallentaa, tutkii ja jakaa tietoa. Museovirasto on kulttuuri- ja tutkimuslaitos sekä suojeluviranomainen, joka palvelee monipuolisesti kansalaisia, päättäjiä, museoalan ammattilaisia, tutkijoita ja opiskelijoita. Virasto vastaa muinaisjäännösten, rakennusperinnön, kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ympäristön ja kulttuuriomaisuuden suojelusta yhdessä muiden viranomaisten ja muun museolaitoksen kanssa. Se myös kartuttaa ja esittelee kulttuurihistoriallista kansalliskokoelmaa, tutkii aineellista kulttuuriperintöämme ja kehittää sekä tukee kansallista museointia. Museovirasto on opetus- ja kulttuuriministeriön alainen virasto. Tehtäviä on museolain mukaisesti siirretty maakuntamuseoille alueellisilla yhteistyösopimuksilla. Vuonna 2011 Museovirasto on koko Lapin alueen kulttuuriympäristöasioissa rakennetun kulttuuri-

Kuva 196. Tiina Elo 2010.

ympäristön osalta toimivaltainen viranomainen, Lapin maakuntamuseo puolestaan arkeologista kulttuuriperintöä koskevissa kysymyksissä omalla toimialueellaan (Kemijärvi, Kittilä, Pelkosenniemi, Posio, Ranua, Rovaniemi, Salla, Savukoski, Sodankylä). Vuodesta 2011 alkaen Saamelaismuseumo Siida hoitaa arkeologisen kulttuuriperinnön viranomais-tehtäviä saamelaisten kotiseutualueella (Enontekiö, Inari, Utsjoki ja Sodankylän Lapin paliskunta).

Maankäyttö ja rakentaminen

Kaavoitus ja muu suunnittelu

Kaavatasot maankäytön suunnittelussa ovat asemakaava lähiympäristön kaavana, ranta-asemakaava rannoilla, yleiskaava taajamissa, kyläalueilla tai rannoilla ja maakuntakaava. Kaavoitusjärjestelmä on luotu tekemään rakentamisesta ja maankäytöstä suunnitelmallista ja hallittua. Kaavojen avulla voidaan kulttuuriympäristön arvoja suojella ja vaalia. Käytännössä tämä vaatii eri tahojen sitoutumisen ja suostumuksen. Maakuntatasolla suunnittelusta vastaa maakunnallinen liitto, jossa alueen kunnat ovat jäseninä. Maakunnan oikeusvaikutuksia omaava maankäytön suunnitelma on maakuntakaava, jonka vahvistaa ympäristöministeriö. Yleis-

Kuva 197. Maisemaa Kuissuvannon pihapiiristä. LKYT 2005.

ja asemakaavan hyväksyy kunta, eikä sitä enää saateta valtion viranomaisten vahvistettavaksi. Maankäytön yleispiirteinen ohjaaminen ja toimintojen yhteensovittaminen tapahtuu kunnassa edelleen yleiskaavoituksella. Yleiskaava voidaan laatia sisällöltään ja oikeusvaikutuksiltaan joustavana erilaisten tilanteiden mukaisesti. Ranta-asemakaavoja voivat teettää myös yksityiset maanomistajat.

Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskusten Ympäristö- ja luonnonvarat vastuualueen alueidenkäyttöyksikön tehtävänä on edistää ja ohjata kuntien maankäytön suunnittelua ja rakentamista Lapin maakunnan alueella sekä valvoa, että kaavoituksessa, rakentamisessa ja muussa alueiden käytössä otetaan huomioon valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet sekä muut alueiden käyttöä ja rakentamista koskevat maankäyttö- ja rakennuslain säännökset.

Nykyinen maankäyttö- ja rakennuslaki edellyttää, että kaavoja laadittaessa tehdään riittävät selvitykset myös kulttuuriympäristön kannalta arvokkaista alueista ja kohteista. Ne voivat olla maisemallisia ja/tai rakennetun ympäristön kohteita tai muinaisjäännöksiä. Kohteiden kulttuuriympäristölliset arvot tulee selvittää ennen kaavoitusta ja kaavan vaikutukset kulttuuriympäristöön arvioida kaavoituksen yhteydessä. Kaava ja siihen liittyvät selvitykset välittävät tietoa kulttuuriympäristöstä paitsi maankäytön suunnittelijoille ja viranomaisille myös maanomistajille ja paikallisille asukkaille. Kaavoitus on tärkein keino säilyttää ja vaalia kulttuuriympäristöämme.

Alueita tai yksittäisiä kohteita voidaan suojella erilaisilla kaavamerkinnöillä ja -määräyksillä antamalla joko määräyksiä tai suosituksia ja ohjeita. Kaavakartoissa suojellut kohteet osoitetaan "/s"-aluemerkinnällä ja "sr"-suojelukohdemerkinnällä. Kaavalla voidaan myös kiinnittää huomiota yksittäisen arvokkaan rakennuksen ympäristöön, jolloin turvataan arvorakennuksen säilyminen osana kokonaisuutta. Tällöin uuden rakentamisen tulee sopeutua vanhaan ympäristöön sopivaksi. Maa-

kuntakaavassa voidaan osoittaa ma-merkinnällä kulttuuriympäristön tai maiseman vaalimisen kannalta tärkeä kohde tai alue.

Muinaismuistolain nojalla suojellut kiinteät muinaisjäännökset esitetään kaavakartoissa mitataavasta ja merkityksestä riippuen kohde- tai aluumerkintöinä (SM/sm). Merkintöihin liittyy kaavamääräyksiä, joissa annetaan tarkempia ohjeita. Lain mukaan muinaisjäännöksen kohdalle ei voi kaavassa osoittaa rakentamista. Rakennuspaikkojen oikealla sijoittelulla varmistetaan myös, ettei maanomistajalle koidu suojelusta kohtuutonta haittaa.

Muinaismuistolaki edellyttää, että alueen kiinteät muinaisjäännökset selvitetään ennen rakennustyön, maa-aineksen oton tai muun maankäyttöhankkeen aloittamista. Museovirasto tai maakuntamuseo tekee tarvittaessa arvion rakentamisen edellyttämästä tutkimustarpeesta. On tärkeää, että rakennushankkeen toteuttaja ottaa Museovirastoon yhteyttä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Useimmissa tapauksissa hankkeet voidaan riittävien tutkimusten jälkeen toteuttaa suunnitellulla tavalla. Pienimuotoisten yksityisten rakennushankkeiden kuten omakotitalojen takia tehtävistä arkeologisista tutkimuksista vastaa Museovirasto. Lapissa tällaisia tutkimuksia on toistaiseksi tehty vain muutamissa tapauksissa.

Kaavojen valmistelussa tarvitaan myös viranomaisten yhteistyötä. Merkittävistä kaavoista järjestetään kunnan, maakunnan liiton ja valtion viranomaisten välisiä viranomaisneuvotteluja. Niiden tarkoituksena on saattaa kunnan tai maakunnan liiton tietoon muun muassa valtakunnalliset ja tärkeät seudulliset alueidenkäyttötavoitteet sekä viranomaisten käsitykset tutkimusten ja selvitysten tarpeesta. Kaavaneuvotteluissa ovat viranomaisina osallisia myös Museovirasto tai yhteistyösopimuksen tehnyt alueellinen maakuntamuseo.

Metsänkäsittely ja arkeologinen kulttuuriperintö

Monet muinaisjäännökset sijaitsevat metsätalousalueilla, joissa on aika ajoin tehtävä erilaisia uudistustoimia. Suojelukohteiden sijainnista on otettava selvää jo metsäsuunnittelussa, jotta ne voidaan ottaa huomioon seuraavissa vaiheissa, erityisesti ajolinjoja ja lastauspaikkoja sijoitettaessa. Hakkuut muinaisjäännösten kohdalla ovat sallittuja, kunhan ne tehdään jäännöksiä vahingoittamatta ja maanpintaa rikkomatta. Peittävän puuston poisto on myös muinaisjäännöksen hoitoa, koska rakenteet tulevat sen jälkeen paremmin esille. Hakkuissa syntyneet rangat ja oksat poistetaan muinaisjäännökseen kuuluvien rakenteiden päältä ja kuopista.

Maanpinnan muokkaus kuten äestys tai kantojen poisto on muinaisjäännösalueella aina kiellettyä, koska maaperän rikkoutuessa tuhoutuvat myös mahdolliset rakenteet ja kerrostumat. Metsätalouden kehittämiskeskus Tapio on yhteistyössä Museoviraston kanssa julkaissut ohjeet muinaisjäännösten huomioon ottamisesta metsänkäsittelyssä, joita saa muun muassa alueellisista metsäkeskuksista ja metsänhoitoyhdistyksistä. Metsäalan organisaatioissa alan ammattilaisille järjestetään vuosittain koulutusta kulttuuriperinnöstä ja metsien käsittelystä. Metsähallitus on käynnistänyt 2010 Suomessa laajan ja monivuotisen kulttuuriperinnön inventointihankkeen, joka liittyy Kansallisen metsäohjelman 2015 tavoitteisiin. Niiden mukaisesti kulttuuriperintökohteiden inventointi on vuoteen 2015 mennessä tehty kattavasti Metsähallituksen hallinnoimissa valtion metsissä ja aloitettu yksityismetsissä. Lapissa hanke aloitettiin 2010 Posion valtionmetsien inventoinnilla ja se etenee vuosittain muihin alueen kuntiin. Savukoskella inventointi on aloitettu kesällä 2011.

Rakennusjärjestys

Rakennusvalvonnalla on keskeinen rooli kulttuuriympäristön säilymisessä. Rakennuslupaa käsitellessä tulee harkita, miten uudisrakennus sopeutuu vanhaan ympäristöön ja onko rakennuksen kohdalta purettavalla rakennuksella kulttuurihistoriallisia, säilytettäviä arvoja. Rakennuksen purkamiseen tarvitaan lupa tai vähäisemmissä toimenpiteissä ilmoitus. Purkamislupa voidaan kuitenkin jättää myöntämättä, jos kyseessä on rakennus, jolla on kulttuurihistoriallisesti merkittäviä arvoja. Lupakäsittelyn yhteydessä tulee myös selvittää, koskeeko rakentaminen tai muu maankäyttö kiinteää muinaisjäännöstä. Maisemaa muuttaviin toimenpiteisiin tarvitaan maisematyölupa asemakaava-alueella ja yleiskaava-alueella jos kaavassa näin määrätään.

Kunnan laatima rakennusjärjestys on kunnan alueella tapahtuvan rakentamisen yleissäädös. Siinä määritellään mm. maankäyttö- ja rakennuslain mukaisesti, millaisille toimenpiteille tarvitaan rakennuslupa sekä annetaan ohjeita mm. uudisrakennusten sopeuttamisesta ympäristöönsä. Rakennusjärjestyksessä voidaan antaa ohjeita erikseen kaavoitetuille ja muille alueille sekä kulttuuriympäristöä koskevia ohjeita ja määräyksiä. Rakentamista ja korjaamista voidaan ohjata tarkemmilla rakennustapaohjeilla, joita voidaan laatia rakennusjärjestyksen tai kaavoituksen yhteydessä mm. kulttuurihistoriallisesti arvokkaille alueille. Tällöin voidaan antaa yksityiskohtaisia ohjeita rakennusten sijoittamisesta tonteille, rakennusten

muodoista, kattokaltevuudesta, materiaaleista ja lähiympäristön hoidosta.

Savukosken kunnan rakennusjärjestyksessä todetaan rakennuksen soveltumisesta rakennettuun ympäristöön ja maisemaan muun muassa seuraavasti:

Rakennuksen sijainnin rakennuspaikalla tulee olla sellainen, että maiseman luonnonmukaisuus mahdollisuuksien mukaan säilyy.

Maisemallisesti merkittävillä peltoalueilla rakentaminen tulee sijoittaa mahdollisuuksien mukaan olemassa olevaan pihapiirien ja metsäsaarekoiden tuntumaan.

Rakennettaessa olevien rakennusten yhteyteen on rakentamisen sovelluttava noudatettuun rakennustapaan ja olemassa olevaan rakennuskantaan sijoituksen, koon, muodon, ulkomateriaalien, värityksen sekä julkisivun jäsentelyjen osalta. Rakennuspaikalla rakennusten tulee muodostaa ympäristökuvaltaan sopusuhtainen kokonaisuus.

Savukosken kunnan rakennusjärjestykseen pääsee tutustumaan ottamalla yhteyttä kunnan rakennus- ja tekniseen toimistoon.

Kansalaisen vaikuttamismahdollisuudet

Kaavat valmistellaan vuorovaikutuksessa niiden kanssa, joiden oloihin tai etuihin ne vaikuttavat. Kaavoituksesta tiedottamisesta, osallistumisesta ja viranomaisten yhteistyöstä säädetään maankäyttö- ja rakennuslaissa. Kaavoituksesta tiedottamisella varmistetaan, että osallisilla on mahdollisuus seurata kaavoitusta ja vaikuttaa siihen. Kunnat tiedottavat ajankohtaisista kaavahankkeista vuosittain julkaistavassa kaavoituskatsauksessa. Kaavan valmistelun aloittamisesta (vireille tulosta), nähtävillä olosta ja hyväksymisestä tiedotetaan paikallisissa sanomalehdissä. Poikkeuksena on vaikutukseltaan vähäinen asemakaavan muutos, jonka vireille tulosta voidaan ilmoittaa kirjeellä asianosaisille.

Osallisia ovat ne, joiden oloihin tai etuihin kaava saattaa huomattavasti vaikuttaa. Heitä ovat esimerkiksi kaava-alueen maanomistajat, asukkaat ja muut ympäristön käyttäjät. Viranomaiset ja yhteisöt ovat osallisia, kun kaavoitus koskee niiden toimialaa. Jos kaava vaikuttaa yli kuntarajojen, myös toisen kunnan jäsen voi olla osallinen. Suunnitellut osallistumistilaisuudet sekä perustiedot kaavahankkeesta esitetään osallistumis- ja arviointisuunnitelmassa. Osallistua voi monella tavalla, esimerkiksi ottamalla yhteyttä kaavoittajaan, osallistumalla tiedotus- ja keskustelutilaisuuksiin tai esittämällä mielipide kaavasta sen ollessa nähtävillä.

Eri toimijoiden tavoitteet ja edut ovat usein keskenään ristiriitaisia. Vuoropuhelun avulla erilaisia näkemyksiä sovitetaan yhteen. Aina ei silti päästä

kaikkien osapuolten kannalta hyväksyttävään lopputulokseen. Tällöin on mahdollista hakea muutosta kaavan hyväksymistä koskevaan päätökseen. Valitusoikeus on asianosaisilla, kunnan jäsenillä, eräillä yhteisöillä sekä valtion viranomaisilla. Vainutukseltaan vähäisestä asemakaavan muutoksesta valitusoikeus on suppeampi.

Maassamme toimii joukko kulttuuriympäristöjen hoitoon suuntautuneita yhdistyksiä. Lisäksi useimmilla kotiseutu-, kylä- ja kaupunginosayhdistyksillä on ohjelmassaan paikallisten ympäristöarvojen vaaliminen ja hoito. Kansalaisaktivistina voi tehokkaimmin vaikuttaa kaavoitukseen toimimalla erilaisissa yhdistyksissä. Ympäristötietoinen kansalainen voi avata julkisen keskustelun paikallislehdessä ongelmalliseksi kokemassaan kysymyksessä. Yksi mahdollisuus on kääntyä poliittisten päättäjien puoleen ja edellyttää kenties huomiotta jääneiden ympäristöarvojen tarkempaa selvittämistä tai vaihtoehtoisten ratkaisumallien tutkimista.

Rakennusperinnön hoito

Korjaushanke

Viisaan korjaamisen lähtökohtana on rakennuksen ominaispiirteiden hyväksyminen ja turhien muutosten välttäminen. Usein ajatellaan että vanhan kunnioitus koskee vain suojeltuja ja erityisen arvokkaita taloja. Kuitenkin jokainen aikaa kestänyt rakennus on osoitus kelvollisesta rakentamisesta ja onnistuneista rakennusratkaisuksista.

Suunnitteluvaiheeseen on hyvä varata aikaa jopa vuosi. Jos mahdollista, talossa kannattaa asua ennen korjausten aloittamista. Tällöin omistaja tutustuu ja tottuu taloonsa ja oppii erottamaan oleelliset korjaustarpeet. On järkevämpää ja halvempaa ihmisen sopeutua rakennukseen kuin yrittää muuttaa rakennusta väkisin toisenlaiseksi. Tärkein edellytys korjata oikein on tuntea talonsa rakenteet, rakennushistoria ja ominaispiirteet. Näiden selvittämiseksi saatetaan tarvita kuntoarviota, tarkempia kuntotutkimuksia ja rakennushistorian selvitystä.

Ennen korjauksiin ryhtymistä arvioidaan rakennuksen historian aikana syntyneet muutokset ja suhtautuminen niihin. Alkuperäisen asun palauttamiseen ei yleensä ole syytä, myöhemmistä muutoksista poistetaan ainakin toiminnaltaan epäonnistuneet rakenteet. Samassa talossakin voi olla monenlaisia korjaustarpeita. Vaurioituneet rakenteet korjataan tai kunnostetaan. Restauraoinniksi kutsutaan korjausta, jossa talon ominaispiir-

teet, rakennustapa ja historia otetaan huomioon kaikissa päätöksissä.

Viisas kiinteistönpito

Jokaisen talon- tai asunnonomistajan on hyvä tuntea talonsa, sen historiaa, muutosvaiheita ja nykyinen kunto. Rakennuksen korjaus- ja muutostöiden tulisi perustua pitkän tähtäimen korjaussuunnitelmaan, jossa on arvioitu esimerkiksi kymmenen seuraavan vuoden aikana tarvittavat korjaukset kustannusarvioineen. Korjaussuunnitelma pohjautuu kuntoarvioon, jonka on tehnyt arviointiin erikoistunut asiantuntija. Kuntoarvion tulee sisältää rakennuksen kaikki rakennusosat ja tekniset järjestelmät. Kuntoarviossa määritellään myös tarkempien kuntotutkimusten tarve. Vaikka kuntoarviota ei teettäisikään ulkopuolisella asiantuntijalla, kannattaa talon rakennusosat käydä läpi ja kirjata havainnot. Korjausten taustaksi tarvitaan myös tietoa talon historiasta ja ominaispiirteistä. Samaan mappiin voi koota tietoa tehdyistä korjauksista, yksityiskohdat kuten käytetyt maalityypit unohtuvat helposti. Hyvin ylläpidetty huoltokirja on arvokas dokumentti tulevissa korjauksissa ja taloa myytäessä.

Talo vaatii säännöllistä hoitoa. Vuoden kiertoön liittyviä töitä ovat mm. rännien puhdistaminen syksyllä, lumityöt talvella sekä puutalossa alustan kissanluukkujen avaaminen keväällä. Pieni summa vuosittaisiin ylläpitokorjauksiin pidentää isompien korjausten väliä. Viisaaseen kiinteistönpitoon kuuluu myös omien voimavarojen tunteminen: onko aikaa tehdä itse, mitä pystyy itse tekemään, paljonko rahaa on käytettävissä vuosittain ja paljonko lainaa voi ottaa isoihin korjauksiin.

Puitteet korjauksille

Kun talon ostoa tai korjausta vasta suunnitellaan, kannattaa ottaa yhteyttä kunnan rakennusvalvontaan ja kaavoituksesta vastaavaan tahoon. Niissä osataan kertoa, mitkä korjaukset vaativat rakennuslupaa, onko rakennus kulttuurihistoriallisesti arvokas tai suojeltu ja mitä suojelu käytännössä tarkoittaa. Rakennusvalvontaviranomainen kertoo eri toimenpiteiden vaatimista luvista. Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten lupakäsittelyn yhteydessä rakennustarkastaja saattaa pyytää ehdotetuista muutoksista lausunnon maakuntamuseolta tai Museovirastosta.

Vanha talo voidaan korjata sen rakentamisajankohdan rakentamistavan ja -ratkaisujen mukaisesti. Laajemmissa ja uudisrakentamiseen verrattavissa, useimmiten luvanvaraisissa, korjauksissa noudatetaan nykyisiä rakentamismääräyksiä,

Kuva 198. Aitta Marjasuvannon pihapiirissä. LKYT 2005.

joita vanhojen rakennusten kohdalla sovelletaan. Soveltamisesta on syytä aina neuvotella kunnan rakennusvalvontaviranomaisen kanssa. Määräyksistä poikkeaminen ei missään tapauksessa saa vaarantaa asukkaiden terveyttä tai huonontaa turvallisuutta. Perinteiset rakenteet yleensä toimivat riittävän hyvin sellaisenaan tai pienin muutoksin. Ammattitaitoinen arkkitehti tai rakennesuunnittelija pystyy parhaiten esittämään perustelut poikkeuksille. Esimerkiksi märkätilojen suunnitteluratkaisuissa tulee kuitenkin noudattaa niitä koskevia nykymääräyksiä.

Järkevä korjausjärjestys

Korjaustarpeita on monenlaisia. On hyvä erottaa välttämättömät korjaukset sellaisista, jotka voidaan tehdä vähitellen asukkaiden terveyden tai talon kunnan vaarantumatta. Kiireellisiä ja välttämättömiä korjauksia ovat mm. vuotava katto, kosteus- ja homevauriot sekä vakavat kantavien rakenteiden vauriot. Näistä aloitetaan. Kun vakavat vauriot on korjattu, voidaan muita töitä tehdä vähitellen vaikka vuosien kuluessa. Asumisen kannalta oleellisia tiloja ovat pesutilat ja keittiö. Kun ne on saatu toimiviksi, voidaan muita huonetiloja kunnostaa ajan kanssa.

Talon säilymisen kannalta tärkeimmät rakennusosat ovat perustukset ja vesikatto. Vuotava vesikatto vaurioittaa rakenteita nopeasti. Vesikatto kannattaa paikata tai suojata tilapäisesti, jos sen korjaamista joudutaan odottelemaan. Perustusten vauriot vaikuttavat koko runkoon. Vaurioitumisen saa hidastumaan, kun maan pintaa talon ympärillä alennetaan ja kallistetaan pois päin.

Talon korjaamista ei pidä aloittaa summittaisella purkamisella. Jätelavalle saattaa päätyä talon historiaan oleellisesta kuuluvaa materiaalia. Esimerkiksi vanhoja pinkopahveja tapetteineen ei kannata repiä pois. Niistä saadaan tietoa talon vaiheista, ne voidaan usein säilyttää ja kiristää tai vähintään jättää uudempien kerrosten alle. Säilytettävät ra-

Kunnostajan 10 käskyä

- Älä korjaa kunnossa olevaa, älä uusi korjattavissa olevaa. Paikkaa ja kunnosta.
- Selvitä vaurion syy ja poista se. Korjaa vasta sitten ja korjaa entiselleen.
- Käytä samoja materiaaleja ja työmenetelmiä kuin ennenkin on käytetty. Älä kokeile uutuuksia.
- Säilytä vanha rakenne. Ellei se olisi kelvollinen, ei talosta olisi koskaan tullut vanhaa.
- Jos voit, asu talossasi vuosi ennen kuin ryhdyt korjaamaan sitä. Ellei talosi riitä sinulle, vaihda mieluummin taloa.
- Älä käytä materiaaleja, joita et voi myöhemmin vaihtaa tai korjata. Älä laiminlyö huoltotöitä. Useimmat vauriot aiheutuvat huonosta hoidosta ja väärästä korjauksesta.
- Vanhojen rakennusten kauneus on niiden herkästi turmeltuissa mittasuhteissa. Lämpöaloudelliset korjaukset eivät saa määrätä rakennuksen ulkonäköä. Useimmiten riittää seinärakenteiden tiivistäminen ja yläpohjan lisäeristys.
- Hyväksy epäsäännöllisyyksiä, mutkia ja vinoutta, pientä epäkäytännöllisyyttä. Hyväksy tyylikerrostumia ja vanhanaikaisia ratkaisuja.
- Hylkää tyyli- ja materiaaliälytelmät.
- Hylkää haaveet alkuperäistämisestä. Muutokset ovat osa rakennuksen historiaa. Palauttaminen onnistuu vain harvoin.

kennusosat täytyy myös suojata kunnolla rakennustöiden ajaksi.

Nämä kunnostajan 10 käskyä ovat Museoviraston vuonna 1989 järjestämästä kiertonäyttelystä Ihmistien talot, josta vastasi Ulla Rahola. Asia ei ole vanhentunut, vaan nämä säännöt pitävät edelleen hyvin paikkansa kun on kyse vanhan rakennuksen korjaamisesta. Vaikka viime vuosien aikana on keskitytty korostamaan rakennusten energiatehokkuutta, vanhan rakennuksen korjaamisen peruseriaatteet eivät ole muuttuneet.

Korjausten teettäminen

Suomessa on pitkä omatoimirakentamisen perinne. Usein korjaukset myös suunnitellaan itse. Ammattitaitoisen suunnittelijan käyttö säästää kuitenkin kustannuksia, aikaa ja vaivaa. Korjaus- ja restaurointisuunnittelu on erityisalansa, joka vaatii vuosien opiskelua ja hyvää perehtyneisyyttä rakennusperintömme historiaan, vanhoihin rakennuksiin ja rakennustapoihin. Suunnittelijan työ- eli referenssiluettelosta voi tarkistaa, onko hän suunnitellut ennenkin vastaavanlaisia kohteita.

Suunnittelijan apua saatetaan tarvita pientenkin toimenpiteiden järkevän toteutusjärjestyksen laatimiseksi. Laajoissa korjaustöissä suunnittelija on välttämätön.

Ammattitaitoiset, luotettavat ja vanhoihin rakennuksiin perehtyneet ammattilaiset ovat tärkeitä korjaushankkeen onnistumisessa. Hyvien suunnittelijoiden ja rakentajien löytämiseksi kannattaa nähdä vaivaa. Lapista valitettavasti puuttuu korjausrakentamisen keskus, josta saisi kerralla tietoa korjausrakentamisen eri osa-alueita hallitsevista rakennusmiehistä, suunnittelijoista ja kierrätysmateriaalien kuten vanhojen hirsien saatavuudesta eri puolilla maakuntaa. Asiaan on kuitenkin tulossa parannusta, sillä vuosina 2009–2011 toimiva Kisälli-hanke tuottaa ammattitaitoisia korjausrakentajia myös Lappiin. Tietoa näistä osajista ja heidän palveluistaan voi tiedustella esimerkiksi ELY-keskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastuualueen alueidenkäyttöyksiköstä.

Korjaustyöt voidaan teettää urakkana tai tuntityönä. Urakalla tehtäväksi sopivat sellaiset työvaiheet, jotka on helppo määritellä etukäteen. Korjaustöitä kuitenkin teetetään usein tuntityönä, koska piilossa olevia rakenteita ja vaurioita ei voi tarkasti arvioida etukäteen. Korjaustöistä on aina tehtävä kirjallinen sopimus, esimerkiksi pienurakasopimus. Rakennuslupaa vaativissa toimenpiteissä täytyy olla nimettynä vastaava työnjohtaja, mutta hyvä työnjohtaja on suuri apu muillakin työmailla. Rakennuttajan on huolehdittava työmaan turvallisuudesta ja siisteydestä. Korjaustyötä on myös valvottava. Vaativissa korjaustöissä ja teknisten järjestelmien (LVIS) korjauksissa kannattaa aina palkata ammattivalvoja.

Korjausneuvontaa ja avustuksia

Avustuksia rakennusten entistävään korjaamiseen kulttuurihistoriallisesti arvokkaille kohteille myöntää Museovirasto ja rakennusperinnön hoitoon Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastuualueen alueidenkäyttöyksikkö antaa tietoa rakennusperinnön hoitoon tarkoitettujen avustusten ja Museovirasto entistämisyavustusten hakemisesta. Suomen Kotiseutuliitolta voi hakea avustusta seurantalokorjausta varten ja Museovirastosta harkinnanvaraista avustusta museorakennuksen korjaamiseen. Kunnat myöntävät peruskorjausavustusta ja ELY-keskusten elinkeino -vastuualueet (entiset TE-keskukset) avustusta erilaisiin elinkeinoihin ja niiden kehittämiseen liittyviin hankkeisiin. Kirkkohallitus myöntää avustuksia ja tukilainoja kirkkojen, seurakuntatalojen ja pappiloiden korjaukseen.

Avustusten ehtona on yleensä se, että korjaus tehdään entisenlaisilla materiaaleilla ja menetelmillä vanhaa rakennustapaa kunnioittaen. Hakuaika on syksyllä ja avustus myönnetään seuraavaksi vuodeksi, avustuspäätökset pyritään tekemään kevään aikana. Avustuksia ei myönnetä takautuvasti jo tehtyjä korjauksia varten. Avustusta voidaan myöntää myös korjaussuunnitelman tekemistä varten. Avustusta voi hakea samaan kohteeseen useana vuonna peräkkäin, esimerkiksi yhtenä vuonna kengitykseen ja rungon korjaamiseen, toisena katon korjaukseen ja seuraavana vuonna taas ikkunoiden ja ovien kunnostamista varten. Kaikkea ei yleensä ehdi eikä kannata yrittää korjata kertaheitolla. Hyvistä korjausmenetelmistä löytyy tietoa mm. Museoviraston Korjauskortistosta. Kor-teissa paneudutaan eri aiheisiin selkeästi.

Korjausrakentamisen käsitteitä

Restaurointi, entistäminen

Korjaus, joka tähtää rakennettuun ympäristöön tai rakennukseen sisältyvien antikvaaristen ja arkkitehtonisten arvojen ylläpitämiseen. Korjauksessa käytetään konservoivia toimenpiteitä.

Rekonstruointi

Rakennuksen tai rakennuksen osan rakentaminen uudelleen säilyneiden osien ja / tai asiakirjojen perusteella.

Konservointi

Konservointi on rakennuksen, rakennusosan tai pintakäsittelyn suojaamista tuhoutumiselta ja niissä olevien vikojen korjaamista konservoinnin asiantuntijan toimenpiteillä.

Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito

Museovirasto vastaa arkeologisen kulttuuriperinnön hoidosta, johon kuuluu muinaisjäännösten ja niiden ympäristön kunnossapito sekä käytön suunnittelu ja organisointi. Hoidon tavoitteena on jäännöksen säilyttäminen, mikä useimmiten tarkoittaa jäännöstä peittävän kasvillisuuden poistoa ja näkymien avaamista. Hoitoon tarvitaan aina myös maanomistajan lupa.

Museoviraston luvalla muinaisjäännöksiä voivat hoitaa myös maanomistajat, muut valtionlaitokset, kunnat tai muut yhteisöt sekä rekisteröidyt yhdistykset. Museovirasto opastaa ja neuvoo luvan

saajaa hoito- ja käyttösuunnitelman teossa ja varsinaisesta käytännön työstä vastaavat alueelliset ja paikalliset toimijat.

Muinaisjäännösten hoitoon ei toistaiseksi voi saada suoraa rahallista tukea. Arvokkaaksi määritellyn perinnebiotoopin alueella sijaitsevan muinaisjäännöksen hoitoon on kuitenkin mahdollista anoa erityisympäristötukea. Luonnon ja maiseman monimuotoisuuden edistämiseksi tarkoitettua tukea voidaan käyttää myös muinaisjäännösten hoitoon. Tukea voivat tällä hetkellä hakea sekä viljelijät että rekisteröidyt yhdistykset. Muinaisjäännösten hoito voidaan liittää myös kylämaisemien kunnostukseen tai luonto- ja kulttuuripolkujen rakentamiseen, jolloin työhön on mahdollista hakea rahoitusta esimerkiksi Leader-toimintaryhmiltä. Rekisteröidyt yhdistykset voivat hoitaa muinaisjäännöksiä myös talkoilla.

Muinaisjäännökset sopivat hyvin opetus-, nähtävyyss- ja matkailukohteiksi. Lähtökohtana on, että esiteltävät kohteet ovat hoidettuja ja opastettuja. Kotiseutuyhdistykset, museot tai koulut voivat hakea lupaa esimerkiksi oman nimikkojäännöksen hoitoon. Opasteiden suunnitteluun saa neuvontaa ja ohjausta Museovirastosta tai Lapin maakuntamuseosta.

Lapin alueella muinaisjäännösten hoito oli vilkkaata 1988–1991, jolloin Museovirastolla oli Ivalossa oma aluesuunnittelija. Hoidon piiriin on kuulunut kaikkiaan parikymmentä muinaisjäännöstä, mutta nykyisin niitä on vain kymmenkunta Inarissa ja Utsjoella. Useimpia hoidetaan Museoviraston, Lapin ELY-keskuksen tai Metsähallituksen välisenä yhteistyönä, osana laajempaa kulttuuriympäristön hoitoa. Esimerkkinä paikallisesta toiminnasta voidaan mainita Utsjoen Kirkkotupayhdistys, joka hoitaa erityistuella Utsjoen kirkkotuvan niityaluetta.

Maiseman hoito

Maaseudun kasvot ovat viime vuosikymmenten kuluessa muuttuneet nopeaan tahtiin, ja monipuolinen kulttuurimaisema on yhtenäistynyt ja köyhtynyt. Tehomaatalous on aiheuttanut osan muutoksista. Karja on siirretty ennen laajoilta laidunalueilta sisätiloihin, ja laitumet ovat jääneet käytöstä. Viljelymenetelmien modernisoituminen on vaikuttanut perinteisten rakennusten katoamiseen maaseudun maisemasta. Peltojen ladot ja pihapiirien laitamien riihet ja aitat ovat käyneet tarpeettomiksi, jolloin ne usein ovat ränsistyneet paikoilleen tai ne on purettu pois.

Suurin uhka maaseudun perinteisille maisemille on toiminnan ja asutuksen väheneminen. Maatilo-

jen ja peltojen määrä on laskenut ja monet tilat ovat lopettaneet tuotantonsa. Laiduntamisen ja niiton loppuminen sekä peltojen paketointi on muuttanut maisemaa eniten. Umpeen kasvamisen ja metsittämisen seurauksena aiemmin avoin ja monipuolinen maaseudun kulttuurimaisema sulkeutuu. Avoimen alan vähetessä kyliltä näiden alueiden maiseman arvostus vähenee.

Maaseutumaiseman tulevaisuus ja luonnon arvo turvataan parhaiten maataloustuotantoa jatkamalla. Avoin peltomaisema on ollut tärkein kulttuurimaiseman tunnusmerkki maaseudulla. Perinnemaisemat kuten niityt, hakamaat ja metsälaitumet sekä metsien ja vesistöjen reunavyöhykkeet, puu- ja metsäsaarekkeet, ojien ja teiden pien-tareet lisäävät luonnon ja maiseman monimuotoisuutta. Niihin on syntynyt tunnusomainen ja rikas kasvi- ja eläinlajistonsa. Perinnemaisemia voidaan myös palauttaa. Maisemallisesti ja lajistoltaan monipuolisia vanhoja laidunalueita, ahoja, niittyjä ja hakoja on vielä jäljellä ja uudelleen esiin avattavissa. Maaseutumaiseman ja perinnebiotooppien monimuotoisuuden kannalta ne ovat tärkeitä ja säilyttämisen arvoisia. Otettaessa vanhat laitumet uudelleen käyttöön tarvitaan puiden ja pensaiden raivausta ja alueen aitaamista. Laiduntaminen on helppo tapa hoitaa perinnemaisemaa. Naudat, lampaat, hevoset ja vuohet ovat parhaita maiseman hoitajia. Perinnemaisemien ja -biotooppien hoitoon on mahdollista saada myös erilaisia tukia ja avustuksia. Lisätietoja tuista saa esimerkiksi Lapin ELY-keskuksesta.

Arvokkailla kulttuurialueilla ja kyläkeskuksissa avoimet näkymät ja perinnemaisemat tulisi säilyttää. Valtateiden tienvarsien hoitaminen on erittäin tärkeää, sillä maisema nähdään ja koetaan ensimmäiseksi tieltä käsin. Hoidetut tienpien-tareet ja rantamaisemat parantavat huomattavasti maiseman miellyttävyyttä ja mielenkiintoisuutta. Hyvin hoidettu tienvarren kasvillisuus auttaa hahmottamaan, missä kohdin haja-asutus muuttuu taajamaksi. Tieympäristön hoito vaikuttaa asumisviihtyvyyteen ja luo myönteistä kuvaa alueen elinvoimaisuudesta. Tärkeää on hoitaa myös kyläalueiden sisäisiä pienmaisemia, pihapiirejä, kokoontumispaikkoja ja näköalapaikkoja. Mitä pienemmästä maisema-alueesta on kysymys, sitä lähempää sitä tarkastellaan ja sitä herkemmin muutokset siinä erottuvat, olipa kyse perinnemaisematilkusta tai rakennusten muodostamasta pihapiiristä.

Pihapiirit ja niiden rakennukset ovat olennainen osa lappilaisen kylän kulttuurimaisemaa. Perinteisen peräpohjalaistalon purkaminen pihapiiristä ja sen korvaaminen perinteestä poikkeavalla omakotitalojen tyyppiratkaisulla merkitsee vauriota kulttuurimaisemassa. Keinotekoinen ratkaisu on myös

jättää vanha rakennus tyhjäksi "kummitustaloksi" uuden viereen. Yleensäkin uudisrakentamista vanhaan pihapiiriin tulisi välttää, sillä uudistekniikka ja materiaalien sovittaminen vanhan rinnalle on ongelmallista ja vaatii asiantuntemusta. Mikäli se vain on mahdollista, kannattaisi vanhoista rakennuksista mieluummin tehdä käyttökelpoisia. Rakennusten lisäksi myös koko pihapiirissä, puutarhassa ja pelloilla pätee samat hoitoperiaatteet. Kun pysyttelet alkuperäisissä hoitotoimenpiteissä ja ratkaisuihin sitä varmimmin välttyt virheiltä ja vanha kulttuuriympäristö säilyy.

Kuva 199. Savukosken luonnonrauhaa 1950-luvulta. Kuvaaja Matti Poutvaara. Museoviraston kuva-arkisto.

LÄHTEET

- Andersson, G. A 1912. Kemijärven pitäjän vaiheita. Kemin uusi kirjapaino, Kemi.
- Anthoni, Tom. 2008. Raittiusseurantat. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 80–81.
- Appelgren, Hjalmar. 1881. Muinaisjäännöksiä ja Tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja V. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Arkeologia Suomessa - Arkeologi i Finland. Arkeologiset kenttätutkimukset Suomessa 1985 - . Museovirasto, Helsinki.
- Arkeologinen inventointi. 2002. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen. (Toim. P. Maaranen ja T. Kirkinen.) Museovirasto, Jyväskylä.
- Arponen, Aki 1999 . Katsaus Keminkylän vaiheisiin. Kemihaaran erämaa-alueen luonto ja käyttö. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A No 109. 80–90.
- Carpelan, Christian. 2003. Inarilaisten arkeologiset vaiheet. Teoksessa Lehtola, Veli-Pekka (toim.) Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Inarin kunta. Oulu. 28–95.
- Elo, Tiina. 2008. Aatteiden talot – seurantaloiden historiaa Lapissa. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 2008. 28–33.
- Elo, Tiina. 2008. Suurin osa inventoiduista kouluista jälleenrakennusajalta. Lapin ympäristökeskus, Rovaniemi. Lapidaari – Lapin ympäristökeskuksen asiakaslehti toukokuu 2008.
- Enbuske Matti. 2008. Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun. Bibliotheca Historica 113. Suomalainen Kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Haataja, Vesa. 1998. Sotamuistomerkit Itä-Lapin ja Kanta-lahden alueella. Sallan kunta, Kemijärvi.
- Hakanen, Johanna. 2008. Vapaapalokuntien talot. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 78–79.
- Halonen, Arja; Hirvasaho, Katja ja Caven, Olli. 2006. Tarkkalan erämaatilain rakennusten restaurointi Savukoskella 2004 – 2006. Museoviraston rakennushistorian osaston raportti 18. Museovirasto, Helsinki.
- Harlin, Eeva ja Lehtola, Veli-Pekka (toim.) 2007. Peurakuopista kirkkokenttiin. Saamelaisalueen 10 000 vuotta arkeologin näkökulmasta. Arkeologiaseminaari Inarissa 29.9.-2.10.2005. Oulun yliopisto, Saarijärvi. Giellagas-instituutin julkaisuja 9.
- Hautala, Paavo. 2001. Salpalinja – osa Itä-Lapin sotahistoriaa. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1/2001. 24–26.
- Heinänen Hannu. Sallan historia. Sallan kunta ja seurakunta. Jyväskylä, 1993.
- Huurre, Matti. 1983. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta, Kuusamo.
- Häyrinen, Urpo. 1989. Koilliskaira – Urho Kekkonen kansallispuisto. Otava, Helsinki.
- Ikonen, Väinö. 1931. Vanha kadonnut poroaita. Rannattomien erämaiden Lapin kolkkojen korprien historiikka maailmansodan ajoilta. Hakkapeliitta-lehti.
- Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset. 2004. Koonnut Mika Sarkkinen. Lapin liitto, Rovaniemi.
- Jaatinen, Lauri. 1984. Asutustoiminnan kausi. Lappi 2: Elävä, toimiva maakunta. Hämeenlinna.
- Johansson, Peter. 1998. Sallan jääjärvi ja mannerjään häviäminen Kemijoen yläjuoksulla. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1998/1. 4–8.
- Johansson, Peter ja Kujansuu, Raimo (toim.) 2005. Pohjois-Suomen maaperä. Maaperäkarttojen 1:400 000 selitys. Geologian tutkimuskeskus, Espoo.
- Junttila, Juhani; Pasanen, Juha ja Teppo Jorma. 1974. Tukkikämppejä ja ruukinpirtejä Lapin savotoilta ajalta 1880–1930. Lapin metsämuseoyhdistys ry. Kemijärven kopio/offsetpalvelu, Kemijärvi.
- Kansakoulujen ja kansakoulurakennusten piirustuksia. 1924. Valintavihko D-sarja. Kansakoulujen Piirustustoimisto, Helsinki.
- Kemijoki 8000. Näyttelyopas. 1974. Kemijoen alueen muinaisuutta 8000 vuoden ajalta arkeologisten tutkimusten valossa. Museoviraston esihistorian toimisto, Helsinki.
- Kiinteiden muinaisjäännösten hoito-opas. 2002. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja B; no 64. Metsähallitus luonnonsuojelu, Vantaa.
- Koillislappi. 2009. Enää kuusi lypsykarjatilaa Savukoskella. 14.12.2009.
- Korhonen, Teppo. 2008. Poroerotus. Historia, toiminta ja tekniset ratkaisut. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Kotivuori, Hannu. 2004. Hankien taivalajat: muinaisajan talvikulkuvälineet. Talven tuntemus. Teoksessa Huhmarniemi, Marja; Jokela, Timo ja Vuorjoki, Susanna (toim.). Puheenvuoroja talvesta ja talvitaiteesta. Lapin yliopisto, Rovaniemi. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja. Sarja D. Opintojulkaisuja 9.
- Kotivuori, Hannu. 2006. Kiven ja raudan Posio kivi-kaudelta keskiajalle. Teoksessa Hämeenniemi, Reino (toim.). Posion historia. Muinaisilta leiritulilta vuoteen 2000. Posion kunta ja Posion seurakunta, Jyväskylä. 10–34.
- Kotivuori, Hannu 2006. Savukosken kivikautinen mela. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 2006. 36–37.
- Kotivuori, Hannu 2009. Koruaarteita Lapista. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 2009. 59-60.
- Kotivuori, Hannu & Torvinen, Markku. 1993. Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset. Lapin seutukaavaliitto, Rovaniemi. Lapin seutukaavaliiton julkaisusarja A, n:o 126.
- Lapin rakennusperintö. 1984. Lapin läänin rakennusperintö ry, Rovaniemi.
- Lassila, Juhani. 2001. Lapin koulutushistoria: kirkollinen alkuopetus, kansa-, perus- ja oppikoulut. Oulun yliopisto, Oulu. Acta universitatis Ouluensis: Series E. Scientiae Rerum Socialium.

- Lavento, Mika (toim.) 2004. Early in the North. Archaeological Society of Finland : Finnish Antiquarian Society, Helsinki. Iskos 13.
- Leppäaho, Jorma. 1935. Ns. "lapinpattahat". Kotiseutu 1/1935.
- Leppäaho, Jorma. 1937. Savukosken Mukkalan lappalaiskalmisto. Kotiseutu 3-4/1937. 134-144.
- Linkola, Martti (toim.). 1967. Entinen Kemijoki. Kemijoki Oy, Helsinki.
- Lokio, Jarmo. 1997. Lapin kulttuuriympäristöohjelma. Lapin ympäristökeskus, Rovaniemi.
- Lönström, Sulo. 1994. Kun Lapin rajavartiosto ensimmäisen partiomajan sai. Teoksessa Rajamiehiä ja värtejä. Lapin rajavartiosto 75 vuotta. Pohjolan Painotuote Oy, Rovaniemi. 29-32.
- Maisema-alue työryhmän mietintö I (66/1992). Maisemanhoito. 1993. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, Helsinki.
- Maisema-alue työryhmän mietintö II (66/1992). Arvokkaat maisema-alueet. 1993. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, Helsinki.
- Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäänneet. (toim. Paula Purhonen ja Helena Ranta) 2001. Museovirasto, Helsinki.
- Martikainen, Tyyne, Loisa, Kalevi & Mäntyniemi, Meimi: Partisaanisodan Siviiliuhrit. Värisuora-kustannus, 2002.
- Martikainen, Tyyne (toim.). 2004. Rauha on ainoa mahdollisuutemme : Partisaanisodan kansainvälinen sovitusseminaari, Sodankylä 27.-29.09.2002. Jatkosodan siviiliveteraanit. Kemi.
- Metsähallituksen esitys suojeltavista rakennuksista – perustelut. Metsähallitus. 1993.
- Mäkinen, Kalevi. 1998. Maankohoaminen Kemijoen uoman muokkaajana. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1998/1. 9-13.
- Naskali, Eero. 1999. On Ancient Skis. Teoksessa Dig it all. Papers dedicated to Ari Siiriäinen. Finnish Antiquarian Society, Helsinki. 295-313.
- Naskila, Marja (toim.). 1984. Rakentamisen aika. Asutus ja maanhankinta. Maanhankintalain 40-vuotisjuhlaulkaisu. Kirjayhtymä Oy ja Maatalouskeskusten liitto, Helsinki.
- Nikula, Riitta. 1993. Rakennettu maisema. Suomen arkkitehtuurin vuosisadat. Otava, Helsinki.
- Niukkanen, Marianna. 2009. Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäänneet. Tunnistaminen ja suojelu. Museovirasto, rakennushistorian osasto, Helsinki. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3.
- Onnela, Samuli. 2006. Suur-Sodankylän historia 2. Suurpitäjä saamelaisten ja suomalaisten maana vuosina 1747-1916. Suur-Sodankylän historiatoimikunta, Porvoo.
- Pakkala, Leni. 2001. Aatteen talot. Teoksessa Lounatvuori, Irma ja Putkonen, Lauri (toim.). Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja. Ympäristöministeriö ja Museovirasto, Hämeenlinna.
- Pakkala, Leni. 2008. Sali, näyttämö, puffetti ja lippuluuku. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 56-62.
- Panu, Jorma. 2008. Se korkea talo mäellä. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot.. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 68-70.
- Pennanen, Jukka ja Näkkäläjärvi, Klemetti. 2000. Siidas-tallan. Siidoista kyliin. Luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Pohjoinen, Oulu. Inarin saamelaismuseon julkaisuja n:o 3.
- Rahikainen Päivi. Savukoski sai kotiseututalon. Raito 2/1998. Maakunnallinen museolehti 16. vuosikerta. Lapin maakuntamuseo.s. 41-42.
- Rautamäki, Maija. 1989. Maisema rakentamisen perustana. Ympäristöministeriö Kaavoitus ja rakennusosasto, Helsinki. Selvitys 2/1989.
- Rytkönen, Raili. 1989. Kemijärven historia I. Noin vuoteen 1870. Kemijärven kaupunki ja seurakunta, Kemijärvi.
- Sainio, Tapani. 2008. Seurantalon merkitys yhteisölle. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot.. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 34-37.
- Seppälä, Juha. 2008. Maamiesseuratalot osana maaseudun kulttuurimaisemaa. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 88-89.
- Savukoski, Kalervo. 2000. Tuhot ja jälleenrakennus. Teoksessa Savukosken sotavuodet 1918 – 1945. Veteraanimatrikkeli. Jyväskylä. 180-183.
- Schulz, Eeva-Liisa ja Carpelan, Christian (toim.). 1997. Varhain Pohjoisessa : maa : Varhain Pohjoisessa -hankkeen artikkeleita. Early in the North : the land : reports of The Early in the North project. University of Helsinki, Department of Archaeology, Helsinki. Helsinki papers in archaeology no. 10.
- Schulz, Eeva-Liisa ja Carpelan, Christian (toim.). 1998. Varhain Pohjoisessa : johdanto. Varhain Pohjoisessa -hankkeen artikkeleita. University of Helsinki, Department of Archaeology, Helsinki. Helsinki Papers in Archaeology no.11.
- Soikkeli, Anu. 2004. Jälleenrakennustoiminta Lapissa. Teoksessa Pihkala, Antti (toim.). Jälleenrakennusajan perintö Lapissa. Lapin läänin rakennusperinne ry, Oulu. 34-45.
- Soikkeli, Anu. 2008. Toiveikkuuden aika. Sodanjälkeistä rakentamista. Tuuma 4/2008. Rakennusperinteen ystävät ry, Turku. 6-14.
- Suomen hoidetut muinaisjäänneet - Vårdade fornlämningar i Finland. 1995. Torsten Edgren; - Jukka Moisanen - Helena Taskinen. (toim.) Museovirasto, Helsinki.
- Tiitinen, Teija. 1999. Hiidenkias ja tulikukka. Opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon. Museovirasto, Helsinki.
- Tuomisto, Tero. 2008. Työväentalot ja kansantalot. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 82-83.
- Tuomisto, Tero ja Pakkala, Leni. 2008. Talkoin ja lahjoituksin. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 10-16.
- Uusi-Seppä, Niina (toim.). 2009. Satakunnan kulttuuriympäristöohjelma 2009 – 2015. Lounais-Suomen ympäristökeskus, Helsinki. Lounais-Suomen ympäristökeskuksen raportteja 7/2009.
- Uutela, Taito. 2000. Rajajoukkojen toiminta Savukosken suunnalla. Teoksessa Savukosken sotavuodet 1918 – 1945. Veteraanimatrikkeli. Jyväskylä. 27-43.
- Uutela, Taito. 2003. Rajavartiointia Sallassa. Vuodesta 1918 2000-luvulle. Sallan rajavartiotalueen historiikki. Lapin painotuote Oy, Kemijärvi.

- Vuorenmaa, Anssi. 2000. Linnoitustyöt Savukoskella 1940 – 1941. Teoksessa Savukosken sotavuodet 1918–1945. Veteraanimatrikkeli. Jyväskylä.125-128.
- Vuorenmaa, Anssi. 2000. Varuskunta Saunakankaalla 1940 – 1941. Teoksessa Savukosken sotavuodet 1918–1945. Veteraanimatrikkeli. Jyväskylä. 122-124.
- Väänänen, Eero. 2002. Tukkikämpät – metsien miesten arkkitehtuuria. Sarmala Oy. Helsinki.

Arkistolähteet

- Kansallisarkiston Maanmittaushallituksen karttakokoelmat
- Lapin Läänin Maatalouskeskuksen v. 1979–1982 toteuttaman Lapin kylähistoria -keräyksen
- Savukosken Marttia koskeva aineisto. Lapin maakuntamuseon kokoelmat.
- Museoviraston arkeologian ja rakennushistorian ja kulttuurihistorian osaston arkistot

Elektroniset lähteet

- Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen arkeologinen tietokanta. Lapin kiinteät muinaisjäännökset vuoteen 2006. Koonnut Mika Sarkkinen 2007. Lapin ELY-keskus.
- Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen inventointitietokanta:Savukoski 2005. Lapin ELY-keskus.
- Kulttuuriympäristön rekisteriportaali. URL-osoite: <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>
- Lapin liitto. Väkiluvun kehitys Lapin kunnissa ja seutukunnissa 1970–2008. Taulukko 17.4.2009. <http://www.lapinliitto.fi/tilastokuvat/va702008.pdf>. [Viitattu 8.11.2011.]
- Museoviraston ylläpitämä muinaisjäännösrekisteri. Jatkuvasti päivitettävä tietokanta, joka sisältää tietoa esihistoriallisista ja historiallisista kiinteistä muinaisjäännöksistä ja löytöpaikoista.
- Rakennusperintöportaali. 1.8.2008. Tarkkalan erämaatilán avajaisia vietettiin heinäkuussa. http://www.rakennusperinto.fi/news/Uutiset_2008/fi_FI/tarkkalanavajaisia. [Viitattu 27.11.2009.]
- Rakennusperintö-portaali. Korjaushanke. http://www.rakennusperinto.fi/Hoito/Korjaushanke/fi_FI/Korjaushanke/ [Viitattu 3.5.2011.]
- Salpakeskus. Salpalinja.<http://www.salpakeskus.fi/index.php?l=1&path=1,62,0> [Viitattu 1.3.2011]
- Savukoski. Sokli kunta. Soklin malmitutkimukset 1967–2005. <http://www.sokli.fi/sokli-1967-2005>. [Viitattu 3.12.2009.]
- Väestörekisterikeskus. Suomen asukasluvut kunnittain ja kuukausittain 31.7.2011. Suomen asukasluvut kuukausittain – Kunnittain aakkosjärjestyksessä <http://vrk.fi/default.aspx?docid=5127&site=3&id=0> [Viitattu 2.12.2011]
- Wikipedia. Savukoski. <http://fi.wikipedia.org/wiki/Savukoski>. [Viitattu 8.11.2011.]

Julkaisemattomat lähteet

- Hulkkonen, Katriina. 2004. Sotataipaleen tilan historiaselvitys ja nykytila. Syventävien opintojen harjoitustyö. Oulun yliopisto, Arkkitehtuurin osasto, Arkkitehtuurin historian laboratorio.

- Keskinarkaus Jouni. 17.11.2011. Sähköpostiviesti: Paasilinja.
- Lilja, Erkki. 2011. Seitajärven museotien historiallinen ja nykyinen ulottuvuus. Rovaniemi.
- Mattsson, Jorma ja Teeriaho, Yrjö. 2010. Kesän 2010 kulttuurihistoriallisia löydöksiä Vintilänkairassa, Kopsusjärvellä ja Sompion luonnonpuistossa. Työraportti.
- Piltz, Martti. 2009. Selvitys Seitajärven tien museoarvosta. Mobilia.
- Toivonen, Elina 1996. Sodankylän suur-pitäjän kruununmetsätorpat ja -torpparit. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, Suomen historian laitos. Jyväskylä.

KUVAILEHTI

<i>Julkaisija</i>	Ympäristöministeriö ja Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö- ja luonnonvarat -vastuualue			<i>Julkaisu-aika</i> Kesäkuu 2012
<i>Tekijä(t)</i>	Tiina Elo ja Sirkka-Liisa Seppälä			
<i>Julkaisun nimi</i>	Entistä Keminkylää • Savukosken kulttuuriympäristöohjelma			
<i>Julkaisusarjan nimi ja numero</i>	Suomen ympäristö 20/2012			
<i>Julkaisun teema</i>	Rakennettu ympäristö			
<i>Julkaisun osat/ muut saman projektin tuottamat julkaisut</i>				
<i>Tiivistelmä</i>	<p>Savukosken kulttuuriympäristöt löytyvät kylätaajamista ja yksittäisten tilojen ympäristöistä. Lähinnä vesistöjen varsille sijoittuvat asuinsijat tarjoavat kauniita perinnemaisemia ja talonpoikaisia rakennuksia ympäristöineen. Myös poronhoito, savotta ja sotahistoria näkyvät savukoskelaisissa kulttuuriympäristöissä.</p> <p>Kulttuurimaisemat muuttuvat kiihtyvällä vauhdilla ja elämän jäljet ovat osittain katoamassa peruuttamattomasti. Siksi niiden dokumentointi on tärkeää.</p> <p>Ohjelmassa luodaan katsaus Savukosken kulttuuriympäristön historialliseen kehitykseen ja esitellään perustiedot rakennetun ympäristön ja arkeologisen kulttuuriperinnön nykytilanteesta. Ohjelman päämääränä on tarjota tietoa kaavoituksen ja muun suunnittelun välineeksi sekä vahvistaa asukkaiden paikallisidentiteettiä ja tietoisuutta omasta ympäristöstään. Kirja toimii myös ympäristönhoidon opaskirjana. Samalla sillä on suuri merkitys kotiseudun lukukirjana ja arvokkaiden kohteiden tietopankkina.</p> <p>Vastuu kulttuuriympäristöstä on niin yksityisillä ihmisillä kuin yhteisöillä.</p>			
<i>Asiasanat</i>	kulttuurimaisema,kulttuuriympäristö,rakennettu ympäristö,rakennusperintö,rakennussuojelu,maisemanhoito,rakentamisen historia,perinnemaisema,muinaisjäänös,arkeologia,Lappi,Savukoski			
<i>Rahoittaja/toimeksiantaja</i>	Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hanke, Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus, Ympäristö ja luonnonvarat -vastuualue, alueidenkäyttöyksikkö			
	ISBN (nid.)978-952-11-4030-3	ISBN (PDF)978-952-11-4031-0	ISSN (pain.) 1238-7312	ISSN (verkkoj.) 1796-1637
	<i>Sivuja</i> 145	<i>Kieli</i> suomi	<i>Luottamuksellisuus</i> julkinen	<i>Hinta (sis. alv 8%)</i>
<i>Julkaisun myynti/ jakaja</i>	Edita Publishing Oy, PL 780, 00043 EDITA Asiakaspalvelu: puh. 020 450 05, faksi 020 450 2380 Sähköposti: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
<i>Julkaisun kustantaja</i>	Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hanke			
<i>Painopaikka ja -aika</i>	Edita Prima Oy, Helsinki 2012			

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare	Miljöministeriet och Närings-, trafik- och miljöcentralen i Lappland	Datum Juni 2012		
Författare	Tiina Elo och Sirkka-Liisa Seppälä			
Publikationens titel	Entistä Keminkylää • Savukosken kulttuuriympäristöohjelma. (Förra Kemibyen • Kulturmiljöprogram i Savukoski)			
Publikationsserie och nummer	Suomen ympäristö 20/2012			
Publikationens tema	Byggd miljö			
Publikationens delar/ andra publikationer inom samma projekt				
Sammandrag	<p>Kulturmiljöerna i Savukoski befinner sig inom byområden och enskilda gårdars omgivningar. Det är närmast de vid vattensystem som erbjuder vackra historiska landskap och bondbyggnader med sina miljöer. Också renskötsel, skogskötsels arvet och krigshistoria syns i Savukoskis kulturmiljö.</p> <p>Kulturmiljöer förändrar sig i en allt snabbare takt, och livets spar håller på att försvinna oåterkalleligt. Därför är det viktigt att dokumentera dem.</p> <p>Programmet ger en översikt över den historiska utvecklingen av Savukoski kommuns kulturmiljö och lägger fram fakta om nuläget av byggd miljö och arkeologisk kulturarv. Programmet syftar till att ta fram uppgifter som behövs vid planläggning och övrig planering samt att stärka kommuninvånarnas lokala identitet och medvetenhet om sin omgivning. Boken fungerar också som en handbok för miljövard. Boken har samtidigt en stor betydelse som hemtraktens läsebok och som en databank för värdefulla fornlämningsplatser. Ansvaret för kulturmiljön vilar både på enskilda människor och på sammanslutningar.</p>			
Nyckelord	kulturlandskap, kulturmiljö, byggd miljö, byggnadsarv, byggnadskydd, landsskapsvård, byggandets historia, vårdbiotoper, fornlämningar, arkeologi, Lappland, Savukoski			
Finansiär/ uppdragsgivare	Lapplands kulturmiljöprogram -projekt, Närings-, trafik- och miljöcentralen i Lappland			
	ISBN (hft.) 978-952-11-4030-3	ISBN (PDF) 978-952-11-4031-0	ISSN (print) 1238-7312	ISSN (online) 1796-1637
	Sidantal 145	Språk finsk	Offentlighet	Pris (inneh. moms 8%)
Beställningar/ distribution	Edita Publishing Ab, PB 780, 00043 EDITA Kundtjänst: tfn +358 20 450 05, fax +358 20 450 2380 Epost: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
Förläggare	Lapplands kulturmiljöprogram -projekt			
Tryckeri/tryckningsort -år	Edita Prima Ab, Helsingfors 2012			

DOCUMENTATION PAGE

<i>Publisher</i>	Ministry of the Environment and Centre for Economic Development, Transport and the Environment for Lapland.		<i>Date</i> June 2012	
<i>Author(s)</i>	Tiina Elo and Sirkki-Liisa Seppälä			
<i>Title of publication</i>	Entistä Keminkylää • Savukosken kulttuuriympäristöohjelma. (Former Kemivillage • Cultural Environmental Programme of Savukoski.)			
<i>Publication series and number</i>	Suomen ympäristö 20/2012			
<i>Theme of publication</i>	Build environment			
<i>Parts of publication/ other project publications</i>				
<i>Abstract</i>	<p>The cultural landscapes in Savukoski can be found within villages and in the surroundings of individual farms. Especially dwelling places situated by lakes or rivers offer beautiful traditional landscapes and peasant buildings with their surroundings. Also reindeer herding, history of forestry and warhistory are visible in the cultural landscape of Savukoski.</p> <p>Cultural landscapes are partly changing at an ever-increasing pace, and the traces of life are disappearing irreversibly. For that reason it is crucial to get them documented.</p> <p>The programme gives an overview of historical developments and presents basic data on the present situation of the constructed environment and archaeological heritage. The programme provides information to be used in land use planning and other planning work and to strengthen the local identity and awareness of the cultural environment. The book serves also as a guide for environmental care. At the same time it has great importance as a native region reading book as well as a data bank for valuable objects.</p> <p>Responsibility for the cultural environment rests both with individual people and organizations.</p>			
<i>Keywords</i>	cultural landscape, cultural environment, constructed environment, construction heritage, construction protection, landscape care, history of construction, archaeological remains, archaeology, Lapland, Savukoski			
<i>Financier/ commissioner</i>	Laplands Cultural Environmental Programme -project, Centre for Economic Development, Transport and the Environment for Lapland.			
	ISBN (pbk.) 978-952-11-4030-3	ISBN (PDF) 978-952-11-4031-0	ISSN (print) 1238-7312	ISSN (online) 1796-1637
	<i>No. of pages</i> 145	<i>Language</i> Finnish	<i>Restrictions</i>	<i>Price (incl. tax 8%)</i>
<i>For sale at/ distributor</i>	Edita Publishing Ltd, P.O. Box 780, FI-00043 EDITA Customer service: tel. +358 20 450 05, fax +358 20 450 2380 Mail orders: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
<i>Financier of publication</i>	Laplands Cultural Environmental Programme -project			
<i>Printing place and year</i>	Edita Prima Ltd. Helsinki 2012			

Savukosken kulttuuriympäristöohjelmassa luodaan katsaus kunnan kulttuuriympäristön historialliseen kehitykseen ja esitellään perustiedot rakennetun ympäristön ja arkeologisen kulttuuriperinnön nykytilanteesta. Ohjelmatyön päämääränä on tarjota tietoa kaavoituksen ja muun suunnittelun välineeksi sekä vahvistaa asukkaiden paikallistunteettia ja tietoisuutta omasta ympäristöstään. Kirja toimii niin ympäristöhoidon opaskirjana, kotiseudun lukukirjana kuin Savukosken kunnan arvokkaiden kulttuuriympäristökohteiden tietopankkina.

Savukosken kulttuuriympäristöohjelma on tehty Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen, Ympäristö ja luonnonvarat –vastuualueen alueidenkäyttösikön hallinnoiman Lapin kulttuuriympäristöohjelma –hankkeen toimesta yhteistyössä Savukosken kunnan kanssa. Hankkeen on rahoittanut EU:n aluekehitysrahasto EAKR siihen liittyvine kansallisine rahoituksineen.

Ympäristöministeriö
Miljöministeriet
Ministry of the Environment

Myynti: Edita Publishing Ab
Asiakaspalvelu:
PL 780, 00043 EDITA
puh. 020 450 05, faksi 020 450 2380
asiakaspalvelu.publishing@edita.fi
www.edita.fi/netmarket

ISBN 978-952-11-4030-3 (nid.)
ISBN 978-952-11-4031-0 (PDF)
ISSN 1238-7312 (pain.)
ISSN 1796-1637 (verkkok.)

Elinkeino-, liikenne- ja
ympäristökeskus

Euroopan unioni
Euroopan aluekehitysrahasto

Vipuvoimaa
EU:lta
2007–2013